

JOSIP VIDMAR
KULTURNI PROBLEM
SLOVENSTVA

CANKARJEVA ZALOŽBA

J. V. Johnson.

SLOVENSKE POTI

UREJUJE JUŠ KOZAK

III.

JOSIP VIDMAR

KULTURNI PROBLEM
SLOVENSTVA

TISKOVNA ZADRUGA V LJUBLJANI

KULTURNI PROBLEM SLOVENSTVA

SPISAL

JOSIP VIDMAR

1932

TISKOVNA ZADRUGA V LJUBLJANI

459748

459748

III
JOSIP VIDMAR
1881-1961

KULTURNI PROBLEM
SLOVENSTVA

08-11-1995

1995 13556

1995

INSTITUT ZA SLOVENSTVO

01

P R E D G O V O R

Probleme, ki o njih govori ta knjižica, navadno obravnavata ali znanost ali politika. Jaz ne govorim o njih ne znanstveno ne politično, ali vsaj ne v prvi vrsti, marveč kratko malo kot človek, ki je razmišljal o njih iz svojih nagibov in zaradi tega po svoji metodi. Glede na nagibe za to knjižico moram reči, da je ta kopica na pol urejenih misli kakor marsikatera misel plod na pol urejenih in le na pol premaganih čuvstev. Dobrih deset let globoko vznemirjen spremljam debate, razprave, članke, opombe in tudi nelepo prikrita namigavanja, ki se v našem tisku nanašajo na vprašanje slovenstva, in moram krotiti v sebi zla čuvstva, ki me navdajajo pri pogledu na narodno mlačnost, da ne rečem sovražnost do slovenstva, ki jo goji in previdno skriva naša tako imenovana napredna javnost. Ta poniglava usmerjenost našega napredništva mi je dovolj mučna sama na sebi; tembolj me vznemirja, ker spadam zaradi svojega svobodoumja vendarle nekako tudi sam v vrste tega izobraženstva, ki se je kompromitiralo kot sovražno narodnosti, iz katere je izšlo.

Takó ima delo, ki ga tu začenjam, svoj intimni namen v želji, določno in javno preklicati in odreči se temu neljubemu in nečastnemu sorodstvu in pokazati na svojo pravo rodbino, ki jo bom opisal tudi še v tem predgovoru. Poglavitni in stvarni namen pričujoče knjige pa je hotenje, prispevati po svojih močeh k jasnosti v vprašanju, ki se mi zdi vsaj za nas najvažnejši problem tega težko obremenjenega časa. Iz tega

razloga sem si prizadeval, formulirati samo miselni sesedek svojih čuvstev in sem skušal zatreti v knjigi vsak njihov vzgib, dasi so bila prav čuvstva tista moč, ki me je zopet in zopet silila premišljati o vprašanjih, katerim so posvečena naslednja poglavja. Razmišljanje, ki naj bo prepričevalno, mora biti strogo stvarno in mirno. Zadnji namen te nepolitične knjige pa je političen, in sicer v naslednjem smislu.

Slovenska javnost, ki se ne manifestira več v strankah, je razdeljena v dva tabora: v slovensko-katoliškega in v protislovensko-svobodomiselnega. Med njima je do nedavnega živel krog samostojno misleče, strankarsko neopredeljene in tudi nezaslepljene slovenske svobodoumne inteligence, ki je sol tega naroda in pravi izraz njegove najgloblje kulturne volje. To družino proglašam v svoji neskromnosti za edino svoje javno sorodstvo, o katerem sem pravkar govoril. Z mislimi, ki jih bom razvijal v tej knjigi, upam, da bom podal ne le svoje pojmovanje našega narodnega vprašanja, marveč vsaj približno tudi pojmovanje tega kroga, ki živi ali ki je živel še nedavno osamljen in izločen v naši javnosti. Osamljen zaradi tega, ker ga je od ene polovice javnosti delil svetovni, od druge narodni nazor, dasi je moral, mora in bo moral pri vseh velikih odločitvah dušiti glas svojega svetovnega nazora in slediti glasu svoje krvi in narave, svoji kulturni volji in osnovnemu zakonu svoje duše, ki mu veli stati na strani slovenstva, pa bodisi z ljudmi, od katerih ga tako nepremostljivo deli svetovni nazor.

Krivo bi me razumel, kdor bi videl v tehle besedah kako opravičevanje ali tudi samo pojasnjevanje. Nasprotno, njihov smisel je kvečjemu svarilo, in sicer zopet svarilo tako imeno-

vani napredni javnosti. Pred sedmimi, osmimi leti je bil krog strankarsko neopredeljene svobodoumne slovenske inteligence še neznamen. Danes ne životari več, marveč je velik in posebnega poudarka je vredno dejstvo, da miselnost, ki prav za prav ni imela nikjer svojega glasila in ki je bila često tudi drugače ovirana, prodira sama od sebe in prodira zlasti med izobraženo mladino. In vsej tej mladini kakor tudi oni izločeni inteligenci je onemogočeno sodelovanje z organizirano svobodomiselnostjo prav zaradi njenega stališča v vprašanju o slovenstvu. Ta položaj je nezdrav in bi bil lahko v bližnji bodočnosti nevaren vsej naši svobodoumnosti. Zaradi te nevarnosti imam s to knjižico, v katero hočem uvrstiti vse gradivo, ki podpira in utemeljuje stališče prave slovenske inteligence in slovenske mladine, kakor mi ga vevata srce in pamet, imam tedaj s to knjižico nekak političen namen, namreč predvsem: dokazati, da živi tudi v slovenskem svobodoumništvu odločna narodna zavest, drugič pa našo protislovensko napredno javnost, kolikor je še je, in njene voditelje uveriti, da tako imenovano slovensko stališče ni prenapeta, prisiljena in protidržavna miselnost, marveč da je organska, naravna in edina resnično državi koristna, skratka, da ima vse znake idej, ki morajo prodreti, ki res lahko poženo korenine tudi v širokih ljudskih plasteh in ki ne životarijo samo v ideologijah strankarjev in na trpežnem papirju njihovih glasil. Morda se bodo le še zavedeli, kaj pomeni zanje v strankarskem, političnem, narodnem in človeškem smislu nasprotovati ideji takih kvalit, kakršne so lastne osrednji ideji te knjige?

Naposled še tole: Svet je iz tira. Pripravljajo se morebiti gospodarski in socialni prevrati, kakršnim ni primere v zgo-

dovini, — tu pa modrovanje in besedovanje o taki stari in nevažni stvari. Na ta očitek, ki sem ga že čul, pravim: kakor koli naj se obličje sveta izpremeni, če nočemo biti še težje oškodovani, nego nas je oškodoval požar svetovne vojne, moramo biti strnjeni in do kraja urejeni v tej edini stvari svoje narodnosti. Narodnost je in bo ostala osnova vsake bodoče preuredbe sveta. Čim večje stvari se gode in se bodo godile na evropski celini, tem jasnejša mora biti naša zavest, tem bolj je potrebno, da postanemo čvrsto strnjena enota brez notranjega razdora in da izločimo iz naše duševnosti vso malodušnost, ki je dediščina naše tisočletne odvisnosti.

V Ljubljani, 24. aprila 1932.

Josip Vidmar.

I. N A R O D N O S T

1. Nezdostne opredelitve.

Vsa poglavja te knjižice bodo obravnavala pojem naroda, ali pa se bodo vsaj opirala nanj. Govorila bodo o bistvu naroda na sploh, o njegovem pomenu, o življenju in izživljanju naroda, o smislu tega pojava, potem pa se bodo okrenila k posebnemu vprašanju slovenskega naroda in njegove usode. Če hočemo varno prehoditi vso to nemajhno, dasi na kratko popisano pot, ki je polna kočljivih razpotij in križišč, si moramo priskrbeti zanesljiv kažipot, ali z drugo besedo, opredeliti moramo točno in določno svoje pojmovanje narodnosti in naroda, ki pa mora biti hkratu čim pravilnejše in čim bolj v skladu z naravo stvari.

Narod in narodnost sta pojma, ki so ju obravnavali tolikokrat kakor malokaterrega drugega. Opredelitev in opisov je brez števila. Vsaka izmed njih, ali vsaj vsaka pogodljivejša vsebuje nekaj resnice in nekaj nepravilnosti. Tu se ne bomo ozirali na vso množico teh opredelitev, marveč bomo izbrali najvažnejše iz njih in bomo skušali preko njih priti do tiste, ki se nam zdi pravilna ali vsaj zadovoljiva. Poglavitne tri nezadostne opredelitve, o katerih se mi zdi umestno in koristno razpravljati, so naslednje: definicija naroda z državnostjo, jezik kot bistveni znak posebne narodnosti in pa narodna zavest kot bistvo svojske narodne individualnosti.

Ideja državnega naroda in opredelitev naroda kot skupine ljudi, ki so združeni v svoji in neodvisni državnosti, je latinskega izvora in se je pojavila v našem miselnem zakladu po

zedinjenju. Zanesel jo je med nas vpliv srbske miselnosti, na katero je zopet vplivalo francosko pojmovanje. Vendar se zdi, da se to pojmovanje zaman skuša udomačiti v našem mišljenju, v katerem živi avtohtonska in mnogo starejša slovanska misel o narodnosti kot kulturni enoti. Znano nam je sicer in se nam zdi zgodovinsko utemeljeno, da se smatrajo Francozi in Belgijci, ki govore in pišejo isti jezik, za dva različna naroda. Kajti razdeljeni so v dve državi in njihovo pojmovanje narodnosti in posebna zgodovinska usoda sta polagoma ustvarili v njih zavest o dveh oddeljenih narodnostih. Vendar nam to gledanje na narodnost nikakor ni domače. Popolnoma jasno nam je na primer, da Švicarji niso narod, dasi žive že stoletja v skupni in neodvisni državi, kakor tudi še niso narod Američani. Tudi ne moremo drugače, nego pritrditi Nemcem in avstrijskim Nemcem, da so vsi člani edinega nemškega naroda, četudi žive v dveh samostojnih državah. A tudi o nas samih, ki živimo v Jugoslaviji, Italiji in Nemški Avstriji, ne bomo nikoli priznali, da smo po narodnosti kaj drugega nego Slovenci, navzlic trem državnim mejam, ki nas dele. Skratka, opredelitev naroda z državo se upira našemu pojmovanju, kajti Slovenci le pretrdo čutimo in smo preizkusili na lastni koži, da se državne meje redko ujemajo z narodnimi, kakor tudi dobro vemo, da je država samo ena izmed tvorb nekega naroda, ni pa ne njegovo bistvo ne njegov glavni znak in tudi ne neobhoden pogoj za narodno individualnost. Tega nam ne dokazuje samo naš primer, marveč tudi cela vrsta bivših avstrijskih in ruskih narodov, dandanes pa zopet z vso jasnostjo katalonski primer, flamski in če hočete tudi bretonski ter še cela vrsta drugih.

Bližja pravemu in našemu pojmovanju naroda se mi zdi opredelitev, ki označuje narod kot skupino ljudi z enotnim in

svojim jezikom. Vendar je tudi to tolmačenje v marsičem nezadostno in ne obsega vseh narodnostnih pojavov. Predvsem je potrebna precejšnja previdnost s pojmom jezika. Kajti na prvi pogled se bo zdelo članu naroda, ki je jezikovno docela urejen, samo po sebi razumljivo, da jezik pomeni jezik v pismu in besedi. Ali stvar v vseh primerih ni tako preprosta. So namreč narodi, ki govore svoj, a pišejo izposojen jezik, ki je lahko kolikor toliko soroden njihovemu. Do zadnjega časa je bilo takih narodov razmeroma mnogo in prav v naših dneh vidimo, kako se vračajo nekateri tudi v pismu k svojemu občevalnemu jeziku. Tako na primer Norvežani, ki so dolgo živeli v državni skupnosti z Danci, od katerih so si izposodili tudi knjižni jezik. Nato so prešli v državno skupnost s Švedi, ohranili pa so v svoji knjigi danščino. Končno so se popolnoma osamosvojili, nakar so pričeli tudi svoj pisani jezik oslanjati na občevalni jezik ljudstva. Tako se je pričel prerod norveščine, ki doslej še ni zaključen.

Podoben proces se vrši tudi v Turčiji, kjer se turški knjižni jezik mukoma otresa arabščine, v kateri so Turki prejeli mohamedanstvo in poglavitne elemente svoje kulture. Sličen odnos do arabščine imajo Perzijci. Na evropskem zapadu se vrši več procesov te vrste. Omeniti je zlasti katalonskega v Španiji, flamskega v Belgiji in bretonskega v Franciji, izmed katerih sta si prva dva naroda in jezika priborila tudi že popolno državno enakopravnost in avtonomnost. Še bolj svojski primer nudi glede na usodo lastnega jezika irska zgodovina. Irščina je keltski jezik, ki ni izumrl samo v knjigi, marveč skoraj docela tudi kot govorjeno občilo tega odpornega naroda. Ali trdovratna življenjska volja irskega ljudstva si ni izvojevala samo narodne neodvisnosti, marveč izkopava danes tudi izumrli jezik in ga skuša obuditi v novo življenje.

Vsi ti primeri narodov, ki v jezikovnem oziru niso urejeni, jasno govore za domnevo, da jezik, in niti občevalni ali govorjeni jezik, ni bistvo in tudi ne bistveni znak narodnosti. Ne Norvežani ne Turki ne Perzijci in ne evropski, do zadnjega časa nepriznani narodi se niso nikoli nehali smatrati za samo-svoje in notranje ali kulturno popolnoma oddeljene narode, dasi niso imeli ne svojega knjižnega jezika in — kakor Norvežani — niti ne svoje državnosti. Poslednji izmed njih, ki sem jih omenil, Irci, pa s svojo usodo pričajo proti jezikovni opredelitvi narodnosti še na drugačen način. V nedavni preteklosti so vsaj na videz predstavljali primer naroda, ki je bil svojske individualnosti, četudi se je posluževal v govoru in pismu jezika svojih sosedov in gospodarjev. Druga dva čista primera te vrste sta belgijski in hrvaški. Vsa ta dejstva določno kažejo, da kriterij jezika za narodnost ni najvažnejši in ne bistven in da opredelitev narodnosti, ki temelji na njem, ni docela zanesljiva. Kajti ljudstvo, ki ne piše svojega jezika, je še vedno lahko poseben narod; celo ljudstvo, ki se niti v ustnem občevanju ne poslužuje svojega jezika, je lahko svoj narod. Vendar vsebuje kriterij jezika vsaj to gotovost, da se nedvomno lahko reče: skupina ljudi, ki piše ali celo samo govori izrazito svoj jezik, je narod, ali vsaj zarodek mogočega bodočega naroda.

Seveda ni prezreti, da ta polovična in negativna opredelitev zahteva jasnosti glede na vprašanje: kaj je jezik? Na to filološko vprašanje odgovarjam z besedami francoskega jezikoslovca A. Meilleta, ki pravi v svoji knjigi „Linguistique historique et linguistique générale“ (str. 80.) takole: „Naj eksistirajo med ljudmi, ki govore, še take razlike, za svoj jezik gre povsod tam, kjer imajo ljudje, ki drug drugega razumejo, zavedno ali nezavedno čuvstvo in voljo, pripadati eni in isti jezikovni skupnosti.“ To opredelitev okrepi Meillet nekoliko kesneje še

s „čuvstvom pripadnosti neki kulturni edinici“. S tem je dana opredelitvi jezika velika plastičnost in določnost, kar da tudi gornji trditvi o zvezi med jezikom in narodno samobitnostjo krepkejšo prepričevalnost. Nobenega dvoma ne more biti, da je ljudstvo, ki govori ali piše svoj jezik in ki ima zavedno ali nezavedno čuvstvo in voljo, pripadati posebni jezikovni in kulturni enoti, in ki se čuti tako enoto, da je tako ljudstvo narod. Pripomniti pa je, da ljudstva, ki se poslužujejo istega jezika, ne tvorijo nujno enega naroda.

Definicija jezika, ki sem jo navedel po francoskem znanstveniku, vnaša v naše razmišljanje momente, ki nas približujejo tretji nezadostni opredelitvi naroda, o kateri je treba še spregovoriti. Meillet namreč govori o skupnem čuvstvu in o volji, ki da sta lahko zavedna ali nezavedna. Nezadostna opredelitev, ki jo imam v mislih, pa govori o zavedni skupnosti in skupni zavednosti kot bistvu naroda. Korak od Meilletovega psihološkega faktorja do notranjega faktorja te definicije je neznaten. Zaradi tega je tudi sodba o tej razlagi naroda podobna sodbi, ki smo jo izrekli o definiciji na osnovi jezika: narod, ki nima prebujene zavesti, je še vedno lahko narod, nedvomno pa je poseben narod ljudstvo, ki ima prebujeno zavest o tem. Tako da zavest kakor jezik nista neobhoden pogoj narodnosti, pač pa sta oba nedvomen dokaz, da gre za narod povsod tam, kjer eksistira ali jezik ali zavest, tembolj seveda, kjer eksistirata oba.

Toda prav to dejstvo označuje jezik in zavest samo kot znaka in važna izraza naroda, ne pa kot njegovo bistvo. To trditev nam še posebej glede zavesti podpre naslednji premislek: Težko je sicer reči, da so bili narodi kedaj brez zavesti ali vsaj brez zavednega občutka o svoji posebnosti. O tem pričajo tako stara narodna imena, kakršno je na primer ime

Nemec, ki določno poudarja razliko. Gotovo pa se lahko reče, da gre „biti“ vedno pred „zavedati se“ in da je bit pogoj in temelj zavesti. Če živi tedaj nekje zavest, mora imeti tudi neko bitno osnovo. Opredelitev naroda, ki jo bomo skušali podati, se bo morala nanašati na to skrito bitnost, ki ni ne državnost ne jezik ne zavest, marveč tisto, iz česar izvirajo in nastajajo državnost, jezik, zavest. Nanašati se bo morala nanjo in jo napraviti dojemljivo in jasno.

2. Poskus zadostne opredelitve.

Opredelitve naroda z državno skupnostjo, z jezikom in z zavestjo so nam sicer pokazale, da ni nobenega izmed teh faktorjev, pa tudi ne vseh skupaj smatrati za bistvo naroda, marveč samo za njegov bolj ali manj nujen izraz ali svojstvo. Vendar so pozornemu očesu naznačile vsaj nekako smer. Kajti čim bliže človeški notranjosti se je pomikal kriterij, tem večje komplekse narodnostnih pojavov je obsegla definicija, ki se je opirala nanj, skratka, tem pravilnejša je bila. Sledeč navodilu tega izkustva, je le naravno, če storimo v duševnosti, v katero smo prodrli s kriterijem zavesti, še korak naprej v smeri od vnanjosti v notranjost, to se pravi, od zavesti, ki je površina duševnega sveta v globine človeške biti in narave.

Toda tu nas spočetka zagrne popoln mrak. Vzemi katero koli človeško svojstvo — ali je mogoče katero izmed njih pripisati vsem članom nekega naroda ali narodu na sploh? Ali ni mar tako, da žive v vsakem narodu vse človeške lastnosti, bodisi vrline ali slabosti, darovi ali nedarovi, bodisi popolnoma nevtralna svojstva? Nedvomno je tako in dokler se ti misel oklepa podrobnosti, ji ni izhoda iz te teme. Čim pa strneš posamezna človeška svojstva v večje skupine ali duševne kom-

plekse, se ti bo pričelo jasni. Ozri se na primer po velikih grmadah kulturnih in posebej umetniških stvaritev, ki jih je nakopičilo človeštvo v dosedanji zgodovini, in pokazali se ti bodo poglobitni obrisi nekih notranjih zakonitosti in urejenosti, ki pomenijo skorajda nekaj podobnega kakor prve rahle fiziognomije nečesa, čemur pravimo bistvo narodov.

Opazil boš na primer, da so se Nemci posebno pomembno udejstvovali v filozofiji in muziki, Italijani v likovni umetnosti in muziki, Francozi v likovni umetnosti in literaturi, Angleži v literaturi itd. S tem spoznanjem kajpada ne smeš biti prestrog. Motil bi se, če bi ga pojmoval tako, da na primer Italijan ne more biti filozof, kajti to bi pomenilo, da zanikaš Vica ali Croceja; prav tako ne bi smel Nemcem odrekati možnosti, uveljaviti se v slikarstvu, kajti to bi se reklo, da ne priznaš mojstra, kakršen je bil na primer njihov M. Grünewald. Nedvomno pa je vendarle, da se nemški genij rajši izživlja v muziki in filozofiji, o čemer priča celo pojav pesnika in misleca Goetheja, kakor se tudi italijanski genij navzlic Danteju najrajši javlja v likovnih umetnostih in muziki. Ta dejstva, ki so tu nakazana le v velikih in največjih obrisih, omogočajo sklepanje na neke notranje vzroke in teh si ni mogoče misliti drugače, nego kot posebno duševno strukturo, ki je svojstvena ali vsaj v glavnem značilna za vse članstvo nekega naroda.

V posebni duševni strukturi ali v posebnem duhovnem značaju je bistvo naroda videlo mnogo mislecev in marsikateri izmed njih je skušal celo opredeliti značaj tega ali onega naroda. Nekaj podobnega je med vojno nameraval nemški psiholog Wundt, ki je hotel iz osnov in značilnosti italijanske, francoske, angleške in nemške filozofije dognati značaje teh narodov samih. Dostojevskij je bil vse svoje življenje zaposlen

z opredeljevanjem in opisovanjem ruskega narodnega značaja, ki ga je naposled označil kot vesoljno človeškega. Napoleon je neprestano razmišljal o francoskem značaju in je izrekal globoka psihološka opazovanja tudi o Nemcih. Nekoč, ko je govoril o komediji, je pristavil: „Teh stvari ne razumejo onstran Rena.“ Zelo točne besede o narodu, ki tako rekoč ni ustvaril niti ene komedije. Tudi Goethe često govori o nemštvu in ga primerja z duhom francoskega naroda, ki ga navzlic svojemu kozmopolitizmu občuti kot tuj svet.

Zelo podrobno, plastično in urejeno je razpravljal o značajih evropskih narodov Kant. V svoji duhoviti in globokoumni zgodnji razpravi „Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen“ govori v posebnem poglavju tudi „o narodnih značajih, kolikor temelje na različnih čuvstvih za veličast in lepoto“. Tu pripisuje Italijanom čut za lepoto, ki je očarljiva in ginljiva; Francozom za smehljajočo se in dražestno lepoto; Špancem za strahotno veličast, ki nekoliko nagiba k pustolovstvu; Angležem za plemenito, Nemcem pa za sijajno veličast. Izhajajoč od teh osnov, opazuje značaje narodov v velikih obrisih v vsem življenju in opisuje med drugim njihova čuvstva za čast takole: Francoz je ničemuren, Španec ohol, Anglež ponosen, Nemec visokomeren, ošaben, Nizozemec nadut. Seveda veljajo vse te ugotovitve, ki jim ni mogoče odrehati precejšnje prepričevalnosti, tudi po Kantovem mnenju samo za splošnost posameznih narodov, ne pa za vsakega njihovega člana.

Z navedenimi primeri nisem hotel priznati ničesar dokončnega o značajih posameznih narodov, kar sploh ni v namenu te knjige. Pač pa sem nameraval utrditi misel o resničnem obstoju narodnih značajev ali njihovih svojiskih in različnih duševnih struktur. Hkratu sem skušal približno naznačiti sfero

človeške notranjosti, v kateri je treba iskati elementarne značilnosti narodov. Vzemimo za primer lepoto. Vsak narod ima smisel zanjo. Ali lepota ima tisoč obrazov in vsak narod vidi svoj ideal v drugem. Z eno tako ugotovitvijo je značaj nekega naroda le slabo določen. Toda tudi za čast imajo smisel skoraj vsi narodi. Ali zopet jo vsak narod občuti drugače. Strnimo odnos nekega naroda, ki ga ima do lepote, z njegovim odnosom do časti in že se nam pokaže jasnejša slika njegovega značaja. Tako lahko sestavimo odnose posameznih narodov do vseh poglavitnih stvari človeškega življenja in pod roko nam polagoma nastanejo nekake duševne sheme, ki bodo predstavljale bistvene podobe narodnih narav ali bitnosti.

Ker se mi zdi jasnost o tem temeljnem pojmu vse knjige nad vse važna, ga bom skušal pojasniti še z neko drugo analogijo. Naš spoznavni organ, ki ga imenujemo razum ali pamet ali še kako drugače, je po svoji točnosti, prodirnosti in storilnosti v vsakem individiju drugačen. Po svoji notranji zakonitosti, po logiki, po svojem ustroju pa je enak v vseh ljudeh. Ta ustroj je nekaka abstraktna shema ali oblika, ki živi navzlic vsem razlikam med individualnimi umovi sama sebi enaka v vsakem izmed njih. Po nji se oblikujejo naši vtisi, predstave, misli in sklepi, in nobeden izmed njih ne more nastati brez nje. Opre- delil in opisal jo je Kant v svoji „Kritiki čistega razuma“ in jo je imenoval čisti razum. Podoba čistega razuma je primeroma zelo preprosta in je pri Kantu načrtana v velikih in krepkih potezah. Pričujoča je v vsakem človeškem razumu, neodvisno od kraja in časa, kot način in zakon njegovega dejst- vovanja, prav tako v filozofovem kakor v ubogi pameti naj- preprostejšega nomada. Milijoni človeških umov jo nosijo v sebi, kakor je v slehernem človeškem telesu skrito okostje.

Med tem vsečloveškim in neizpremenljivim čistim razumom in narodnostjo je neka sličnost, ki pa jo je treba omejiti v dvojnem smislu. Prva omejitev zadeva obseg vnanjega področja. Čisti razum je umstvena osnova človeške vesoljnosti, narodnost pa živi in se uveljavlja v omejenih človeških skupinah tako, da nosi vsaka izmed njih drugačno, lastno narodnost. Iz tega razloga so narodi umrljivi in njih narodnost je minljiva, dočim je čisti razum neiztrebljiv. Drugič predstavlja čisti razum umsko osnovo človeške biti. Narodnost ni umska. Morebiti je um področje, v katerem je njen učinek najmanjši. Vse njeno bistvo je obseženo v posebni in za vsak narod nekoliko drugačni sestavi ali strukturi poglavitnih človeških svojstev ter moči. V vsakem narodu žive na primer um, čustvo in fantazija, ali v vsakem narodu so odvisnosti med njimi samimi nekoliko drugačne, prav tako pa so drugačne tudi odvisnosti med njimi in ostalimi pojavi človeške narave. V enem narodu je poudarjena ena izmed teh prvin, v drugem druga. V prvem je tesneje zvezana z enim svojstvi manj duhovne človeške prirode, v drugem z drugimi. Skratka, osnova vsakega naroda je poseben človeški lik, posebna notranja urejenost, poseben človeški osnutek, ki je vtisnjen v vse člane iste narodnosti in ki daje vsemu življenju naroda pečat neke nedvomne, četudi morda neopredeljive enotnosti. Narodnost ali narodni značaj je nekaka temeljna in apriorna bitnost, je „čista čud“ ali „čista nrav“ pripadnikov istega naroda, iz katere potekajo kakor zavest o skupnosti in oddeljenosti od drugih, tako tudi jeziki narodov, njihove državne tvorbe in vse kar še obsega pojem narodnega življenja.

Primeri s čistim razumom se mi je zdela važna iz marsikaterega vzroka. Kaže nam, v kakšno globino človeške narave je zasidrana notranja zakonitost, ki ji pravimo narodnost. Iz

neiztrebljivega čistega razuma je lahko sklepati na njeno trdovitost in odpornost. Veličina, nujna obveznost in pomembnost bitnosti, ki jo označuje pojem čistega razuma, vzbuja slutnje o veličini, pomenu in svobodni obveznosti narodnosti, ki mu je v omejenem področju človeške moralne narave podobna in sorodna. O vsem tem bo podrobneje govorilo katero kesnejše poglavje. Kajti za zaključeno predstavo in sodbo o narodnosti nam je potreba še nekaj osvetlitev, ki nam bodo njeno bitnost pokazale, če že ne z novih strani, pa vsaj morda nazorneje in v večjih potezah.

3. Vzniki narodov.

Kdor motri človeško zgodovino v veliki razdalji, da se mu pokaže v zelo velikih obrisih, mu razen redkih izjem posamezne osebnosti skoraj docela izginejo izpred oči in prikažejo se mu življenjska pota ljudskih skupin, življenjska pota narodov. V tej perspektivi se mu narod predstavi kot nekaka višja osebnost, ki pred njegovimi očmi nastane, živi, se zave, se izživi in zatone. Za dobro razumevanje narodnega bistva so posebno važni trije trenutki njegovega življenja: vznik, prebujenje in smrt. Tu se pokažejo moči, ki narode ustvarjajo, osveščajo in pogublajo in te moči nam lahko razodenejo marsikaj o naravi tega, kar se imenuje narod, o njegovem smotru in smislu.

Najpoučnejši, a hkratu tudi najbolj skrit izmed vseh procesov v življenju narodov je proces nastanka. Najpoučnejši zaradi tega, ker se da iz veličine in usodnosti moči, ki so ustvarile neki pojav, vsekakor dovolj zanesljivo sklepati na veličino pojava samega. Ali prav vzniki narodov se že po naravni nujnosti zmeraj odtegujejo pogledu raziskujoče zgodovine, kajti

svojega življenja in preteklosti se lahko prične narod zavediti šele tedaj, ko je že strnjen, ali vsaj ko je oživela v njem prva klica njegove bodoče enotnosti in bodočega razmaha. Le dejstvu, da so nekateri novi narodi nastajali v soseščini že razvitih, se moramo zahvaliti za tiste podatke o njihovih vznikih, ki so nam vendarle na razpolago in na katere se lahko opre raziskovalčeva fantazija. Kolikor imam pregleda nad vzniki narodov, ki so nastali v zgodovinskem času, mislim, da se dajo navzlic individualnim razlikam združiti v tri skupine, ki jih bom skušal v naslednjem na kratko popisati.

Vznik tako imenovanih *avtohtonih* narodov je prav tako zagoneten kakor postanek človeškega rodu. Razlagaš si ga lahko kot potomstvo otrok prvih staršev, če veruješ v prvega človeka, ali kot naslednike zmagovitih tipov prvobitnih ljudi, ki so se v nekem času pričeli pojavljati hkratu na raznih krajih zemeljske površine. Rodovi, ki so se plodili hitreje, ki so živeli v rodovitnejših zemljah in ugodnejših razmerah in ki so se prej strnili, so zmagovali nad manj vitalnimi, manj srečnimi in manj umnimi. Iztrebljali so jih ali pa so jih vključevali v svoje vrste. Ali vsa ta zgodovina, ki je morda bolj zgodovina plemen nego zgodovina narodov, je popolnoma temna. Navzlic temu je nedvomno, da je prve obrise plemen ali ras in narodov črtala še docela slepa in prvobitna priroda, kar jim daje veličast elementarnih naravnih pojavov in skoraj večno neizpremenljivost. Toda kateri izmed današnjih narodov je resnično prvobiten? Kateri nosi v svoji naravi jamstvo, da ni bil že tolikokrat in tolikokrat prenovljen in s tujimi prvinami oplojen v retorti velike stvarnice? Zategadelj nas prav vznik avtohtonih narodov zadeva najmanj in nam nudi tudi najmanj poučnega gradiva, dasi nas opozarja na veličino in usodnost moči, ki so sodelovale pri njihovem nastajanju.

Drugi narodnostni tip je tip p r e s a j e n e g a naroda. Temu tipu pripada najbrž večji del Germanov in vsaj vsi južni in zapadni Slovani, med njimi tudi Slovenci. Če si hočemo predstaviti vznik svoje narodnosti, si ga moramo nekako takole: ker so Slovenci prišli prvi izmed južnih Slovanov v svoja sedanja bivališča, je gotovo, da so prišli vanja kot prva straža slovanske mase, morda in najbrže kot skupina krvno najsorodnejših in najbližjih rodov. Prišli so v naše sedanje pokrajine kot Sloveni, to se pravi kot nediferencirani člani prvotne velike slovanske skupnosti. Naselili so se v zelo goratem in izoliranem svetu, ki jih je odrezal od Slovanov na jugu in na vzhodu. Živeč v Alpah, v katerih ni živel noben drug slovanski rod, v posebnem podnebjju, na zemlji, ki hrani drugače in ki ima drugačen geološki in oblikovni značaj, in še v drugem političnem in kulturnem svetu kakor bratski rodovi na jugovzhodu, so se polagoma razvili v posebno, zaključeno enoto, ki je ostala v rahlih stikih s sosednimi Hrvati samo na vzhodni periferiji. Vse te naravne, usodne in zgodovinske moči so v stoletjih izpremenile in preoblikovale prvotni značaj in jezik tega ljudstva drugače nego so pretvarjale druge moči njihove slovanske sosede in brate. Tako je iz njih polagoma nastala zaključena narodna enota Slovencev, ki se je določno zavedela svoje samobitnosti in svojega imena najkesneje že v šestnajstem stoletju, in sicer tudi svoje samobitnosti v razmerju do drugih južnih Slovanov.

Podobno so se razvili na severu tudi Čehi, Slovaki, Poljaki, Ukrajinci. Če razmišljaš o tem razvoju zlasti pri nas Slovencih, se ti oglasi misel: če bi bil razvoj naroda odvisen od zavedne človeške volje, ali ne bi bilo pričakovati, da se bo to ogroženo ljudstvo, ki je, kakor kaže ime, vsaj Nemce gotovo čutilo kot tuj in sovražen element, ali ne bi vsakdo pričakoval, da se bo

kolikor le mogoče oslonilo na široko morje slovanskega zaledja in da bo vsaj nagonsko skušalo ostati ž njim eno? In vendar se to ni zgodilo. Z druge strani pa je zoper očitek, da so nas umetno ustvarili nemški gospodovalci, pomisliti tole: če bi o našem postanku mogla odločevati zavedna tuja volja, ali nas ne bi bila rajši asimilirala, namestu da nas je pretvorila v svojski, a vendarle sovražen narod? Ta dvojni premislek nam dokazuje, da smo nastali kakor vsi drugi narodi. Volja naravnih in zgodovinskih moči nas je oddelila in nas prav tu, na najnevarnejšem koščku evropske zemlje, v tem klinu med germanskim, latinskim, slovanskim in madžarskim svetom pretvorila v majhno narodno individualnost. Tudi mi smo plod velikih, usodnih in slepih zakonitosti, ki so proizvedle ostale narode.

Tretji tip narodov je tip, ki se mi zdi najtočneje označen z besedo „z v a r j e n i“ narod. Temu tipu vsaj deloma pripadajo vsi evropski narodi, eni bolj, drugi manj, najznačilnejši primeri zanj pa so morda Angleži, Španci in Francozi. Navzlic njihovi veličini in starodavni kulturi je šteti Francoze, da govorim samo o njih, med najmlajše narode v Evropi, na vsak način pa so mlajši nego čistokrvni germanski in slovanski narodi. Prvotno galsko prebivalstvo Francije, ki ga je Rimu podvrgel Cezar, se je pod rimskim gospodstvom in pod vplivom velike rimske civilizacije naglo romaniziralo. Od tretjega stoletja dalje so pljuskali v Galijo s severovzhoda valovi germanskih množic, dokler je ni naposled koncem petega stoletja zagrnila frankovska invazija, ki jo je dokončno odtrgala od Rima in jo podredila novemu državnemu sistemu. Od tega časa pa nekako do desetega stoletja se keltski, romanski in germanski elementi spajajo in pronicajo drug v drugega, dokler se nazadnje ne strnejo v nov človeški tip, ki združuje poudarjene psihične lastnosti Galcev in Latincev, ki govori nov ro-

manski jezik z opaznim vplivom avtohtonske galščine in ki obdrži od svoje germanske primesi malodane samo ime — Frankov.

Če se zamisliš v to čudovito spajanje in prelivanje, boš začuden obstal pred usodo elementa, ki so ga v novo spojino vnesli Franki. Bili so narod, ki je zmagal, si podjarmil deželo in osnoval v nji močno in veliko državo; nihče jim ni več iztrgal gospodstva iz rok, čeprav je gotovo, da so številčno predstavljali kvečjemu tretjino prebivalstva. Ali vendar, če bi bil proces, ki ga opazujemo, namreč postanek novega naroda, kakorkoli odvisen od zavednih moči in od človeške volje, bi bilo pričakovati, da bo v njem prevladala ta zmagovita prvina novih germanskih gospodovalcev. Toda ne. Magična moč Rima kot središča vesoljnega rimskega cesarstva, zlasti pa kot središča ogromne antične kulture in mladostno razmahnjenega krščanstva je obvladala fizično moč barbarov. Kulturno in jezikovno sta zmagala poražena elementa in zmagoviti Franki so utonili v njima skoraj brez sledu. V njihovi usodi se je razločno manifestiral velik zakon, ki se zdi da dosledno uravnava usode narodov: zmagala ni fizična moč, marveč kultura in je odločila prerod v duhu ljudskega elementa, ki je fizično podlegel. Podoben proces so doživeli na Balkanu Bolgari, ki so se kot pleme finsko-ugriške krvi asimilirali v podjarmljenem, toda kulturnejšem slovanskem življu. Prevzeli so tudi njegov jezik, ki pa je pri tem dobil nekaj posebnosti prvotnega finsko-bolgarskega jezika. V tipu zvarjenih narodov se določno kaže pomen kulture pri spojitvenem procesu. Ne fizična ali državna moč, marveč kulturna stopnja stapljajočih se narodnih drobcev je činitelj, ki odločuje o bodočem značaju nastajajočega naroda.

Vzniki narodov vseh treh tipov: avtohtonskih, presajenih in zvarjenih, nam složno in v enem smislu govore o močeh, ki ustvarjajo narodne individualnosti. Te moči so usodne; njih zakoni so skrivnost narave. Strnitve osnovnih bitnosti so zagrnjene v popoln mrak. Ali eno je nedvomno: narode ustvarja samo slepa in nezavedna narava in ni ga naroda, ki bi ga bila ustvarila zavedna človeška volja in najsi bi bila to volja najgenijalnjšega državnika. Druga zakonitost, očitna zlasti pri narodih, ki sem jih imenoval zvarjene, je odločilnost kulture v važnih procesih njihovega življenja. V tem ni nič nenaravnega, kajti stremljenje po kulturi je eden izmed najmogočnejših zakonov človeške bitnosti. Ali vendar je presenetljiva pomembnost kulture v procesu nastajanja, ki se vrši in dovrši v popolnoma nezavednem stanju. Ta dejstva, pridobljena iz opazovanja narodnih vznikov, nam predstavljajo narode kot prvobitne naravne pojave, ki se pojavljajo brez človeške volje in celo proti nji, po neznani zakonitosti, ki razodeva edinole tesno zvezo med narodnostjo in kulturo. To zvezo nam bo jasneje osvetlilo razmotrivanje o prebujanju in osveščevanju narodov, o katerem bo razpravljalo naslednje poglavje.

4. Prebujenje narodov.

Prebujenje, ki bi ga lahko označili tudi kot duhovno rojstvo, je drugi važni trenutek v življenju naroda. Nekateri misleci označujejo ta trenutek sploh kot rojstvo naroda, kajti narod brez zavesti o svoji bitnosti in brez njenega izraza se jim ne zdi narod. Ali glede tega je z narodom kakor s človekom. Preden se v času zgodnje zoritve pri človeku sprosti prva zavedna osebna misel, se mora njegova osebnost dolgo oblikovati in dovrševati v dremotnem stanju otroškega polsna. Ali nekoč

pride trenutek, sanjska koprena pade, med novim človekom in svetom preskoči prva iskra nove, sveže, osrečujoče misli. Prebudi se zavest, prične se novo, drugačno, resničnejše življenje. Tako duhovno rojstvo naroda popisuje Dostojevskij v „Dnevniku pisatelja“ s temile nazornimi besedami:

„V početku vsakega naroda, vsake narodnosti, se je pojavila pred zarodkom narodnosti same neka npravstvena ideja, kajti ta šele ustvari narod. Da bi ohranili sprejeto dragocenost, prično ljudje takoj stremeti drug k drugemu in prično šele tedaj vneto in skrbno razmišljati, kako bi se uredili, da bi ohranili sprejeto dragocenost, ne da bi utrpela kako izgubo.“ Kakor že rečeno opisuje Dostojevskij s temi besedami duhovno prebujenje narodov, četudi misli, da govori o njihovih rojstvih. Bil je moralist in mu je bilo ljubo misliti, da je tako veliko dogodevanje, kakršno je nastajanje narodov, podrejeno moralnim idejam. Toda svojska ideja se lahko rodi samo iz svoje bitnosti, ki mora vsaj nezavedno eksistirati že pred njo.

Zdi pa se mi, da opisujejo navedene besede Dostojevskega zelo točno prebujenje orientalskega naroda, ki se je zavedel in se združil na zelo podoben način. V mislih imam Arabce. Živeli so dolgo razpršeni v ločene rodove, dokler se ni pojavil Mohamed. Ta ustanovitelj mohamedanstva in ogromne arabske države jih je strnil s propovedjo svojega razodetja in z mečem v mogočno enoto, ki je očuvala njegov nauk in ga ponesla v svet. A tudi njegova ideja ni bila moralna, marveč religiozna. Arabci predstavljajo v tej fazi svojega življenja tip religiozno-državniškega naroda. Čisteje religiozen narodnostni tip so Judje. Primer njihovega verskega učitelja in zakonodavca Mojzesa je dokaj soroden tisoč let kasnejšemu Mohamedovemu, čeprav je Mojzes kot državnik samo osvobodil izvoljeno ljudstvo, ki ga je predramil z religiozno idejo. Ali Mojzes je bil

vodnik majhnega naroda, zato se je njegov pomen omejil samo na versko področje.

Kar je bil za Izraelce Mojzes, je bil po Napoleonovem mnenju za Grke Homer. Njegovo umetniško-religijozno dejanje je načrtno obrise vsemu grškemu svetu. Strnilo je zavest vseh helenskih rodov v nekakšno narodno zavest, ki sicer ni privedla do skupne državne tvorbe, pač pa do skupnega ponosa nasproti bližnjim barbarskim narodom. Značilno pa je za ta izrazito umetniški narod, da ga je prebudilo in osvestilo dejanje umetnika, ali bolje rečeno umetnikov, ki so sodelovali pri formulaciji obeh epov in so bili iz pevskega rodu Homeridov. Glede kakovosti prebudnega dejanja sliči Grkom italijanski narod. Njegov veliki buditelj je bil pesnik Božanske komedije, Dante. Postavil je s svojo umetniško stvaritvijo v življenje italijanskih rodov dragocenost, ki jim je bila vsem sorodna in ki so jo hoteli smatrati za svojo vsi rodovi Italije. Mamila jih je lepota in mogočnost njegove pesnitve in vsi so hoteli biti deležni njene slave in so rade volje posnemali in sprejeli njen jezik, ki bi ga sicer morebiti ne bili nikoli. In Dantejev rojak Machiavelli je lahko že na prehodu iz 15. v 16. vek sanjal o združenih Italiji.

Stvaritelj ali buditelj nemškega naroda je bil Martin Luther. Z velikim razkolom, ki ga je povzročil med svojimi rojaki, je postavil narod pred odločitev: ali za Rim ali za lastno vero in cerkev, s čimer je globoko pretresel vest in življenjsko zgradbo vseh, ki so razumeli njegovo besedo. Kdor je bil zanj in kdor je bil proti njemu, je moral pisati in govoriti jezik, ki je po njegovi zaslugi postal pismeni jezik vsega nemštva. Poslej nista Nemcev nikoli več zapustili zavest o narodni skupnosti in faktična skupnost pismenega jezika.

Če se nekoliko razgledamo po teh „ustanoviteljih“ ali pravilneje prebuditeljih naštetih narodov s stališča političnega pojmovanja narodnosti, ki je tako razširjeno v našem času, nas bo porazilo dejstvo, kako nepolitični so povzročitelji učinkov, ki jih običajno pojmovanje naše sodobnosti smatra za tako izrazito politične. Nekak zaveden političen motor je opazen samo pri Mojzesu in Mohamedu, dasi tudi pri teh dveh prevladuje religijozno poslanstvo. V večini drugih narodov prevladujejo pri prebujenju druge moči, ki jim v današnjem ustaljenem življenju ne bi nihče pripisoval tolikšne in tako usodne moči, kakor jim je bila dana v zgodovini. Pesništvo, pesniški umotvori kot osnovne klice narodne skupnosti kakor pri Grkih in Italijanih! Ali se ne sliši to dejstvo sodobnemu sluhu nemogoče — skoraj kakor pravljica? In vendar je tako. Velike moči teh stvaritev, s katero so vplivale na življenje, si ni mogoče razlagati drugače nego s tem, da je videl narod v umotvorih teh velikih mož izpolnitev najžlahtnejših in najsilovitejših nagonov svoje narave, da je v njihovih delih nagonsko začutil prosvetljenost svojega izbranca kot prosvetljenost vse svoje biti in ga spoznal kot mogočno in adekvatno inkarnacijo svojega duha. Stvaritve teh velikih mož so prešinjale narode do skrajnih mej in skupno občudovanje, priznavanje in razglabljanje o njih je dramilo in stopnjevalo zavest skupnosti, zavest sorodnosti.

Namestu teh velikih in svetovnih pojavov se kot ustanovitelji narodov često po krivem imenujejo veliki politični tvorci in ustanovitelji narodnih držav. Tako na primer Cavour in Bismarck. Ta dva državnika sta moža, ki jima je vsakdo dolžan priznati veličino, ali ustanovitelja narodov je zanju vsekakor prevelik naslov. Nemški in italijanski narod sta zavestno živela že zdavnaj pred Cavourjem in železnim kanclerjem. Tudi stremljenje po združenih Italiji in po enotni Nemčiji je

mного starejše od njih in je krepko udarjalo na površje že za Napoleona I. Nemčija, ki je šele prav v njegovem času odložila zadnji ostanek nekdanje enotnosti, naslov svetega rimskega cesarstva nemškega naroda, je v tem času najglobljega propada proizvedla tako velikega zagovornika in pripravljalca edinosti, kakršen je bil Stein. Bismarck in prav tako Cavour sta le dopolnila pokret Mlade Evrope ter sto- in stoletni vzgon svojih dveh narodov. S tem, da sta jima ustanovila narodni državi, sta dovršila potrebo, ki je položena v sleherni narod, potrebo po polnem izživiljanju energij v vseh sferah in smereh in zato tudi v avtonomni, naravi naroda ustrezajoči državnosti. Moža, ki sta v teh dveh narodih prebudila enotno zavest, pa sta vendarle Dante in Luther.

Le malo je narodov, ki bi za svoje prave in početne tvorce imeli politike in katerim bi zavedno skupno zgodovino sprožilo politično dejanje. V antiki so bili tak narod Rimljani, katerih narodno zavest so hranila sama državniška in vojaška dejanja. Značilno za ta politično tako mogočni narod je njihova neznatna in samo povzeta kultura. V kesnejši zgodovini morebiti nekoliko spominjajo nanje po svojem srednjem in po novem veku Srbi, ki pa imajo za osrednje kulturno dejanje velikih izbrancev med drugimi narodi sijajno nadomestilo v svoji epski narodni pesmi. Nenavadno zanimiv primer nudi glede svojega prebujenja Rusija. Stvaritelj moderne ruske zavesti je Peter Veliki. Za prvi pogled je Peter političen delavec; v resnici pa je stvar drugačna. Napadel je svoj temni in srednjeveški narod z evropsko prosvetljenostjo, dvignil je v njem silovito burjo za in proti, predramil njegovega duha, ga postavil pred skupno odločitev: ali Evropa ali Azija? in mu s tem vdihnil prvo živo zavest o narodni skupnosti in o konkretni zgodovinski misiji. Njegovo dejanje je bilo kulturno-

politično in je napoved velikega poslanstva, ki ga bo Rusija morala vršiti s kulturnim in političnim posredovanjem med Evropo in Azijo.

Naše slovensko prebujenje se je izvršilo v dveh zaletih in je v glavnem delo dveh velikih prebuditeljev. Prvi poskus je storilo slovensko protestantstvo v centralni osebnosti Primoža Trubarja. Ni si težko predstavljati pretresljive radosti in ganutja, ki je navdajalo naše dede, ko so prvič čuli in brali besedo v svojem jeziku, ki je bil dotlej jezik tlačanov in hlapcev, in veselo groznico, ki jih je obšla, ko so se zavedeli resnice Trubarjevih besed, napisanih v prvi slovenski tiskani knjigi, v „Katekizmu s pesmimi“ (1551): „Und entsetze dich nicht, ob dir am ersten gedunkt seltsam und schwer, sondern lies und schreib diese Sprach selbst wie ich ein Zeitlang getan; alsdann wirst du befinden und gar bald sehen und merken, daß auch diese unsre Sprach, sowohl als die Teutsche, zierlich gut zu schreiben und zu lesen ist...“ Ali pa besede, ki jih je objavil šest let kasneje: „... vas vseh v tim božim imenu zvejstu prosim inu opominam da vi narpoprej visoku zahvalite Gospudi Bogu za leto dobruto inu za ta velik dar boži, ker se taku zdaj prou ter zastopnu ta prava stara vera vuči, inu kir se ta naš jezik tudi piše inu druka“.

Ali protestantstvu ni bilo dano, da bi se ohranilo. In tudi če bi se, bi bilo pač samo prenesena kulturna dobrina. Predramilo bi sicer zavest in ljubezen do jezika, ali narodu ne bi pokazalo avtohtonske vrednote, v kateri bi lahko videl dokaz in smisel svojega življenja, v kateri bi videl globok in vznesen izraz lastne narave. To je storil šele Prešeren. S svojo poezijo ni dal slovenstvu ne velike religiozne ne moralne misli. Njegovo dejanje je učinkovalo drugače. Ustvaril je samo knjigo globoko človeške in mojstrsko dovršene lirike, ki ne zaostaja

za pesništvo svetovnih genijev. Ali ta izraz njegove pretresljive človečnosti je tako zvezan z duhom naroda, ki živi v slovenskem jeziku, je tako globoko njegov in naroden hkratu, da je dal ž njim vsemu narodu zagotovilo o možnosti velike umetniške in kulturne bodočnosti. Dal mu je vero v njegovo upravičenost in mu hkratu naložil dolžnost, zaradi velikega dejanja, ki je izpolnjeno z njegovimi „Poezijami“, vztrajati pri svoji kulturni samobitnosti in skušati po svojih potih dospeti v „deželo duhov“. Prešernov pojav nas opredeljuje kot narod izrazito umetniško-kulturne misije, kar je popolnoma v skladu z misijo vseh majhnih narodov.

Kakor so nas vzniki opozarjali na moči, ki oblikujejo v človeštvu zaključene edinice narodov, tako nam njihova prebujenja odpirajo vpogled v njih pomen in smisel. Človek se zave samega sebe pri dogodkih, ki so v zvezi z usodnimi stvarmi njegovega življenja, prav tako menim, da je dopustno o stvareh, ki so odločilne pri vzniku narodne zavesti, sklepati, da se nanašajo na usodna in bistvena svojstva narodov. Da je to sklepanje upravičeno, nam kaže zgodovina, ki je v religioznosti prebujenemu izraelskemu narodu namenila tako izrecno religiozno misijo in ki je v umetnosti prebujenima narodoma Grkov in Italijanov določila tako določno umetniško poslanstvo. Če tedaj storimo očitno dopustni sklep od prebujenja, ki je skoraj pri vseh narodih v zvezi z velikimi kulturnimi dejanji, do njih smisla in namena, se nam pokaže narodnost kot kulturotvorna naravna ustanova, kot notranja urejenost, kot poseben duševni sklad, kot svojski človeški obraz, ki ustvarja v narodih vzgon in potrebo po lastni kulturi ali po kulturnih dejanjih, v katerih bi se izrazila, izživela in izčrpala njihova samobitnost in svojski odtенок človečnosti, ki se je razvil in ustalil v vsakem izmed njih.

5. Umiranje narodov.

Tretji važni moment v življenju narodov, ki obseva bitnost narodnosti s posebno žarko lučjo, je njihov propad ali zaton. Zgodovina pozna nebroj narodov, ki so umrli, in docela verjetno je, da je umrljiv sleherni izmed njih. Izraz umiranje narodov vsebuje zanimiv paradoks. Narodne smrti si namreč ni misliti tako, da bi pomenila dejanski pogin vseh članov nekega naroda ali njegove velike večine. Ne, ljudje ostanejo, žive, se plode in umirajo kakor vedno, naroda pa le ne tvorijo več; l hko bi se reklo narodnost je umrla v njih. Zgodovina pozna tudi take primere in teh si ni mogoče razlagati drugače nego takole: narodnost je nekaka skupna notranja urejenost, zgrajenost obsežne skupine ljudi. Če iz kakršnihkoli razlogov ta notranja urejenost razpade, se razkroji, zamre — izgube ljudje, ki so bili pripadniki nekega naroda, notranjo sorodnost, ki jih je družila in jih označevala kot ljudi istega kulturnega in človeškega tipa. Ljudje izgube svojski narodnostni značaj, postanejo nekako brezbarvni in se lahko pridružijo katerikoli narodni skupini, dasi se le polagoma zopet lahko navzamejo nove tipičnosti, nove narodnosti.

Vzrokov za tako odmrtnje narodnostne biti v ljudstvih je morda več. Ali zgodovinski primeri, ki so nam znani, se dajo razložiti v glavnem na dva osnovna in bistveno različna načina. Narod umre iz istih razlogov, iz katerih umirajo tudi ljudje: izčrpa se ali pa umre nasilne smrti. Izčrpal se je in je zaradi tega umrl na primer stari grški narod, nasilne smrti pa so poginili mnogi narodi za časa velike selitve in neposredno po nji ali pa narodi prednje Azije, ki jih je preplavila burja arabskega navala v prvi polovici 7. stoletja. Ker obe obliki istega procesa, naravna kakor nasilna, zelo zanimivo pojasnju-

jeta bistvo tega, kar imenujemo narodnost, bom o obeh, zlasti o prvi, govoril nekoliko podrobneje.

Kot primer propada zaradi izčrpanosti si obdržim Grke. Bili so majhen narod. Približno okrog leta 1000 pred Kristom so se popolnoma utrdili v svoji novi domovini, v kateri so našli visoko razvito mikensko-kretska kulturo. Prevezli so jo, ne da bi ji popolnoma podlegli. Božanske nestvore, pol ljudi, pol živali, ki so jih častili starejši prebivalci njihove nove domovine, so preoblikovali v antropomorfne bogove — božanstvo z glavo ujede v Ateno, ki jo spremlja sova. V tej preobrazbi je podan eden izmed poglavitnih temeljev njihovega duha: smisel za realnost in za mero. Grki niso zidali velikih templjev, pravi zgodovinar van Loon, marveč so zidali popolne templje.

Ta osnovni, nekoliko strogi čut za mero je vodil in organiziral v zvezi z drugimi specifičnimi narodnimi lastnostmi njihovo življenje, ki je bilo zdravo in čvrsto, dokler je ostala izrazita in krepko dosledna enotna notranja struktura tega ljudstva. V tem času je nastala vsa velika grška literatura in umetnost od homerskih epov do Sofoklovih dram. Prvi znaki oslabevanja se pokažejo med Grki v 5. stoletju z zofistiko in satiro, vendar je njihov genij še močno aktiven do zedinjenja pod makedonsko oblastjo in do časa, ko postane grščina jezik vsega Aleksandrovega cesarstva in grška kultura vsega bližnjega orijenta. V tem času, ki ga običajno označujemo s helenistično dobo, se mora grški značaj spajati in se brez velikega odpora tudi spaja s tolikimi tujimi, azijskimi in egiptskimi elementi ter se prilagodeva tako novim življenjskim pogojem, da skoraj docela izgubi svojo nekdanjo čvrsto in zdravo strukturo in da postane kulturno neploden. Grki žive, a ne ustvarjajo več. Nekaj je umrlo v njih. Kaj? Dejstvo, da nji-

hova helenistična kultura sprejema vase vse, celo osnovnemu grškemu značaju popolnoma nasprotne elemente, govori za to, da je v njih umrl prav ta njihov osnovni značaj, da se je razkrojila osnovna struktura njihovega duha.

Poslej proizvaja grški svet samo še sredstva za razširjenje kulture, ki jo je ustvaril v svoji preteklosti, izvorna njegova proizvodnja pa postane docela nesorodna veliki njegovi umetnosti Aishilove in Sofoklove dobe. Duh, ki je nekoč ustvarjal tako strogo in umerjeno, se izživlja sedaj v eksotiki, fantastiki, groteski in čudovitnosti ter v znanstvenem in literarnem premlevanju starih vrednot. Strnjeni obroč ali okvir notranje urejenosti, ki je dajala duhovnim močem tega ljudstva oporo, opredeljen značaj in smer, je razdrt; popustil je in se razrahljal, notranje življenje grškega sveta izgubi svojskost in značaj. V ljudstvu je umrla njegova narodnost, ker se je izčrpala in razrahljala. Grški narod je umrl, dasi je grško ljudstvo še obstajalo. V tem stanju ga je našlo krščanstvo, ki ga je preplavilo brez posebno trdnega odpora. V mraku tega vesoljnega in nadnaravnega verstva je prebilo to ljudstvo brez narodnosti dokaj neplodno bizantinsko dobo in turško gospodstvo in se je šele po dvatisočletnem oddihu in spajanju s tujimi elementi pričelo prebujati v nov narod grškega jezika, ki bo morda ustvaril novo kulturo.

Tak je primer naroda, ki je umrl za izčrpanostjo. Značilno dejstvo v njegovi usodi je to, da je resnična, to je kulturna smrt nastopila prav v času največjega vnanjega uspeha njegove kulture. Drugačen je konec naroda, ki mu je določena nasilna smrt, to je neprostopoljna in nenaravna smrt, preden je mogel razviti svojo kulturotvorno moč. Zgodovina pozna precejšnje število ljudstev, ki so izpolnila svojo usodo s tem, da so se strnila s kakim drugim narodom ali z ostanki drugih

narodov v novo narodno enoto. Ta tip naroda je bil pogost zlasti v času tako imenovanega velikega preseljevanja. Poznani pa so tudi primeri, ko si je kak narod pokorila velika in z mogočno silo razširjajoča se nova kultura in ga izbrisala z zemeljske površine. Nekaj takih primerov nudi silovita ekspanzija arabske kulture in države v 7. stoletju, ki je preplavila vso prednjo Azijo in ugonobila na svoji poti več manj kulturnih semitskih narodov. Ni pa mogla uničiti samostojne perzijske kulture in ne turške, dasi sta oba ta dva naroda sprejela arabsko mohamedanstvo in dasi sta bila podrejena arabskemu državnemu sistemu.

V procesih te vrste velja poseben zakon, ki je točno izražen v vzporednem jezikovnem zakonu, kakor ga je formuliral v že imenovani svoji knjigi francoski jezikoslovec A. Meillet: „Za razprostranitev nekega jezika je potrebno in zadostno, da nastopa kot nosilec neke kulture. Latinščina se je lahko razširila povsod, kamor je prinašala grško-rimljansko kulturo; ni pa se bogzna kako uveljavila tam, kjer je ta kultura že existirala v helenistični obliki. Arabščino je razširilo zavojevanje; toda to zavojevanje je hkratu prinašalo posebno obliko kulture, osnovano na aramejski, iranski in bizantinski kulturi. In ta kultura je dala arabščini ekspanzivno silo. Še dandanašnji je videti, kako arabščina navzlic političnemu propadu izpodriva v Alžirju berberščino. In Alžir je francoska kolonija, s francoskim uradnim jezikom... Ruščina ima pomembno ekspanzivno moč na Kavkazu, kamor prinaša zapadno kulturo; skoraj nobene moči pa nima v tako stari deželi zapadne kulture, kakršna je Poljska.“

Če prenesem ta poučni jezikovni zakon nazaj v svet narodnih individualnosti, bo imel v smrtnih bojih med narodi takle pomen: odločilna moč v bojih med narodi, v katerih ne gre

za fizično iztrebitev, je kultura. Narod, ki ima višjo kulturo, mora zmagati, kajti kultura je privlačna in zavojevalna moč prvega reda. Tako so Grki premagali svoje zmagovalce Rimljane; tako je germanske Franke vsesala latinska kultura zavojevane Galije, tako so se finsko-ugriški Bolgari razkrojili v kulturno višjem slovanskem življu in prav tako so germanski gospodarji Španije izgubili svojo narodnost v starejšem in kulturno bolj razvitem latinskem podložništvu. Skratka, med narodnostjo in kulturo je tudi po pričevanju propadajočih in propadlih, ne samo živečih narodov mogočna in nepremakljiva zakonitost, ki bi jo bilo mogoče izraziti nekako takole: Smisel obstoja narodov je kultura in le v narodni enoti je mogoče ustvarjati kulturo. Zato je tudi velika kultura edina stvar, kateri na ljubo se narodi odrekajo svojim svojskim naravam in svojemu kulturnemu poslanstvu, oziroma, le mnogo večja kultura je argument in sila, s katero je mogoče neki narod zlepa ali zgrda pripraviti do tega, da pozabi na lastno kulturotvorno naravo in nalogo.

6. Zaključki.

Poslednja tri poglavja so našo opredelitev narodnosti v marsičem izpopolnila. Definiral sem narodnost kot posebno, samo enemu ljudstvu svojsko notranjo urejenost, kot nekak osnovni notranji zakon, ki je odločilen za vse duhovno življenje v skupini ljudi, imenovani narod, in ki daje vsemu njenemu življenju osobit značaj. Videli smo, da je izvor narodnosti zagrnjen v popoln mrak. Razumljivo je, da ima svoje najgloblje korenine v bližnjem krvnem sorodstvu; kjer tega a priori ni, ga ustvari stoletno skupno življenje z mešanjem rodov, s skupno usodo in z enakim bojem za obstanek zoper

sosede in zoper naravne moči. To so elementarne sile, ki ustvarjajo narode. Toda že v teh velikih in prvobitnih procesih se javlja kot odločilna moč kultura, in sicer v vseh primerih, pri katerih sploh more priti v poštev. V narodih, ki nastajajo potom spajanja, vedno prevladujejo kulturnejše prvine. Še večji pomen ima kultura v nadaljnjem življenju narodov. Prebujenje narodne zavesti je skoraj vedno v zvezi s kakim velikim kulturnim dejanjem in narod je le toliko časa odporen nasproti tujim vplivom in le toliko časa resnično živi, dokler je kulturno tvoren. In prav tako je zopet kultura tista moč, ki edina lahko izvrši spojitev dveh narodov, ne da bil pri tem eden izmed njiju pogažen.

Na osnovi vseh teh dejstev bi se skoraj lahko reklo, da je kultura poglavitna in osrednja vsebina narodnega življenja. Če bi razumeli to misel v popolnoma preprostem in tako rekoč doslovnem smislu, ne bi o narodu in o razmerju med njim in kulturo pridobili nobene jasnejše predstave. Kajti kultura, to se pravi smiselni duhovni napor, je naposled poglavitna in osrednja vsebina vsega življenja. Če tedaj posebej poudarjam kulturno tvornost kot smisel narodnega življenja, hočem opozoriti na neko intenzivno in edinstveno zvezo med kulturo in narodnostjo.

Govoreč o narodu in narodnosti, se doslej še nismo vprašali o smislu te naravne uredbe in ustanove. Kolikor je kajpada sploh mogoče in prav ugibati o smislu naravnih pojavov, zlasti naravnih pojavov človeškega življenja, ki mu ne kot celoti ne individualno ne vemo ne pomena ne namena, je mogoče nekaj sprejemljivega reči tudi o smislu narodnosti in o smislu narodov. Izvirajoč iz naravnih razlik vnašajo narodnosti v veliko družino človeštva žive različnosti. Razlike v gmoti povzročajo razčlenitev. Razčlenjenost in različnost pa sta poglavitna za-

kona vsega živega. Velika gmota vesoljnega človeštva je podrejena istemu zakonu. Če hoče živeti in če hoče živeti intenzivno, mora biti razčlenjena. To nujnost izpolnjuje institucija narodov.

Toda človeško življenje ima nešteto smeri in področij. Katero predvsem zadeva razčlenitev v narode? Morda gospodarsko? Menim, da je popolnoma očitno, da se gospodarska razčlenitev sveta nikakor ne ujema z narodno. Ekonomske enote gredo mimo narodnih in preko njih. Prav tako ne pomenijo narodnosti ustanov, ki bi v pridobitnem svetu ustrezale načelu o delitvi dela. Noben narod ne more biti izključno poljedelski ali izključno industrijski, četudi se je nekaj časa zdelo, da bo postala Evropa mehanična delavnica za ves ostali svet. Danes je jasno, da je tudi ta misel kriva. Tembolj je stvar jasna glede narodnosti. Prej bi imela razdeljenost v narode smisel v politični razčlenitvi človeštva, toda tudi ta se oblikuje po drugih vidikih, dasi nam hočejo tendence sedanjega političnega gibanja v človeštvu sugerirati to misel. O nasprotnem pa nas prepričuje vsa preteklost evropskega človeštva, večni in nujni obstoj mnogonarodnih držav, kakršni sta na primer Rusija in v malem Švica, zlasti pa narodno in rasno tako nerazrešljivo komplicirani deli sveta, kakršen je Indija.

Kakšno razčlenitev človeštva tedaj povzroča narodnost? Opredelili smo jo kot apriorno, vrojeno in v vsakem narodu drugačno notranjo urejenost, kot svojsko razmerje med močmi človeške duše, ki je v osnovnem črtežu enako za vse člane istega naroda. Opredelili smo jo torej kot neko notranjo zakonitost. In ta notranja zakonitost povzroča v človeštvu razčlenitev. Ali ni jasno, da se mora učinek nanašati na isti element kakor vzrok, da pomenijo narodnosti razčlenitev človeštva v duševnem smislu? Duševne razlike med ljudmi so mogoče

samo v tem, da je tukaj poudarjeno in osrednjemu interesu približano nekaj, kar je drugod pomaknjeno v ozadje, in v tem, da se zaradi tega elementi duševnih sil nekje prepletajo in spajajo nekoliko drugače kakor drugod. Iz teh razlik nastajajo posebne sposobnosti in nesposobnosti, posebne nadarjenosti, posebni značaji, skratka tisto, po čemer se kulture narodov razlikujejo druga od druge. Narodnosti so izvor razlik v kulturah, so vir svojskih kultur, katerih ustvarjanje je njih edini notranji namen, poklic, dolžnost. „Nacije kao duhovne zajednice nastoje, da sve one težnje, koje su vezane s njihovim bićem, kao pravo, kulturu, jezik, filozofiju, ostvare u onim za njih posebnim formama. . . . Svaki narod ima svoju zasebnu ‚živu formu‘, u kojoj kao u kalupu formira i preobraža svoja svojstvena stvaranja, da one djeluju odvojno prema totalitetu čovječanstva“ — pravi o narodnosti F. Lukas v jubilejnom Zborniku Matice Hrvatske. Človeški duh se ne more drugače manifestirati nego v narodnosti, se ne more javljati drugače nego z neko svojsko imanentno strukturo, ki je vprav narodnost; zato tudi v strogem pomenu besede ni nikake vsečloveške kulture, marveč so samo narodne kulture, kulture kot izraz človeškega duha, ki je podrejen zakonom narodnosti.

To je posebno razmerje med narodnostjo in kulturo, ki bi se dalo ponazoriti z odnosom med očesom in vidom. Narodnost je organ za kulturo, je organ, ki je človeškemu duhu neobhodno potreben, da lahko doživlja svet in življenje, da se lahko kulturno izživlja, da lahko ustvarja kulturo. Prav tako mu je potreben „čisti razum“ za miselno dojetje sveta in za umsko razčlenjevanje dojetih vsebin. V tej zvezi je mogoče razumeti stavek, ki sem ga nekoč bral pri indijskem mislecu in pesniku Tagoreju in ki pravi, da je narodnost za človeka edina pot do Boga. Za človeka, ki ne veruje v enkrat za vselej

izrečeno božje razodejte, marveč veruje v neprestano vršče se razodevanje svetovne skrivnosti v življenju in delu vseh velikih človeških pojavov, ni druge poti do resnice nego poti, ki vede skozi osnovo njegove bitnosti. Te bitnosti najkonkretnější zakon pa je struktura njegove duše, ki jo ima skupno z vsemi sorodniki po krvi in zgodovini, to se pravi z vsemi pripadniki svojega naroda.

Iz te misli bi popolnoma logično in pravilno sledilo, da bi moral imeti vsak narod, to je vsaka človeška skupina, v kateri se je razvil svojski organ za kulturo, docela svojsko vso duhovno kulturo, ne izvzemši religije. Odtod ona na pol zavedna ljubosumnost, ki jo včasih kažejo mednarodne religije nasproti narodnosti, kakršno je pri nas najodločneje izpovedoval Mahnič. Vendar je treba jemati v poštev dejstvo, da ni vsak narod nadarjen za vse kulturne panoge in da je le malo narodov posebno nadarjenih na primer za religiozno kulturo. V mejah splošne nadarjenosti pa vendar obstoje med narodi individualne razlike tudi v rečeh, ki so na videz docela mednarodne, nadnarodne. Ali se, postavim, italijanski katolicizem ne razlikuje od francoskega in oba zelo očitno od našega, slovenskega? Tako se moč narodnega značaja uveljavlja v vsem kulturnem življenju in celo v pojavih višjega življenja, ki se zde popolnoma splošno človeški. Član enega naroda drugače veruje kakor član druge narodnosti, drugače občuti moralne dolžnosti, ustvarja drugačno umetnost in drugačno filozofijo, je drugače usmiljen, drugače neusmiljen, drugače ljubi, drugače sovraži. Ali nismo v prvih poglavjih videli, da Francoz drugače občuti čast in lepoto nego Španec ali Nemec in da je težišče vse ali vsaj vse dosedanje njegove umetniške proizvodnje drugje nego pri Nemcu ali Italijanu?

Celota te svojstvene notranje organizacije ali duhovne strukture si ustvari najtočnejši izraz v vsakdanjem občilu, v jeziku. Kajti jezik je najkolektivnejši umotvor, ustvarjen z najintenzivnejšim sodelovanjem vsakega posameznika. V njem je zapisana svojevrstna zgodovina rodu, ki ga govori, od pradačne skupnosti vse bele rase, preko razdelitve v velika plemena do razvoja v posamezne narodnosti, in vsako besedo obdaja prozorno vzdušje njene tisočletne zgodovine in njenega pomenkega sorodstva. Jezik je obsežen, živ organizem, v katerem se vrši neprestan boj oblik in tvorb za obstanek. In ker gre ta boj od glave do glave in skozi miselnost vseh članov naroda, obveljajo in se ohranijo samo stvari, ki so najbolj rasne, ki najbolj ustrezajo duhu jezika ali, z neposrednejšo besedo, strukturi narodnega duha. S takim precejanjem in predelavanjem si narod polagoma ustvari občilo, ki je gibko in prožno za posebnosti njegovega okusa in značaja. Vse, kar mu je povedati resnično svojega, intimnega, more povedati samo na instrumentu, ki si ga je ustvaril sam, ki je zgrajen v skladu z zakoni njegovega duha. Zato je jezik nenadomestljiv in le ta nenadomestljivost lahko razloži silovito stremljenje jezikovno neurejenih narodov po lastnem jeziku, kakršno smo opisali v enem izmed začetnih poglavij. To stremljenje ni samopašnost ali umetno razbičan narodni egocentrizem, marveč je mogočen naraven vzgon duha, ki se hoče izpovedati intimno in ki to more storiti samo na instrumentu, ki je ubran po njegovi naravi. Iz teh življenjskih in docela nesentimentalnih razlogov je jezik vsem zavednim in kulturnim narodom svetinja. Greh zoper jezik je greh zoper narodnost, to je zoper svojski organ za kulturo, ki ga je iz neznanih razlogov in po svojih zakonih ustvarila usoda in ki ga potemtakem more in sme razdreti in uničiti zopet samo usoda in nihče drugi.

7. Odpornost.

Narodni značaj je izvor ali vsaj osnovno oblikovno načelo sleherne kulture. To dejstvo ne osvetljuje narodnosti, njene veličine in častitljivosti samo s stališča pomembnosti, marveč jo predstavlja tudi v njeni skoraj neizčrpni vitalnosti. Pomisliti je namreč treba, kakšna ogromna razdobja obsezata razvoj in življenje neke kulture. Grki so bili ne le absolutno, marveč tudi relativno v razsežnostih dobe, v kateri so živeli, majhen narod. In njihova kultura je bila aktivno živa v visoki zavesti najmanj kakih 1000 let, pri čemer kajpada ne prištevam mikenško-kretske kulture njim. Tudi nekatere kulture zapadno-evropskih narodov so že stare do tisoč let. Skratka narodnost je organizacija duha, ki ji je namenjeno vekovito življenje. Dana ji je torej tudi velika življenjska moč.

Da nam postane jasen obseg te moči in nekatera druga dejstva, ki so ž njo v zvezi in ki jih reformatorji, zavojevalci in manj vredni državniki le prečesto pozabljajo, je pomisliti naslednje: Naš narodni pregovor pravi: navada je železna srajca. Vendar so navade svojstva, ki jih v življenju često menjamo. Toda, le kdor je kedaj skušal odložiti kako čvrsto ukoreninjeno navado, ve, kako trdovratna lahko postane takale stalna oblika v človeškem življenju. Še vse drugače trdoživa je osebna struktura človeške osebnosti, ki jo imenujemo značaj. Pascal sicer obtožuje človeško naravo, češ, „ni človeka, ki bi se bolj razlikoval od drugih, nego se razlikuje v različnih časih od samega sebe“, toda kdor od zunaj pogleda bodisi njegovo življenje, bodisi življenje kake mnogo manj izrazite osebnosti, bo brez velikega truda našel v njem enotnost, izživljanje istega značaja, ki je neizpremenljiv.

Iz teh dveh primerov je možno sklepati na odpornost in trdoživost elementa in duhovnega svojstva, ki ju predstavlja narodnost. Teptaj jo in zatiraj, kolikor ti drago, znova in znova bo poganjala iz tal in se ne bo umirila, dokler ne bo ali izpolnila svojega kulturnega poslanstva ali pa, dokler se ne bo izčrpala po sto- in stoletnem boju. In tu nastane vprašanje, ali ni modrejše ne tratiti svojih in tujih energij za tako brezuspešno delo? Primerov neznanske narodne trdoživosti je na svetu dovolj. Najbližji primer nam je pač usoda lastne narodnosti. Živeli smo več nego dvanajst sto let večji del nesvobodni, podjarmljeni v najnevarnejšem križišču evropskega sveta, na edinem stikališču slovanskega, germanskega, romanskega in še ugriško-finskega sveta. Tisoč let so „ležali na tleh slovenstva stebri stari“, slovenski jezik je bil izključno jezik hlapcev in tlačanov, vsa inteligenca se je odtujila svoji narodnosti in je živela v drugem kulturnem svetu. In vendar se je narodnost tega majhnega ljudstva prebila do svoje kulture, do široke narodne zavesti, do osvoboditve — in se bo prebijala dalje. To je deroča pot sproščenelega elementa, ki ga Prešeren ni brez upravičenosti primerjal s čudežnim vstajenjem Jezusa Krista.

Morda še znamenitejši primer za neiztrebljivost narodnega značaja nudijo Katalonci, ki so sicer nekoliko večji narod kakor Slovenci, zato pa žive skoraj ves čas od svojega postanka v sosesčini in odvisnosti Špancev, ki so jim sorodni po svojem romanskem jeziku. Katalonščina je namreč naslednica nekdanje provansalsčine. V tej sorodnosti s španskim narodom, ki je vrhu tega že v 16. stoletju ustvaril ogromno kulturo, je bila za podložne Katalonce velika nevarnost. Tako da je bilo v početku preteklega stoletja stanje katalonskega naroda do malega podobno našemu. Katalonščina je bila le še jezik hlapcev in najnižjega ljudstva. Danes je Katalonija

avtonomen del španske republike, cvetoča in bogata pokrajina Pirenejskega polotoka, v kateri prebiva zaveden in napreden narod z lastno kulturo, ki ni pomembna samo zanj, marveč je prispevala marsikaterega velikega pisatelja tudi veliki španski literaturi.

Po vsem tem, menim, bo razumljivo, če trdim, da je nasiljevanje strahotno odporne moči, ki jo imenujemo narodnost, nevarno in škodljivo početje. O tem nas lahko preveri angleška skušnja z Irci. Toda če govorim o nevarnosti, nimam v mislih samo maščevalnega odpora tlačanih narodov, marveč vse težje in strašnejše posledice. Kajti boj in kri nista najstrašnejša stvar na svetu. Strašnejša se mi zdi pohabljenost, nasilna izkrivljenost, izrojenost. Kakšne zle posledice ima lahko napačna in pri tem okrutna vzgoja! Zatiran in nasiljevan značaj se lahko pokvari v najhujši izrodek. In prav take, le da obsežnejše posledice lahko rodi okrutno narodno zatiranje, ki ni nič drugega nego zlo deformiranje človeške narave. In nasiljevanje narave v tako velikih in odpornih stvareh mora imeti resnično usodne posledice. Često sem se vpraševal, zakaj se pojavljajo primeri strahotnega človeškega vampirstva tako pogosto baš v nemškem narodu. In nisem si mogel odgovoriti drugače nego z zgodovinskim dejstvom, da so ravno Nemci izmed vseh evropskih narodov najbrže zatrli in absorbirali največje število tujih elementov. Izkrivili, izmaličili in nasilno vključili so v svoj svet največ ljudi tujih narodnosti. Posiljene narodnostne moči izumrlih plemen rovarijo sedaj v zmagovitem in se izživljajo v perverzih in grozotnih dejanjih.

Na podoben način si tolmačim tudi dva nad vse nevesela pojava našega slovenskega življenja. Prvi je nagnjenje do alkoholne podivjanosti, ki je v tlačanskem in zatiranem narodu očito nadomestilo za ponosno, naravno in svobodno bojevitost.

Drugi je zgolj duševen. Cankar ga je imenoval hlapčevstvo, in sramotna ponižnost naše splošnosti resnično ne zasluži boljšega imena. Najgrša je ta lastnost v inteligenci, kjer se javlja kot klečeplastvo, denuncijantstvo, nesposobnost za kakršno koli samozavest in za kakršen koli ponos, trajna zavest o lastni inferijornosti nasproti članom drugih narodov, hkratu pa histerična visokomernost nasproti bližnji okolici, zlasti kajpada nasproti tisti, ki je kakor koli odvisna od nas. Kakor so vse te lastnosti vredne zaničevanja in sovraštva, tako so vendarle razumljive, če pomislimo, da smo bili tisoč let nemški tlačani in podložniki. Teh tisoč let je izkrivilo našo naravo in preteči bo moralo nekaj časa, da nam zavest o lastnem dostojanstvu zopet ozdravi duha in značaj.

8. *Narodna morala.*

Govoreč o bistvu narodnosti ali o narodnem značaju sem se poslužil analogije in sem ga prispodabljal s Kantovim pojmom „čistega razuma“. Zakonitost in ustroj človeškega uma, ki sta opisana s tem filozofskim pojmom, sta neiztrebljiva. Zdita se večna, kajti v našem razumu ni možnosti, da bi si mogel zamisliti lastno naravo drugačno, kakor mu je dana. Narodnost ali moralna struktura skupine ljudi, ki so po nji združeni v en narod, leži v kozmosu človeške notranjosti nekje med osebnim značajem, ki je minljiv, toda neizpremenljiv, in čistim razumom, ki je neizpremenljiv in večni. Narodnost je značaj kolektivne individualnosti, ki lahko živi po več tisoč let. Ta značaj je kakor osebni značaj in kakor čisti razum vdelan kot nekaka duševna zakonitost v človeka, ki ima do nje dolžnosti kakor do vsega, kar je bilo položeno vanj.

Prva in najelementarnejša človeška dolžnost je zvestoba samemu sebi, je volja in pripravljenost, biti resnično tisto, kot kar so te zamislile neznane usodne moči, in živeti za misel, ki je v tebi, čim točneje in čim verneje. V tej volji se križata vdanost in ponos, zbranost in pogum. Zvestoba čistemu razumu, ki je zakon tudi tvoje umstvenosti, je nujna; prestop ek zoper njo ni greh, marveč bolezen. Lahko pa si nezvest svojemu osebnemu značaju. Lahko živiš zoper njega, lahko ga nasiljuješ, lahko lažeš s svojim življenjem. Prav tako je človeku dano na izbiro razmerje do narodnosti. Lahko si jo prizna, lahko tudi ne. Lahko se ji na videz tudi odreče. Zatrete je v svoji naravi ne more, to se pravi, zavedno se lahko prišteva h kateri koli narodnosti, ne more pa spremeniti dejstva svoje narodnosti, to se pravi svojske strukture svoje človečnosti, po kateri sliči svojim rojakom.

Ta struktura, ki je v narodnem kolektivu tako mogočna sila, je seveda v posamezniku rahlo in komaj zaznavna shema, ki se objektivno in opazno javlja kot neka posebnost samo v celoti življenja in pa v dejanjih, v katerih je osredotočena vsa značilnost neke človečnosti. Med ta dejanja spadajo v prvi vrsti vse umetniške stvaritve. Zato se često čuje, da umetniki s svojim delom odkrivajo narodom njihov značaj. Mnogo očitneje pa se javlja narodnostni žig, ki ga nosi sleherni poedinec, subjektivno. Zgôdi se tvojemu narodu krivica, zadeni ga nesreča, ti in sleherni član njegov bo začutil pekočo bolečino, ogorčenje, žalost; doléti ga sreča, veselil se boš, in sicer globlje in čisteje kot se umeš veseliti lastne sreče. To je veselje tvoje krvi in tvojega duha, ki je urejen in ubran po značaju naroda, kateremu pripadaš.

Čim subtilnejši je duhovni pojav, kateremu si zavedno in prav zvest, tem globlje si občutljiv in čim globlje si občutljiv,

tem trdneje boš zvest svoji narodnosti in svojemu narodu. Vendar velja v narodnostni morali še poseben zakon, ki zlasti nam Slovencem v sedanjosti in preteklosti lahko marsikaj pojasni. Zakon, ki ga imam v misli, je naslednji: med močmi, ki sodelujejo pri vzniku narodnosti, je nedvomno ena izmed bistvenih in najvažnejših priroda. Posebne klimatske prilike, posebna sestava tal, posebnost hrane, poseben način boja s prirodo, posebnost naravnih oblik, ki se stoletja vtiskavajo v duševnost nekega naroda, vsi ti činitelji morajo mogočno vplivati na oblikovanje njegovega značaja. Iz tega razloga bo razumljivo, če trdim, da doživljajo narodne plasti, ki so v stalnem stiku s prirodo in z vsemi njenimi vplivi, neprestano obnavljanje tistih svojskih elementov, ki jih je v psihiko naroda vnesla priroda. Zato so široke kmetovalske plasti večno obnavljajoč se zaklad narodnega duha, kakor so hkratu tudi element, ki se najtežje odtuji svoji narodnosti. Slovenstvo se je rešilo in ohranilo samo po zaslugi kmetištva in po zaslugi plasti, ki je duhovno najvišje razvita, to je po zaslugi izbrane inteligence.

Inteligenca, ki je ne pojmujem tako, kakor se ta beseda običajno uporablja, namreč v smislu vsega pol izobraženega in šolsko izobraženega sloja, marveč kot sol in cvet naroda, kot vrhno plast, ki ustvarja kulturo, ta inteligenca često izhaja neposredno iz ljudskih množic. Zato ima vselej živ stik z duhom svojega naroda. Če pa bi ji tega stika ne dajalo neposredno prihajanje iz ljudstva, bi ji ga nudila lastna prebujena in visoka duševnost, ki vidi navznoter in ki lahko odkriva zakonitost narodnega značaja v lastnem srcu. Kajti rekli smo, čim globlje je človek občutljiv tem trdneje bo zvest svoji narodnosti, tem silneje jo občuti in spoznava v samem sebi. Ta sloj višje inteligence je najzanesljivejša opora narodne eksis-

stence, kajti izven svoje narodnosti mu ni življenja. V nji prihaja temni in instinktivni element notranje sorodnosti do jasne zavesti in do jasnega izraza ter prebuja isto zavest in spoznanje o skupni naravi v širših slojih, v katerih se poraja in obnavlja.

Tako je z narodno zavestjo in zvestobo v obeh skrajnih plasteh. Med njimi leži srednji sloj, polinteligenca in meščanstvo. To živi navadno odtrgano od prirode, prav tako pa tudi ni dovolj notranje prebujeno, da bi moglo živeti pomembno in samostojno duhovno življenje. Odtujeno je naravi, a prav tako tudi duhu. Zato ne prejema njegova narodna zavest in vest podkrepitve ne od prve ne od drugega. To je sloj, ki se najlaže potujči. Njegov najvišji pojem je korist; kjer jo sluti, tam je voljan zatajiti svojo narodnost, za katero ga je prav tako lahko navdušiti, kakor jo lahko tudi izda. Vsa naša zgodovina, vse naše življenje dokazuje resničnost te trditve. Ozrmo se samo v preteklost: prvi element, ki se je ponemčil, je bilo meščanstvo in prav meščanstvo je bilo sloj, v katerem se je nemštvo v Slovencih najdalje ohranilo. Tako je bilo, tako je.

Poslednji trije odstavki so prav za prav zastranitev od glavne misli, ki jo obravnava druga polovica tega poglavja, to je misli o narodni morali. Govoril sem o tem, da je zvestoba narodu posebna oblika zvestobe samemu sebi, ki da je odvisna od vrednosti in pomembnosti osebne narave. Za to mojo trditev govori prezir, ki ga izkazuje preprosti ljudski instinkt renegatstvu ali narodnemu odpadništvu. Zvestoba sebi in zvestoba narodnosti je v najtesnejši zvezi z dvema prelepima človeškima krepostima: s ponosom in pogumom. In prav ti dve čednosti sta najredkejši pojav v slovenskem meščanstvu in v naši polinteligenci. Ali je tedaj čudno, da je bila vedno od-

padniška? Toda okrenimo hrbet tem žalostnim pojavom. Jasno vstani pred mojo mislijo poslednjič čista podoba narodnosti: ustvarjena od velikih in usodnih moči, ki proizvajajo kristale in človeškega duha, radoživa, odporna in po realizaciji koprneča prebiva v človeških dušah in jih sili ustvarjati religije, umetnosti, filozofijo, dokler se ne izčrpa in ne zamre. Blagor mu, kdor jo čuti v sebi, jo spoštuje in ji zvesto služi. Lep in svetel hodi med trumami temnih, ki so ji okrenili hrbet in si zaprli pot v deželo duha.

II. S L O V E N S T V O

9. *Groteskno poglavje.*

V dosedanjih, splošnih poglavjih o narodnosti sem v velikih obrisih podal pojmovanje tega socialnega pojava, ki v bistvu že tudi pojasnjuje moje stališče do slovenstva in do vprašanj, ki so se zadnji dve desetletji nakopičila okrog njega. Ali prav zaradi teh vprašanj, ki so navzela pri nas Slovencih menda skoraj edinstvene oblike, o kakršnih se drugim malim narodom najbrže niti ne sanja, čutim potrebo, podrobneje govoriti tudi o narodnem vprašanju, kolikor zadeva posebno in na svojski način tudi slovenstvo. S tega stališča smatram dosedanjih osem poglavij samo za pripravo ter potrebno gradivo. Opirajoč se nanja, pričujem s trditvami in z dokazovanjem, ki se bo občutljivemu bravcu zdelo groteskno in kuriozno. Toda grotesken in kuriozen je pač pojav našega duhovnega življenja, zoper katerega je zasnovana vsa ta knjižica.

Tako tedaj začenjam z naslednjo trditvijo: Slovenci smo narod, to se pravi smo skupina ljudi ali ljudstvo, v katerem je nastala in živi posebna in svojska duhovna struktura, ki je pogoj in povod za svojsko in samosvojo kulturno življenje in ki nam daje pravico in dolžnost, zgraditi lastno kulturo. Ta trditev je bila do konca svetovne vojne med nami poznana in vsakomur sama po sebi umljiva, danes pa je podoba, da nekateri hočejo dvomiti o nji. Njihov dvom se opira na tako imenovano jugoslovensko ideologijo, ki ima svojo prednico v novoilirski in ilirski miselnosti. Zato bom skušal svoje prepričanje dokazati, in sicer posebno glede na te ideologije, ki so ji

nasprotne. Svoj dokaz bom oslonil na elementa, ki opredeljujeta sleherno narodnost in o katerih sem govoril v začetnih poglavjih, to sta jezik in svojski značaj. Dejal sem, da je večina narodov ustvarila svoj jezik, dasi je ljudstvo, ki nima posebnega jezika, navzlic temu lahko narod. Nedvomno pa da je poseben narod vsako ljudstvo, ki govori svoj jezik. Za jezik pa gre po navedeni opredelitvi francoskega jezikoslovca povsod, kjer imajo ljudje, ki drug drugega razumejo, zavedno ali nezavedno čuvstvo in voljo, pripadati eni in isti jezikovni skupnosti. Ta volja je med nami nedvomna od prve tiskane slovenske knjige (1551), v kateri je zapisal Trubar s svetim veseljem naslednje ginljive in pretresljive besede: „Und entsetze dich nicht, ob dir am ersten gedunkt seltsam und schwer, sondern lies und schreib diese Sprach selbst, wie ich ein Zeitlang getan; alsdann wirst befinden und gar bald sehen und merken, daß auch diese unsre Sprach, sowohl als die Teutsche zierlich gut zuschreiben und zu lesen ist.“ Nekaj let kesneje pa je v prvem delu Novega testamenta prvič zavedno ugotovljena tudi posebnost slovenščine v razmerju do srbohrvaščine. Ko govori Trubar o razumljivosti svojega jezika za Slovence, pravi: „Un v o n d e ß w e g e n sey er schlecht bey der bäurischer Windischer Sprach, und wie mans auf der Rastschitz redet, da er geboren sey, blieben, und u n g e w ö h n l i c h e und C h r o b a t i s c h e Wörter darein nicht mengen und auch neue nicht mögen erdichten.“

To sta dve starodavni afirmaciji slovenščine, in sicer kot jezika sploh, poleg tega pa tudi posebej nasproti srbohrvaščini. Slično so zagovarjali dragocenost in samostojnost slovenščine vsi naši veliki slavisti. Tako na primer Kopitar, ki piše v uvodu k svoji gramatiki (str. XLVII.): „Wäre die krainische Sprache i n e i n W i n k e l verborgen, wie Dalmatin oben ge-

sagt hat so könnte man sie immerhin mit den mächtigen Nachbarinnen sich vermischen — und endlich verlieren sehen: da sie aber ein alter, und vielleicht der am meisten verfeinerte (von Härten befreite) Zweig der so weit verbreiteten Slavischen Sprache ist, so wär's doch Schade darum!“ Miklosich pa je posredno zaključil desetletno borbo za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848. do 1857., kakor poroča Prijatelj v Časopisu V. s temile ironičnimi besedami: „Doch die Leutchen haben wichtigeres zu thun: ... unbekannt mit Elementen der Sprachphilosophie entwerfen sie die Grundzüge zu einer allgemeinen slavischen Literatursprache und bedenken nicht, dass wir jede Sprache, die uns Gott gegeben, nur halb kennen. Wir wissen zwar, dass wir kein Recht haben, einem Schriftsteller Aufgaben zu stellen ... wir wissen aber ebenso gut, dass, wer sich gewisse Aufgaben stellt, ebenso gut thäte, er stellte sich gar keine.“ — „Tako je pisal mož — pristavlja Prijatelj — Vrazov vrstnik in prijatelj ter somišljenik iz nekdanjih graških let, mož, ki je v teh letih sam laglje pisal in — pravijo, da — rajši govoril srbohrvaško nego slovensko!“

Kakšna je o slovenščini kot samostojnem jeziku sodba sodobnih jezikoslovcev, ki pišejo na primer obsežne knjige o slovenskem dualu ali historične gramatike slovenskega jezika, ali ugotavljajo dialektološko karto slovenskega jezika, — je odveč govoriti. Slovenščina ima poleg navedenih in nenavedenih priznanj samostojno in staro kulturo, v kateri je očitna volja pišočih: „pripadati eni in isti jezikovni skupnosti“. Je torej jezik, kakor so vsi drugi narodni jeziki, in ljudstvo, ki ga govori, je potemtakem narod v našem kulturotvornem, slovenskem pomenu te besede.

Prav tako določno kakor kriterij jezika nas opredeljuje kot posebno narodno individualnost kriterij svojskega značaja. Ker je narodnost organ za kulturo, se ta svojskost najočitneje kaže prav v kulturi. Ni namen te knjižice, razglablјati in opredeljevati notranjo strukturo slovenske psihike, zato tudi pri ugotavljanju različnosti med slovensko in ostalo jugoslovansko psihiko ne bom podajal podrobne analize, marveč se omejujam samo na nekaj momentov. Ves značaj slovenske umetnosti, zlasti pa slovstva, ki je doslej najbolj razvita veja naše, kakor nemara tudi jugoslovanske kulture, je poudarjeno lirski; to velja celo za naše pripovedništvo in dramatiko. Temeljni značaj srbskohrvaške literature pa je na primer praški nemški slavist prof. Gesemann zelo določno in po mojem mnenju pravilno opredelil kot racijonalistično-retoričnega. S to sodbo se sklada tudi vpliv, ki ga ima na srbskohrvaško slovstvo — francoska literatura, kajti ta je po svojih temeljih racijonalistična in retorična. Ali pa si je mogoče misliti popolnejše nasprotje v literarni in sploh umetniški nadarjenosti, kakor je med liričnostjo in racijonalistično retoriko? In ta svojstva so v intenzivni zvezi z ustvarjajočo psiho.

Toda umetna literatura je pač umeten produkt. Naši možje, ki so jo ustvarili nam, so se šolali v nemških šolah, bi lahko kdo ugovarjal, in vpliv šole se je zanesel pač tudi v književnost. Na to je lahko odgovoriti; v delu našega največjega pesniškega duha, Prešerna, se očituje nemški duh zelo neznatno. Če moremo sploh govoriti o vplivu, prevladujejo v Prešernu nedvomno italijanski vzori in še angleški, nikakor pa ne nemški. In še, kaj pa je svojsko slovanskega v umetnosti, če ne prav liričnost? In če živi tako mogočno v našem slovstvu, živi zaradi tega, ker nam je v krvi, in ta potemtakem ni manj slovanska

nego kri kateregakoli izmed slovanskih sorodnikov. Vrhu tega je očitna ta razlika tudi v narodni pesmi. Opozarjam samo na konkretno junaško postavo kraljeviča Marka in na našega kralja Matjaža, ki izginja za fantazijo slovenskega ljudstva v liričnih in simbolnih meglah odrešeništva. In še primerjajte veliko in patetično gesto srbskohrvaškega junaka s Petrom Klepcem, ki je morda po svoji skromnosti in preprostosti sorodnejši Iliji Muromcu. Istega duha boste našli naposled tudi v Levstikovem Krpanu in še v ljudskem Lambergarju. Ta značilnost, ki bi jo lahko zasledovali tudi v proizvodnji drugih naših umetnosti, je nedvomen znak svojske in edinstvene psihike, ki je lahko temelj svojski kulturi. To pa v bistvu ne pomeni nič drugega, nego da priča naša duhovna kultura o posebnem narodu, ki ima do svojega značaja in do nalog, ki izvirajo iz njega, neodtujive pravice in dolžnosti, ki se jim ne sme izneveriti.

Že v začetku tega poglavja sem naglašal, da se mi zdi groteskno in smešno, dokazovati nekaj, o čemer ne more biti nikakega dvoma. Kajti, da smo bili narod, o tem med nami resnično nihče ne dvomi in ni dvomil. Drugo vprašanje pa je za naše tako imenovane „jugoslovene“, ali smo še, oziroma, ali naj ostanemo narod. Njihov ideal je namreč „stopitev in spojitev“ južnoslovanskih narodov v eno narodno telo z eno narodno psihiko, z enim jezikom in eno literaturo in kulturo. Jasno je, da pomeni ta njihov ideal za nas Slovence, odreči se svojemu jeziku, lastni kulturi in izginiti v jugoslovanskem, ne, v srbskohrvaškem morju.

Če bi bila ta miselnost samo platonično prepričanje, bi kajpada ne vznemirjala nikogar. Toda jasno je, da bo v vseh vprašanjih slovenstva ne le mislil, marveč tudi ravnal drugače

nekdo, ki mu ta ideal ni ideal, ter zopet drugače vernik in pristaš te ideologije. Iz tega razloga je treba to miselnost preiskati in presoditi in če se pokaže potreba, popraviti.

10. Trubar, Vodnik, Prešeren.

Pristopajoč k presoji naše jugoslovenske miselnosti, se mi zdi predvsem potrebno vnovič poudariti, da razpravljam samo o kulturnem jugoslovenstvu. Bodoča politična združitev vseh južnih Slovanov, to se pravi Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov, se mi zdi pri sedanji socialni in politični urejenosti Evrope zgodovinska nujnost, kakor se mi zdi zgodovinska in naravna nujnost tudi današnja Jugoslavija. Politično jugoslovanstvo je tedaj izven diskusije. Druga stvar pa je kulturni privesek tega vprašanja, ki se mi zdi utopičen, nepotreben in celo škodljiv. Seveda me tu zanima samo njegov slovenski del, zato bom govoril samo o tem.

Če hočem dobro spoznati neko miselnost, si moram ogledati poleg misli same tudi njen izvor, zgodovino in njene predstavnike. Ti elementi često že sami dovolj jasno govore o utemeljenosti in organičnosti neke misli. Zato začnjam z njimi tudi pri obravnavanju jugoslovenstva.

Miselnost, za katero gre, med Slovenci ni zelo stara, marveč se je pojavila pri nas v tridesetih letih minulega stoletja. Vendar pozna naša davna literarna zgodovina, ki je bila v tedanjih časih sploh edina zgodovina slovenskega naroda, zgoden trenutek, v katerem je bilo prvič in najbrže poslednjič z odločilno možnostjo postavljeno vprašanje: ali slovenstvo ali srbohrvatstvo. Formulirano je bilo kajpada preprosteje in se je glasilo: ali naj se protestantski cerkveni repertorij prevaja v sloven-

ščino in v hrvaščino ali samo v hrvaščino. Drugo možnost je zoper Trubarja zastopal Italijan Vergerij, „ki je imel v evidenci razvoj romanskih literarnih jezikov, zlasti italijanskega, in ki je menil, da se da glede slovenskega pismenega jezika postopati po primeru ‚Germanije, Italije, Francoske, Španije‘“. Kakor znano, je v tem prvem in usodnem trenutku pred kranjskimi deželnimi stanovni prodrl Trubar. Stanovi so jima sporočili, da hočejo imeti prevod v lastnem (slovenskem) jeziku in „da ni treba skrbeti za primes elegantnejših besed, ki bi bile razumljive vsem Slovanom, ampak zgolj za rabo takih, ki so pri njih v splošni upotrebi, četudi se zdijo drugim neokretne“. (Kidrič I. 33/34).

Ta dogodek iz srede 16. stoletja je postal v načelu tipičen za vse nadaljnje poskuse v Vergerijevo smer, kakor je tipičen tudi za nastanek slovenske kulture. V imenu neke splošne slovanske abstrakcije, ki je zamišljena po primeru in zunanjem videzu velikih jezikovnih družin zapadnih, zlasti latinskih narodov, je izrečen dvom o smiselnosti in upravičenosti majhne, toda iz naravne in konkretne potrebe nastajajoče kulture slovenskega naroda. Jasno, da je morala konkretna nujnost zmagati nad utopičnimi fantazijami. Narod si je ustvaril, kar je potreboval, ker ni mogel čakati ne na rojstvo nemogoče vse-slovanske in ne na vznik enotne jugoslovanske kulture, ki je bila v tistih časih prav tako nemogoča kakor je danes, dasi iz docela drugih razlogov. Trubarju in stanovom je šlo za edino važno, za razumljivost knjige, to je za to, da bi bila kultura dostopna ljudstvu. Tako realistično je bila začeta slovenska kultura v imenu dejanske religiozne potrebe in zoper fantastične sanjarije italijanskega humanista.

Slično naziranje v tem temeljnem vprašanju je pokazal drugi predstavnik kulturnega slovenstva — Vodnik. Verjel je

sicer v možnost bodoče strnitve obeh ilirskih jezikov, slovenščine in srbohrvaščine, toda ko je šlo za uradni domači jezik v Napoleonovi Iliriji, je odločil stvar v svoji vlogi na Marmonta takole: „Dotlej pa, dokler si ne podamo rok, se naj prevajajo akti ali v obe narečji za vsako teh dveh strank (srbsko in slovensko) posebej ali pa se naj najde spretna roka, ki bi si mogla upati, prirediti prestavo tako, da bo razumljiva obema.“ Zopet stališče, ki je tuje misli na opustitev slovenščine.

Vprašanje, ki ga je prvi zastavil Italijan Vergerij in ki v bistvu vprašuje: ali slovenstvo ali jugoslovanstvo, to se pravi srbohrvaštvo, je koncem tridesetih let minulega stoletja v mnogo določnejši in agresivnejši obliki ponovilo ilirsko gibanje. Poglavitni njegov glasnik med Slovenci je bil Vraz. Svoji miselnosti je skušal pomagati do zmage na dva načina: z izpodbijanjem slovenstva in utemeljevanjem ilirstva. Glavni njegov argument zoper slovenstvo je „die numerische Inferiorität unseres kleinen slovenischen Völkchens...“ Ta argument se ponavlja neprestano, zdaj kot „die Notwendigkeit, uns an irgend einen benachbarten und verwandten Volksstamm anzuschliessen“, zdaj v trditvah, kakor: „Eine Literatur, die nicht auf einer positiven Basis ruht, ist eine todte Geburt“, zdaj kot dvom „an einer üppigen Blüte“ bodoče slovenske literature, zdaj zopet kot ugibanje o možnem knjižnem trgu in o možnosti poklicnega literatstva med Slovenci, češ, „solange die Literaten einer Sprache nicht wenigstens die Hoffnung hegen dürfen (von den Erträgen ihrer Werke honet leben zu können), gibt es keine Literatur.“ Dokaz so mu Madžari, Portugalci, Nizozemci, Danci in njihove literature.

Značilno je, da Prešeren v svojem polemiziranju zoper Vrazov nazor, ki ga je vpletal v svoja pisma odpadlemu prijatelju, na ta argument neposredno ni odgovoril. V tej nje-

govi gesti je nekaj visokoumnega in naravno odličnega. Posredno pa vendarle odgovarja tudi na to misel, in sicer s Homerjevim izrekom: „besser ein Schweinehirt sein, als über alle Toten gebieten“, češ, bolje imeti odziv v tem majhnem in neznatnem narodu, nego biti nem poet (kakšen naj bi sicer bil v tujem jeziku!) — v največjem. Pač pa je neposredno odgovoril na ta Vrazov argument v epigramu: „lákota sláve blagá, vléče pisárja drugám“.

Drugi Vrazov argument zoper slovenstvo je duhovnega značaja: „Was ist eine Nation, die nicht bei der Gründung ihrer Literatur und geistigen Emanzipation sich auf eine e r - h a b e n e I d e e stützen kann? Und wo wollen wir, wenn wir abgesondert fortarbeiten wollen, diese hernehmen? Etwa aus den Heldentaten unserer Vorältern? Wo haben wir davon eine Geschichte?“ V teh Vrazovih vprašanjih se skriva misel, o kateri sem govoril v prvem delu te knjige. Vraz ni popolnoma jasno vedel, kam prav za prav meri ta njegova zahteva po veličastni ideji. V navedenem mestu njegovega pisma vidim, kako se v nejasno celoto prepletata dva ali celo trije postulati: zahteva po slavni narodni zgodovini, po ideji, ki bi med Slovenci izvršila proces prebujenja, kakor sem ga opisal v četrtem poglavju te knjige, in morda še po „narodni ideji“, kakor se čisto tudi imenuje duhovno bistvo vsake narodnosti. Drugi zahtevi je Slovencem zadostil Prešeren sam, na prvo in zadnjo pa je odgovoril z najmodrejšim, najskromnejšim in vendar najbolj dostojanstvenim odgovorom, ki ga je mogoče dati nanju: „... glaube jedoch, dass man bis zum Erntetage alles Aufgesprossene stehen lassen soll, damit der Herr (*το Παν*) am jüngsten Tage das Gute werde von dem Schlechten ausscheiden können“.

Taka sta Vrazova protislovenska argumenta. Ž njima, zlasti s prvim, je ustvaril tradicijo, kajti malodušno opozarjanje na maloštevilnost slovenskega naroda je postalo poslej bleda misel tega ljudstva, ki je vznemirjala skoraj vse poznejše generacije. Zanimivejše in poučnejše nego ta slovensko-negativna stran njegovih izvajanj pa je spoznanje Vrazove ilirske miselnosti, njena ilirsko-pozitivna polovica. Važna mi je ta njegova miselnost zaradi tega, ker je bil prav Vraz med vsemi ilirci, novo-ilirci in jugosloveni morda tisti, ki je navzlic odpadu pojmoval narodne in jezikovne stvari najgloblje in najidealneje. Resnica mora biti pri njem le tembolj vidna.

(Njegovo pojmovanje narodnosti in jugoslovanstva se jasno odraža v temle stavku iz njegovega pisma (2. IV. 1837.) Prešernu: „... sich über die Gränzen und Linien, die zwischen uns Südslaven der schwache Mensch gezogen, hinaus zu setzen, und nur auf den uns von Gott eingepprägten Character, der bei allen der nämliche ist, Rücksicht zu nehmen...“ To je docela ono danes tako poznano aprioristično protizgodovinsko in nerealno pojmovanje jugoslovanskega sveta, toda postavljeno na globoko misel o svojskem značaju kot bistvu naroda. Podobno je drugo mesto iz te korespondence (19. XI. 1837.) „Ich hab' mich schon oft ausgesprochen..., dass die Völker nur durch das göttliche Zeichen der Sprache, nicht aber durch willkürliche politische Gränzen, geschieden sind.“ Na mesto značaja stopi v tej trditvi, ki, mimogrede omenjeno, nekoliko spominja na navedeno Miklosichevo mesto — jezik, kar je docela sprejemljivo, če vpoštevamo vzročno zvezo med narodnim značajem in jezikom. Ali prav tu nastanejo za Vraza nevarne težave. V pismu z dne 1. avgusta 1838. piše namreč tudi tole: „obgleich ich ... überzeugt bin, von der Fähigkeit unserer sogenannten slovenischen Sprache... sich zu einer

Schriftsprache zu erheben“. In še korak . . . „niemand zweifelt auch an der Richtigkeit der von Dir aufgestellten Parallele zwischen dem Spanischen und Portugiesischen einerseits und dem Serbo-illyrischen und Wendo-illyrischen andererseits“.

Ti dve izjavi razkrivata Vrazovo notranje protislovje do kraja. Narodov ne ločijo politične in umetno ustvarjene meje, marveč značaji in jeziki. Slovenski jezik je vsaj tako različen od srbskohrvaškega kakor portugalščina od španščine. Naraven in logičen sklep iz teh dveh premis bi moral biti: torej so Slovenci svoj narod. Ali ta sklep mu prepreči malodušnost zaradi številčne neznatnosti. Usodnost, ki jo vidi za Slovence v tem dejstvu, se mu zdi tako prepričevalna, da pozabi na „das göttliche Zeichen der Sprache“ in na to, da je narodnost oziroma narodni značaj nekaj, kar živi v njegovi zavesti kot „von Gott eingeprägt“. Argument maloštevilnosti mu je važnejši nego argument božje odločitve, nujnost računa silnejša od nujnosti božje volje ali velikega naravnega dejstva. V tem je Vrazovo notranje protislovje in njegov greh. V imenu računa in političnega kombiniranja je zatajil tisto, kar je sam imenoval božje delo.

Kako drugačen, kako veren in kako visoko vdan je bil v tej stvari Prešeren. Pojmoval je narodnost slično Vrazu, toda bil je verna narava in ni bil podložen hipnozi računa. Ostal je mirno zvest naravi stvari in je zavračal Vrazovo in Gajevo prizadevanje za nadomestitev pismene slovenščine s srbohrvaščino s preprostimi izjavami, kakor: „Ich bin von der Unausführbarkeit dieser Idee subjektiv überzeugt . . .“ ali pa z ironijami, kakor: „Wir ‚Oberillyrier‘ sind noch sehr jung, was die Schriftsprache betrifft, deshalb ist es billig, daß wir das Resultat fremder Erfahrungen abwarten“, češ, kadar bodo španščino, italijanščino in francoščino spojili v en jezik, takrat

bomo sledili njihovemu zgledu tudi mi. Doglej mu velja geslo „besser ein Schweinehirt sein, als über alle Toten gebieten“. Vso subtilno veličino njegove misli in osebnosti pa pokaže to vprašanje v zaključku znamenitega pripisa Smoletovemu pismu z dne 26. oktobra 1840.: „Ich wünsche übrigens nicht nur dem Panslavismus, sondern auch dem Panillyrismus das beste Gedeihen; glaube jedoch, dass man bis zum Erntetag alles Aufgesprössene stehen lassen soll, damit der Herr (*το Παν*) am jüngsten Tage das Gute werde von dem Schlechten ausscheiden können.“ Usoda naj odloči tako ali drugače, njegova misel je, človek naj ne preureja stvari, ki so jih uredile usodne moči. Pustimo naravi prosto pot, pokazalo se bo, ali je bilo naše narodno življenje zaman, ali je bilo upravičeno. — Obžalovati je samo, da Prešernova miselnost ni prišla v tedanjo javnost.

11. Levstik in Cankar.

S svojim ilirštvom, ki je izšlo iz zmage računa nad vero in morda še iz osebne prizadetosti, je zgradil Vraz temelj jugoslovenstva ter prav za prav izčrpal vse važnejše argumente za svojo stvar. Njegovi kesnejši somišljeniki so v bistvu samo ponavljali misli, ki smo jih srečali pri njem, in so jih samo bolj ali manj spretno prilagojevali času in razmeram. Tako so vse desetletje po Prešernovi smrti tekle v naši publicistiki debate o opustitvi slovenščine, ki pa niso privedle ne na protislovenski ne na slovenski strani do novih rezultatov ali dokazov. Edino jasnost je slej ko prej vnašala v te jezikovno utopične debate praksa, ki je določno in neizpodbitno dokazovala nemožnost vsakega drugega programa razen slovenskega. Zato se je Miklosich lahko omejil na opombo: „wer sich gewisse Aufgaben stellt, thäte ebenso gut, er stellte sich gar keine“.

Prihodnjo važnejšo fazo boja med slovensko in jugoslovensko miselnostjo pa je zabeležiti leta 1863., toda ne zaradi nove in močnejše formulacije ilirskega programa, marveč zaradi nove, določnejše in prve pomembne javne utemeljitve slovenskega stališča. Debato je povzročil profesor J. Pajk, ki je najbrže pisec „Odprtega pisma“ v „Napreju“, kjer je propagiral za Slovence že pri Vrazu formulirani jezikovni dualizem: za občevanje in ljudsko štivo slovenščino, za znanost in višje slovstvo hrvaščino. Odgovor na ta predlog je Levstikov zagovor slovenstva.

Levstik sicer izraža kot sin romantične dobe v svojem sestavku vero v možnost bodočega zlitja ali zbližanja slovenščine s hrvaščino, toda to je samo daljna misel, nekak načelni ideal, ki nima vpliva na njegovo konkretno pojmovanje slovenskega problema. Sledeč odprtemu pismu, si stavi v svojem znamenitem članku tri vprašanja: Prvič, kakšen bi bil materijalen dobiček zamene slovenščine za hrvaščino; drugič, kakšen bi bil moralni dobiček, in tretjič, ali bi bilo res tako lahko uspešno izvršiti to zameno, kakor se zdi nekaterim? Njegovi odgovori so takile: Prvič: „nikakor ne gre svetovati, naj bi se poprijeli tudi mi hrvaškega in srbskega jezika in slovstva, ... kajti Hrvatje bi ne brali nič več nego zdaj, Slovenci pa mnogo manj“. Argument, ki vsaj za slovensko polovico velja nedvomno tudi danes, ko problem knjižnega trga sploh ni več tehten, kamoli odločilen. Drugič: „Če zdaj narodu vzamemo jezik in knjige, pahnemo ga v omiki za petdeset let nazaj, in potem šele utegne primorske, koroške in severno Štajerske, morda celo tudi notranjske in gorenjske Slovence počasi zadeti žalostna osoda, kakoršna je zadela polabske, pomoranske in braniborske Slovane; ... narod brez narodne svesti, ktera pa izvira šele iz narodne omike, v zdanjem času poleg vse na-

rodne ravnopravnosti nima narodnega obstanka ...“ Zopet argument, ki ga nekateri zagovorniki slovenstva zlasti danes zelo često uporabljajo.

Odgovor na tretje vprašanje o možnosti zamene je nekoliko daljši in je bolj časovno odvisen kakor prejšnja dva, zato nas tu toliko ne zanima. Levstikov zaključek se glasi: „Svèt odprtega pisma je torej lepa misel, ali djanski čisto nepraktična, celó nemogoča.“ Pač pa je važno s tem poglavjem zvezano vprašanje o jezikovnem dualizmu, zoper katerega argumentira Levstik takole: „Prav znanstvene reči posebno okrepijo narod in jezik. Pri nas je pa zeló treba, da narod izobražujemo, ako ga hočemo oteti; enako potrebno je pa tudi, da izobražamo jezik — največo, pa tudi zadnjo žilo narodnosti ...! Ako bi mi v svojem narečji pisali samo nekatere stvari, drugih pa ne: vse naše slovstvo in ž njim vsa naša narodna omika ostane polovična; jezik nam ostane zares vedno okoren, kar se nam uže zdaj rado očita.“ V razpravljanju o tretjem vprašanju pa je tudi mesto, kjer Levstik morda prvi skrivaj namiguje na tisto, kar je pozneje postalo bistvo pravega jugoslovanstva, na politično zaslombo „v Zagrebu, Belem gradu in Cetinju“. To namigavanje je komaj opazno in vendar je kmalu nato pričela prevladovati v jugoslovenski ideji prav ta politična plat.

Levstikovi zaključki o samostojnosti slovenske kulture so strnjeni v naslednjih izjavah: „Prva reč je torej za zdaj, da umejo Slovenci, kar piše Hrvat in da umeje Hrvat, kaj piše Slovenec“ ... „Slovenci smo narod in zarad knjižnega jezika se ne moremo, nečemo in tudi ne smemo iznebiti svoje narodnosti.“ „Slovenci pa namestu nepotrebne, brezposlene tožbe v roko vzemimo pero, in premišljeno, pa srčno delajmo brez obupa. Majhen narod smo res, vendar smo telo trdih žil, kar vsemu svetu priča naše delovanje.“ Torej navzlic romantični

veri ali sanji o bodočem zbližanju slovenščine s hrvaščino in srbščino popolnoma določno in prav tako nepopustljivo slovensko stališče, kakor ga je zastopal Prešeren, ki je dvomil o „izvedljivosti“ ilirskega jezikovnega ideala. Sanjarije in razpravljanje o opustitvi slovenščine je označeval kot znak malodušnosti ali „obupa“. Poglavitni njegov argument zoper ilirstvo je zopet kultura, ki jo v teh narodno prebudnih časih proglašaja za najuspešnejše narodno obrambno sredstvo. Slovenščina mu je važna kot sredstvo za ohranitev slovanstva v slovenskih deželah.

Kakor je ugotovil že profesor Prijatelj, je skoraj vsak uspeh izvenavstrijskih južnih Slovanov in vsak večji domač praznik povzročil med Slovenci novo diskusijo o opustitvi slovenščine in o prevzetju srbohrvaščine. Toda po letu 1867., zlasti pa še po letu 1871., je pričela jugoslovanska misel pod pritiskom velikih avstrijskih in evropskih dogodkov dobivati vedno bolj politično vsebino. Počasi in previdno, toda z veliko vztrajnostjo se je pripravljala misel o skupni jugoslovanski državi, in sicer vzporedno in sporazumno ter hkratu med nami, med Hrvati in med Srbi. Ta miselnost je naraščala, se z ogromno močjo popularizirala v balkanski vojni in dosegla višek tik pred izbruhom svetovne vojne. Slovenska publicistika tistih let ne pozna vprašanja ki bi se obravnavalo češče od vprašanja o jugoslovanstvu. Seveda tudi v tej publicistiki ni manjkalo glasov, ki so klicali po zameni slovenščine za srbohrvaščino in ki so opozarjali, da slovenski jezik in njegova kultura zaradi maloštevilnosti naroda ne moreta imeti bodočnosti. Prav tako pa kajpada tudi ni manjkalo mož, ki so zavedno in odločno zagovarjali slovenstvo in poudarjali njegovo samobitnost.

Zastopniki kulturnega jugoslovenstva, to se pravi kulturne jugoslovenske enotnosti in enotnega pismenega jezika prav za

prav niso ne iskali ne navajali za potrebno opustitev slovenščine novih argumentov. Sklicevali so se na skupni izvor vseh južnoslovanskih narodov in pa na maloštevilnost Slovencev, ki da ne bodo mogli nikoli vzdrževati lastne znanosti, komaj da svojo literaturo. Kajpada je živelo tudi v tem jugoslovenskem mišljenju več odtenkov: eno prepričanje je bilo kratko in malo za opustitev slovenščine, drugo je zagovarjalo za Slovence stari jezikovni dualizem, tretje je verjelo v stopitev obeh jezikov v enega novega itd. itd. Zoper vse te pojave mlačnosti in malodušnosti je kot osrednja osebnost prvih dveh decenijev tega stoletja v slovenskem življenju nastopil Ivan Cankar, ki je v svojem govoru „Slovenci in Jugoslovani“ 12. aprila 1913. opredelil pravo slovensko jugoslovanstvo, edino, ki pride za nas Slovence v poštev.

Izjavil je poudarjeno, „da nismo samo Slovenci, še manj pa samo Avstrijci, temveč da smo ud velike družine, ki stanuje od julijskih Alp do Egejskega morja“. Toda jugoslovanski problem mu je „izključno političen problem... problem razkosanega plemena, ki se v življenju človeštva ne more uveljaviti, dokler se ne združi v celoto. To je vse! Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo; toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim, čisto samostojnim kulturnim življenjem.“ In še ostreje: Najbolj gnusni, res — gnusni! — pa se mi zde tisti ljudje, ki čisto brez vzroka in povoda spravljajo v zvezo s političnim jugoslovanskim vprašanjem še slovenski jezik. Kar ponujajo ga, kar mečejo ga čez mejo, še ne vprašajo, kdo bi več zanj dal. Jaz še nisem videl Hrvata, ki bi prišel ponujat k nam svojo hrvaščino. Pri nas pa je drugače!... Tako smo siti

svoje kulture, da nam je že odveč in da bi jo najrajši kar vrgli čez plot.“

Cankarjeve besede izražajo določno in odločno jugoslovanstvo, somišljeništvo s politično ideologijo o združitvi vseh jugoslovanskih narodov v enotno državo. A prav tako določno in odločno izražajo njegovo odklanjanje kulturne jugoslovanščine, tembolj kajpada jezikovne stopitve. Ko spregovori o tej miselnosti, postanejo njegove besede žolčne in ogorčene. Rokjaki, ki propovedujejo to ideologijo, so mu gnusni, Stanko Vraz — renegat. Cankar opira svoje argumentiranje zoper kulturno edinstvo z ogromnimi kulturnimi razlikami med jugoslovanskimi narodi, ki so nedvomne: „Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratranci — po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu ali pa goriški viničar furlanskemu. Bodi tega kriva zgodovina, bodi kriv kdorkoli — jaz, ki dejstvo konstatiram, ga čisto gotovo nisem zakrivil.“ Iz vseh teh razlogov „jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali jezikovnem smislu zanj sploh ne eksistira“. Slovenci smo samostojna kulturna enota. „Pod avstrijskim valptom, v svoji ječi in revščini in mnogoštevilnih nadlogah smo povzdignili svojo kulturo tako visoko, da je kras in veselje. To je izraz narodne moči, ki ne zaostaja prav nič za tisto močjo, ki se je pojavila pred Lozengradom in pri Kumanovu.“ Do te kulture čuti Cankar dolžnost, ki mora biti sveta vsakemu Slovencu. In najhujše, kar očita svojim sodobnikom novoilircem — je greh zoper to svetinjo: „Naši do omedlevice navdušeni Ilirci pa niso pozabili samo na slovensko kulturo (slovenskega jezika itak nikoli niso znali), ne samo na Trubarja, Prešerna in Levstika, marveč pozabili so navsezadnje kar sami nase, na svoje ime in svojo domovino.“

12. Nauk zgodovine.

Če hočem dodobra spoznati neko miselnost, sem dejal v začetku predzadnjega poglavja, si moram ogledati poleg misli same tudi njen izvor ter zgodovino in njene predstavnike. Poglavji, ki smo ju pravkar prešli, nudita na kratko in le v velikih obrisih tako zgodovinsko gradivo o ilirstvu in jugoslovenstvu, ki stremi h kulturni enotnosti. Vendar opozarjajo že ti skopi podatki na stvari, ki so v zvezi z ocenitvijo in presojo tega pokreta. Kajti treba se je naposled vprašati glede te miselnosti: ali vendarle ni organska, iz narave stvari in iz naše slovenske biti izvirajoča misel?

Z vidika tega vprašanja je nedvomno zelo značilno prvo dejstvo, ki se ga človek zave, ko pregleduje vrsto ilircev, novo-ilircev in jugoslovenov, dejstvo namreč, da je njihov ideološki praded Italijan Vergerij. Te opazke ni razumeti nápak. Z njo nočem reči nič drugega nego to, da se je ta miselnost prvič rodila v glavi tujca, etatističnega in dogmatskega Latinca, ki ni podrobno poznal ne našega življenja ne naše narave, marveč samo zgodovino in primer latinskega zapada, po katerem je menil, da je treba razrešiti tudi kulturno-politično vprašanje slovenščine in slovenske kulture. Podobno misel je najbrže gojil kot upravitelj Ilirije tudi Marmont, ki mu je bila namenjena ona Vodnikova vloga glede domačega uradnega jezika v Iliriji. A tudi Marmont je bil tujec, od katerega ni bilo zahtevati, da bi imel organsko in utemeljeno misel o jezikovni ureditvi nepoznane dežele.

Prvi domači zastopnik ilirske miselnosti je bil Vraz. Kako je pri njem z organsčnostjo jezikovne in narodnostne ideje? Prva značilnost njegove osebnosti je omahovanje. Vsi zgodovinarji, ki so razmotrivali njegovo ravnanje, so bili mnenja,

da bi ga bilo še mogoče tik pred odpadom s Prešernovim sodelovanjem oziroma s popustljivostjo v nekaterih jezikovnih stvareh, v katerih je bil Vraz nedvomno v pravici, pridobiti za slovensko stvar. Že to dejstvo je nekako znamenje. Drugič njegova miselnost sama. Ne bom vnovič opozarjal na protislovnosti Vrazovih izjav, o katerih sem že govoril, marveč zanima me izvor njegove miselnosti. Prejel jo je od Gaja, posredno pa tudi od češkega vseslovanskega ideologa in pesnika Kollarja. Ta pa je kot sin naroda, zaposlenega z obrambo svojih pozicij, prevzel ideologijo od napadalcev, od Nemcev, katerih pangermanski misli in sanji o združenih veliki Nemčiji je zoperstavil svoje romantično vseslovanstvo. Skratka, ilirizem je bil kot ideologija na jug prenesenega vseslovanstva ustvarjen po mehanični analogiji tujih primerov, zlasti nemškega združevalnega gibanja. Kolikor se je nanašal na duhovno edinstvo južnih Slovanov, je bil nekritična romantična sanjarija, vendar ima zasluge za politično jugoslovansko misel, kateri je pripravil tla.

Ta prenesenost in očitna analognost po nemškem zgledu, ki je tudi zgodovinsko gotova, kakor tudi ono tuje predhodništvo te ideje v našem življenju, ki ga predstavljata Vergerij in francoska uprava ilirskih provinc, sta prvo posrednje opozorilo, da ideja jugoslovanske duhovne in jezikovne enotnosti med Slovenci ni organska ali v naravi stvari utemeljena. Toda zdi se mi, da ima slovenska misel na razpolago tehtnejši argument, ki je prav tako v zvezi z zgodovino ilirskega ali jugoslovenskega gibanja. Prva dva glasnika ali pristaša jezikovne skupnosti sta bila torej tujca. Vraz je bil tudi v našem merilu pesnik tretje ali še nižje kategorije. Avtor odprtega pisma v najboljšem primeru okoren in nepomemben, dà, celo nazadnjaški estet. Kesnejši novoilirci in današnji jugosloveni —

kvečjemu žurnalisti in politiki. Med njimi so možje duhovnih poklicev popolnoma redki in še ti so za živo slovensko kulturo in kulturo sploh malo pomembni. Marsikom, ki se še ni utegnil otresti naivnih predstav, bodo morda med pristaši novega ilirstva imponirala imena nekaterih dokaj znanih politikov, toda ozre naj se v preteklost, kaj je ostalo v zgodovini od imen naših nekdanjih dokaj znanih politikov? Nič. Izginila so in če jih ne bi hranili politični zgodovinarji, bi jih narod pozabil, kakor jih je pozabilo življenje.

To so predstavniki ilirske ali jugoslovenske miselnosti. Njih vsota je neznatnost. In zdaj se ozri, kdor hodiš z menoj, na drugo stran. Tem tujcem zanesenjacom in ljudem najminljivejše znamenitosti stoje nasproti možje in nosilci takihle imen: Trubar, Vodnik, Kopitar, Prešeren, Miklosich, Levstik, Cankar, ki so temelji slovenskega življenja, slovenski panteon v najvišjem pomenu te besede. Za izvedbo moje misli bi prav za prav morala zadostovati že sama imena, a bojim se, da je v današnjem času in spričo naše današnje kulturnosti tudi tu treba vse izgovoriti ter pojasniti do kraja. Dejal sem, temelji slovenskega življenja; pristavljam: naši vodniki in predstavniki. Kaj se pravi biti vodnik svojega naroda? Kaj se pravi sploh biti vodnik? V čem je dragocenost zlata? V lepoti, odpornosti, tisočeri uporabnosti itd. Skratka v tem, da združuje celo vrsto odličnih in važnih lastnosti, ki so drugim kovinam lastne v manjši meri in le ta tej, druga drugi. Veličina ali bolje rečeno pomembnost človeka je v tem, da združuje v svoji naravi čim več dragocenih človeških svojstev ali da so nekatera važna človeška svojstva v njem stopnjevana in razvita nad povprečno mero. To je splošna opredelitev pomembne človečnosti. Če pa si ogledamo veliko osebnost v razmerju do naroda, iz katerega izhaja, se nam pokaže njen pomen in smisel

v posebni luči. Opredelil in opisal sem narodnost kot svojsko notranjo urejenost, ki je lastna vsem članom istega naroda. Nekdo, ki je velik in pomemben, nosi v sebi poleg drugih velikih lastnosti tudi s posebno močjo začrtano osnovno duhovno shemo svojega naroda. To dejstvo povzroča, da se v delu takih mož s posebno določnostjo izraža narodni značaj. Njihovo delo je mogočen pripomoček za osveščanje in poučevanje narodov o lastni jim duhovni naravi. Zato jih ljudstva imenujejo svoje predstavnike in voditelje.

Vsak stopnjevan duševni pojav ima to lastnost, da laglje in nedvomneje prodre v zavest kakor druga manj razvita notranja svojstva. Iz tega razloga se pomembni ljudje mnogo globlje zavedajo svoje narave kakor drugi. In kakor vse druge duševne moči, tako pride tudi narodnost, ki je ena izmed najelementarnejših in najbolj skritih, najprej do zavesti v takih pomembnih in dragocenih ljudeh. Trubar, Vodnik, Prešeren, Levstik in Cankar so taki pomembni človeški pojavi med Slovenci, če je sploh kdo pomemben med nami. To niso politiki, katerih delo danes je, a jutršnji dan izgine. Njihov duh, ki je ujet in ohranjen v njihovem delu, je še danes živ, še danes poučuje, vznemirja, izpodbuja, vodi in očaruje vsakogar, ki pride ž njim v stik. Njihovo tolmačenje življenja spremlja in oblikuje naše življenje od rodu do rodu in še danes dejansko in mogočno oplaja naše duše in naša srca. To so dejansko in učinkovito pomembni in neumrljivi možje. Torej ljudje stopnjevane človečnosti in stopnjevane slovenske svojskosti. In za nas, ki smo kri njihove krvi, je odločilno samo to, kar so nam o našem skupnem narodnem bistvu povedali oni. Oni so nam tolmači sveta in naših lastnih src, zato so tudi edini, ki nam lahko povedo, kaj želi, kaj hoče, kaj zahteva, kaj mora du-

hovna moč, ki kot narodnost ureja naše narave in nam vžiga neizbrisno znamenje sorodnosti.

Prav glede te zahteve in nujnosti so si vsi ti naši možje čudovito edini. Vsi enodušno poudarjajo in zagovarjajo slovensko kulturno samobitnost in so ene misli, da se nam ni odrekati ne svojemu jeziku, ne kulturi, marveč, da je naravna nujnost in zahteva naše časti in našega človeškega dostojanstva, ohraniti lastno duhovno življenje, ki s tako lepim cvetjem v tako neugodnih in celo sovražnih razmerah dokazuje svojo potrebnost, upravičenost in pomembnost. To prepričanje, ki tako določno in enodušno nasprotuje veri naših ilircev in jugoslovenov, je tehten argument zoper organičnost in prirodnost ilirstva, ki sem ga obljubil v začetku tega poglavja. Vraz, Pajk, Ilešič ali kdorkoli od Cankarjevih sodobnikov, na drugi strani pa Prešeren, Levstik in Cankar. Ali je sploh mogoč kak dvom? Pač. Poznam ga. Zakrknjeni politik bo ugovarjal: Kdo pa nam jamči, da so bili ti možje, katerih pisateljske in umetniške genijalnosti nihče ne zanika, da so bili ti možje tako globokoumni tudi v političnih stvareh? Tako bo ugovarjal politik, kajti zanj je narodnost politikum. Toda narodnost ravno ni politikum, marveč je nadpolitičen, je izrazito duhovni pojav in kot tak domena velikih stvarniških, to je v višjem smislu človeških duhov.

Pokazal sem, kako so sodili o slovenstvu naši predstavniki. Za zaključek tega pregleda in v podkrepitev njihovih sodb še mnenji dveh odličnih tujih mož, ki ju povzemam po besedilu ankete o slovenskem in jugoslovanskem vprašanju iz goriške „Vede“ leta 1913. Prvega navajam Matoša, ki je bil v onem času gotovo najpomembnejši hrvaški um. Njegove besede so takele: „Da je Vraz svoje stihove pisao slovenački, bili bi bez sumnje življi i bogatiji. Da je Prešeren pošao tragom Vrazo-

vim, pretao bi biti pjesnik prvoga reda . . . Krug jezika slovenačkog, da je i manji, bio bi dosta velik za uspješan naučni i literarni razvitak, jer kod toga ne odlučuje kvantitet, već kvaliteta publike . . .“ Češki univerzni profesor Kadlec pa je izjavil naslednje: „Slovensko kulturno enoto smatram za znatno oddaljeno od kulturne celote srbohrvatske. Tu ne gre le za znatne in prastare jezikovne razlike, temveč tudi za popolnoma različno kulturno ozračje in za različne politične tvorbe. Te razlike so se s časom tako utrdile, da se smemo komaj nadejati, da more kedaj priti do kake enote treh imenovanih narodov, Slovencev, Hrvatov in Srbov. Po mojem mnenju bodo Slovenci vedno tvorili lastno narodno individualnost . . . Ne verujem na končno jezikovno edinstvo Slovencev in Hrvatov.“

13. Bleda misel.

Zdaj, ko smo si ogledali izvor ilirske miselnosti in njene predstavnike v primeri s predstavniki in zagovorniki slovenstva ter se uverili o njihovi duhovni neznatnosti in o neorganičnosti njihove ideje, ki je bila prinesena med nas iz tujega sveta in iz tujih razmer, si velja ogledati še dokaze, ki so jih kot nasprotniki slovenstva navajali v zagovor svoje miselnosti. Osrednja in prav za prav edina njihova dokaza sta: trditev o nekdanjem edinstvu južnoslovanskih narodov in pa „die numerische Inferiorität des slovenischen Völkchens“, ki jo je, kakor tudi prvi argument, navajal že Vraz. Kako je tedaj s tema dokazoma? Prvi, ki pravi, da smo bili nekoč vsi južni Slovani en narod in da smo prav za prav v globinah svoje narave še vedno enota, nosi očitne znake človeške slabosti, ki rada vidi kot resnične stvari, ki si jih šele želi. Pokazal sem že pri Vrazu, v kakšna protislovja ga je zapletla ta misel. Tudi sem v prvem

poglavju drugega dela tega spisa na kratko podal svoj dokaz za prepričanje, ki je jugoslovanski miselnosti nasprotno: jezik, naša umetnost in vse, v čemer se naš narodni značaj izraža količkaj očitneje, govori za mnenje, ki ga je profesor Kadlec izpovedal z besedami: „Po mojem mnenju bodo Slovenci vedno tvorili lastno narodno individualnost.“ Isto je izrekel Cankar, ko je dejal v svojem znamenitem govoru: „Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratrance — po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu ali pa goriški viničar furlanskemu. Bodi tega kriva zgodovina, bodi kriv kdorkoli — jaz, ki dejstvo konstatiram, ga čisto gotovo nisem zakrivil.“ Odločenost slovenstva od hrvatstva in srbstva je navzlic vsej nedvomni sorodnosti in tudi navzlic temu, da smo se strnili v skupno državo, neutajljivo dejstvo.

A tudi če je tako, pravi drugi argument ilirizma, se moramo Slovenci odreči svojemu jeziku in svoji kulturni samobitnosti zaradi tega, ker nas je premalo. Tako majhen narod ne more vzdrževati lastne kulture, ki je drago razkošje, in tudi če bi jo mogel, ni verjetno, da bi bilo mogoče številčno tako neznatnemu narodu producirati kulturo, ki bi bila vsaj toliko pomembna, da bi bilo njeno življenje upravičeno. Tako je govoril in še govori ilirizma drugi argument, ki sem ga nazval blede misel. Oglejmo si ta fantom iz oči v oči.

Ko sem govoril o smislu in namenu narodov, sem dejal, da je človeštvo po njih razčlenjeno v pisano množico kulturnih pokrajin. Vesoljni človeški kulturni vzgon stremi po čim izčrpnem in čim hitrejši izpolnitvi. Ta vzgon je kakor tista moč, s katero se vzpenja vsa živa rast k solncu. Tudi ta se ne zaganja k luči v eni sami težki in nepremični grmadi, marveč kipi proti nebu v milijonih debel in stebel, listov in vej. Tako

tudi kulturni vzpon. Človeštvu se mudi h kulturi, zato ne koraka k svojemu smotru kompaktno. To ga ne bi privedlo nikamor. Marveč se je razdelilo, razpadlo v veliko množico narodov in kultur; vsaka je rastlina zase, vsaka se poganja od tal in razpenja svoje veje po zakonu svoje narave. Tako je človeštvo deležno več luči, kakor bi je bilo deležno pri skupni rasti. Človeško občestvo je tudi kakor velikanski organizem, ki ga ne more ogrevati eno samo srce. Zato se je razkrojilo v manjše enote, katerih vsaka si je ustvarila lastno srce. Tak je smisel narodov.

Nastali narodi niso različni samo po svojih značajih, marveč tudi po številnosti. Imamo velike in majhne narode. Smisel enih in drugih je kultura. Kateri bolje izpolnjujejo svoj smoter? Če primerjaš narod telesu, boš spoznal, da je duh velikega naroda kakor močno srce v ogromnem telesu. Njegovo delo je veliko, ali navzlic temu more le slabo preskrbovati periferne ude s svežo in poživljajočo krvjo. V tej prispodobi je nedvomno mnogo resnice. Čim večji je narod, tem neokretnejši je, tem težje zadošča njegovo duhovno središče vsemu področju, tem počasneje pronica kultura v njegovo maso. A tudi obratno je nedvomno: čim manjši je narod, tem intenzivneje je vsak njegov član pritegnjen h kulturnemu delu, tem živeje in siloviteje prešinja osrednja kulturna energija vse narodno telo. [Majhen narod je kakor močno razčlenjen polotok: vsepovsod pljuska morje na njegove bregove in osvežilni veter neprestano preveva vso njegovo površino. Prostranost velikega naroda pa je kakor širna, zatohla celina, nad katero se useda gnilo ozračje, ki ga more prevetrili samo vihar in divje neurje.]

Veliki narodi razpolagajo z veliko fizično močjo. Za nagel pogled je fizična moč pomembna prednost, toda pozorna misel utehne kmalu uvideti, da jih baš moč obremenjuje z mnogimi

notranjimi nevarnostmi in z dolžnostmi, ki niso v skladu s smislom narodnosti in ki so komaj v skladu s človeško naravo sploh. Velika fizična moč je vedno grožnja, a vedno tudi ogroženost. To dvoje je treba spraviti v nekako skladnost, ki se v političnem svetu imenuje ravnovesje. Ustvarjanje in vzdrževanje tega ravnovesja je nevarna, naporna in izčrpujoča naloga, ki nedvomno odvzema mnogo moči kulturni tvornosti. In še je v svojem zadnjem smislu prav za prav jalova. Zaposleni so ž njo izključno veliki narodi. Majhni so navzlic svoji šibkosti večidel varni, ker tvorijo tako imenovane interesne sfere za velike. Ti jih ščitijo drug pred drugim. S tem jim je zajamčena varnost, dokler obstoji ravnovesje sil, ki ga pa, kakor že rečeno, vzdržujejo veliki narodi. Iz tega razloga se pravi, da imajo veliki narodi poleg svojih kulturnih nalog velike politične „misije“, ki v bistvu niso nikake misije in ki samo odzemajo moči njihovi kulturni delavnosti. Ozrmo se samo na svetovno vojno. Vsi veliki evropski narodi so bili z neizprosno nujnostjo zapleteni v krvavi metež preurejajočega se ravnovesja, dočim so mali narodi in male države ostali v miru, ali bi bili vsaj lahko ostali. Mirno so lahko ustvarjali svojo kulturo in se posvečali svojemu smotru, dočim so vsi veliki narodi kolikor toliko doživljali trenutke takega upadanja sleherne kulturnosti, kakor so ga označevali na primer izrodki nacionalističnega navdušenja v Nemčiji ...

Ves ta premislek teoretsko opozarja, koliko ugodnejši so pogoji za rast kulture v majhnih narodih nego v velikih. A pogledjmo, kaj pravi izkustvo. Evropska kultura ima častitljivo tradicijo. Glavna njena temelja sta antika in krščanstvo. In kaj je antika? Prav za prav kultura enega samega naroda — grškega. In ta narod? Ali je bil velik ali majhen? Nedvomno majhen, tudi za pojme in razsežnosti starega sveta. In še je

bila grška kultura skoraj po dveh tretjinah delo jonske skupine, predvsem Aten, ki so šteje v času največjega razcvita komaj kakih 100.000 prebivalcev. Če k temu pripomnim samo še, da je grški zgodovinar imenoval Grecijo in revščino sestri po mleku, menim, da je slovenska bleda misel zadeta v živo. Toda ne prehitevajmo se. Dejali smo, antika in krščanstvo. Kaj je s krščanstvom? Odkod ta tisočletna misel, ki je cepljena na našo brezbožno arijsko naravo? Ali je ni rodil mali narod Izraelcev? In je navzlic temu preplavila svet, ki mu je izpremenila podobo in dušo in ga oplodila morda za vse življenje!

A to še ni vse. Ozrimo se po evropski kulturi ali po evropskih kulturah. Vzemimo za primer italijansko renesanso. Italija leži razcepljena v množico majhnih mestnih držav. Nobene vnanje veličine, nobene skupnosti, nikakega velikega kolektiva. In vendar je proizvedlo prav to razdobje največje razdrobljenosti kulturo, ki ji ni prispodobe. Ali na primer Nemci. Njihovo slovstvo pozna dve zlati dobi, kakor so dejali starejši literarni zgodovinarji. To je doba minezengerjev in weimarska doba. Značilno je, da se oba viška časovno ujemata z največjo politično razrvanostjo. Minezengerji so se pojavili v fevdalnem času, ko je bil najmanjši plemič prav za prav suveren na svojem ozemlju in ko je bil vsak fevd prav za prav samostojna država. Goethe pa je živel v zadnjih dneh imaginarnega rimskega cesarstva nemškega naroda, ki je bilo razdrobljeno na množico samostojnih držav in držav. In Goethejeva zlata doba je bila hkratu tudi veliki čas nemške muzike in filozofije! Tudi Shakespeare se je pojavil v Angliji, ko je pravkar srečno prebila strah pred špansko „veliko armado“ in ko se je šele pripravljala k odločilnim ukrepom za dosego kesnejše veličine.

To pričevanje daljne preteklosti nam kaže, da za produciranje velikih kultur niso potrebni veliki kolektivi. Isto se nam pokaže tudi v primerih bližnje preteklosti in sedanosti. Kdo je po mnenju prenekaterega poznavalca sodobne literature najpomembnejši pisatelj sedanosti? Norvežan Knut Hamsun. Druga zelo slavna imena iste literature so: Undsetova, Bojer ter v nedavni preteklosti vsaj dva znamenita pisatelja svetovnega slovesa: Björnson in Ibsen. In ali niso Norvežani eden izmed najmanjših narodov v Evropi? Ali niso le neznatno večji od nas Slovencev? Ali se ni Ibsen ubijal kot dramaturg prvega norveškega gledališča v Bergenu in nato v enaki funkciji v drugem norveškem gledališču v Kristjaniji, ki je štela v njegovih časih komaj 30.000 prebivalcev? Toda zgodovina nam priča tudi v nasprotnem smislu, da so obširni kolektivi manj ugodni za kulturo kot majhni. Kdaj je bila na primer Nemčija, da o Italiji ne govorim, ne rečem bolj produktivna, marveč bolj kulturna: pred zedinjenjem ali po zedinjenju? Ali ni mar tako, da je centralizirana država centralizirala tudi kulturo, ki je sedaj v središču samem morda nekoliko krepkejša, dočim je v vseh bivših središčih občutno padla? Poleg tega mora združena Nemčija nositi čisto druga zgodovinska in politična bremena, ki so nazadnje prav za prav vojaška, kakor jih je nosila razdeljena. Ali je vse to kulturi in kulturnosti v korist ali v škodo?

Zakaj naj bi bila tedaj maloštevilnost, to se pravi življenje v majhnem kolektivu prav nam Slovencem nagib za obupavanje nad možnostjo dostojne kulture med nami in nagib za opustitev svoje samobitnosti? Ali si nismo navzlic tisočletnemu zatiranju in navzlic temu, da smo bili docela prepuščeni sami sebi, ustvarili kulture, da je kras in veselje, kakor je dejal Cankar? Ali ni izšel iz tega naroda Prešeren? Četudi ni po-

znan, kakor bi zaslužil, toda pesnik je, kakršnih je Evropa z vsemi svojimi velikimi narodi rodila le zelo, zelo majhno število. In zdaj ko smo po tolikih težkih preizkušnjah ne še vsi, a vendarle vsaj deloma dospeli do svobodnega življenja, zdaj naj bi nenadoma zavrgli tako lepo pričeto delo svoje kulture in naj bi zaradi malodušne misli o svoji številčni neznatnosti obupali in izvršili nacionalen samomor, čeprav smo zatirani in tudi ne večji vztrajali? Koga naj zblodi ta bleda misel? Kje je tu naravna nujnost? V čem organičnost te misli? Vraz je računal, koliko odjemalcev more imeti med Slovenci lepa knjiga. Ali ni danes, ko štejejo naše knjižne družbe skupaj kakih 150.000 članov, njegov račun smešen? Taka bo usoda vseh teh računov o številčni veličini in malosti.

14. V narodni državi.

S tem, da smo opravili z argumentom maloštevilnosti, je zavrnen dokaz, ki je za razum, podvržen sugestiji, najtehtnejši razlog za ilirizem. Toda zavrnen je šele v svoji najstrožji in najrezkejši obliki, poleg katere je tudi še milejša inačica iste misli. Slovenski oziroma ilirski politik si je prikrojil svojo osnovno misel takole: Slovenija je sicer sposobna živeti lastno kulturno življenje, toda njeno obzorje je utesnjeno, zatohlo, brez širokih razgledov. Odrecimo se tej svoji neznatnosti, spojimo se s širokim življenjem slovanskega juga in zaživelimo bomo veliko in mogočno razmahnjeno življenje. Glavni ugovor zoper ta poziv je zopet ta, da dvomim o kulturni plodnosti velikih narodnih in državnih kolektivov. Toda oglejmo si stvar še drugače. Kaj pa Norveška? — bom vprašal politika. To je nekaj drugega, mi bo živahno odgovoril. Norveška ima morje, široko pot v svet, promet z vsemi kontinenti. To je docela drugačna

situacija. Ali prav ta odgovor sem si želel. Priznal mi je možnost vsaj za Norveško. Jaz pa mu lahko povem, da je pred sedemdesetimi leti danomansko norveško meščanstvo zviška zavračalo brsteče norveško narodnjaštvo, prav s takimi argumenti, kakor zavrača naše omejeno meščanstvo nas, da je štela Kristjanija za Ibsenovih časov, kakor sem že omenil, komaj 30.000 prebivalcev, da je vsa Norveška tedaj premogla komaj dve zelo mladi norveški gledališči, eno v Bergenu, drugo v Kristjaniji, kjer se je bohotalo kot državni ali vsaj oficijalni teater — dansko gledališče, ki je odklanjalo dela mladih domačih dramatikov, kakršna sta tedaj bila Ibsen in Björnson.

Če bi moj politik kaj vedel o Kristjaniji, kakor jo popisuje na primer Gerhard Gran v svoji monografiji o Ibsenu, bi se čudil, iz kakšne zatohlosti in ozkosrčne ter domači stvari sovražne sredine je navzlic vsemu odpadništvu pognala norveška literatura, ki je danes ena izmed najuglednejših literatur v Evropi. Sicer pa resničen politik ne bo nikoli predlagal tako obupnih sredstev v pomoč kulturnemu življenju, kakor jih predlaga naš, marveč se bo zavedal, da mu je skrbeti za drugačne, preprostejše in izdatnejše možnosti. Kvintesenca opisane misli našega politika se da izraziti tudi s temle sirenskim stavkom: strnimo se v velik narodni kolektiv in ustvarili bomo veliko kulturo. In tudi ta kvintesenca je nov dokaz njegove nepoučenosti in ignorance. Zakaj, kdor je kedaj opazoval narode in njih nastajanje, kar bi pravi politik vsekakor moral, zlasti politik, ki se loteva preustvarjati narode, se je preveril, da očituje zakon njihovega življenja ravno obratno vzročnost, ki bi jo lahko formuliral takole: Ustvarimo nekje med nami veliko kulturo, spočnimo veliko kulturno misel in sorodni rodovi in celo narodi se utegnejo strniti v en sam velik narod. Tako je bilo v Italiji in je bilo tudi v Nemčiji, da

imenujem deželi, po katerih zgledu si je naš jugoslovanski politik dokaj površno in približno prikrojil svojo miselnost.

Vsi ti ilirski argumenti so se pojavili še pred svetovno vojno. Veliki preobrat je ustvaril jugoslovansko državo in naši ilirci so postali jugosloveni. Svojim argumentom so našli novega okrepila v tem, da so se pričeli sklicevati na interes države. S tem so prinesli v naše življenje neko dvoreznost, ki je neprijetnejša in občutnejša kot je bila prejšnja zgolj narodna dvoumnost. Kajti, kakor je nihalo in niha njihovo mišljenje med trditvijo, da smo Jugoslovani en narod in med zahtevo, da postanimo eno narodno telo, tako je postala po njihovi zaslugi tudi nova država nekaj ne prav lahko opredeljivega in se kaže v njihovi osvetlitvi po potrebi zdaj kot naša narodna država, zdaj zopet kot država, kateri bi morali žrtvovati svojo narodnost zaradi tega, ker je to pač naša narodna država. To pa je premučna zmeda pojmov, ki mora ustvariti in ki je tudi ustvarila nad našim življenjem docela nezdravo ozračje. Toda jasna misel kmalu spregleda tako slepomišenje in si zastavi problem preprosto in nedvoumno. Opredelili smo si, kaj pomeni za nas narodnost. Priznali smo si, da smo svoj narod in po tem prepričanju moramo opredeliti tudi svoj odnos do države.

Kaj je narodnost, sem ponavljal v tej knjižici več kakor enkrat. Opisal sem jo kot usoden in naraven pojav človeškega življenja, ki ni odvisen od volje in od drugih človeških moči. Narodi so psihična dejstva, ki jih je treba sprejeti, kakor so ustvarjena. Človekov odnos do fakta lastne narodnosti je pasiven in obstoji v dolžnosti, priznati in zagovarjati to dejstvo svoje in svojega ljudstva duševne narave, ki mu je podrejen in ki se ga ne more otresti, in mu z vsemi svojimi močmi pomagati do izživetja. Možno pa je ta fakt tajiti in ga ne priznati, dasi ga ni mogoče izpremeniti. Skratka odnos do narodnosti je vpra-

šanje resnicoljubnosti, samozavesti in spoštovanja do usodnih dejstev lastnega življenja; je vprašanje vesti in pietete. — Država je organizacija, to se pravi delo človeške volje in uvidnosti. Nedvomno sodelujejo pri nastanku držav velike zgodovinske moči, toda v bistvu je država vsa delo človeških umov in volj, ki jo vzdržujejo z neprestanim sodelovanjem, pretvarjanjem in prilagodevanjem po menjajočih se življenjskih pogojih. Človekov odnos do države, v kateri živi, je aktiven, sotrudiški, stvarniški. Njegova pravica in dolžnost je sourežati državo in jo pretvarjati tako, da bo vse bolj in bolj ustrezala svojemu namenu, to je, da bo državljanom vse bolj in bolj nudila pri čim manjših zahtevah čim večjo varnost in svobodo. Vsa razlika med kategorijama, v kateri spadata narodnost in država, pa je vidna iz tega, da je menjavanje državljanstva možno in docela dopustno, dočim velja renegatstvo ali odpad od narodnosti med prebujenimi narodi morda za najsramotnejši greh, ki ga človek lahko stori v javnem življenju.

Gotovo ima tudi država pravice nasproti državljanom in lahko v izjemnih položajih z vso pravico zahteva celo njihovo kri in življenje. Ali v bistvu je razmerje med državljanom in njo, vendarle tako, da ji državljan služi zato, da država služi njemu. Narodnost je kratko in malo zakon njegove duševnosti, ki je vtisnjen vanj in ki se mu človek mora pokoriti, če spoštuje samega sebe. Da, država lahko zahteva kri in življenje svojih državljanov. Nikdar pa ni in ne more biti njena pravica, zahtevati, da naj narod zataji svojo narodnost, notranji in osnovni zakon svoje bitnosti, svoj jezik in kulturo. Ves naš boj zoper Avstrijo kaže, da smo se zavedali te svoje pravice in dolžnosti, čuvati svojo narodnost; iste pravice pa se zavedamo tudi danes in vemo, da bi braneč svojo kulturno individualnost, če bi ji kdo hotel omejevati svobodo, vršili samo svojo državljansko,

še več, človeško dolžnost, kakor tudi dobro vemo, da vzbujajo med nami nezaupanje do države tisti ljudje, ki bi nas radi prepričali, da naša narodna država zahteva od nas, naj se odrečemo svoji narodnosti.

Da bi naredili to protislovno in nepojmljivo stvar vendarle nekako pojmljivo in razložljivo, se sklicujejo eni ideologi na to, da smo bili nekoč ene narodnosti, kar je najbrže res, kakor smo bili nekoč tudi vsi Slovani en rod, in da smo prav za prav ene narodnosti še vedno, čeprav hkratu propovedujejo, kakor sem omenil že poprej, da moramo znova postati ene narodnosti. Drugi nas zopet prepričujejo s pomočjo starega romantičnega fantoma, ki mu je ime slovanstvo. Govore nam: glavno je, da smo si ohranili slovanstvo, vse drugo ni važno. In kaj je slovanstvo? Abstrakcija ali vsaj malodane prav tako daljna realnost kakor arijstvo. Zakaj naj bi bilo potem važno baš slovanstvo? Če je že zaradi daljnih in pradaljnih sorodstev zametati najkonkretnejše individualne realnosti, zakaj bi se tedaj ustavljali ravno pri slovanstvu? Zakaj se ne bi zadovoljili kar z indoevropstvom? Ne, stari romantični rekvizit, pred katerim se je tako lepo sanjalo o veličini in moči slovanstva, ki jima ni primere pod solncem, je zaprašena kulisa, ki današnjim nesentimentalnim umovom ne pomeni dosti več nego nič in ki lahko predstavlja živo realiteto samo zelo naivnim ali pa zelo brljavim očem. Gotovo, slovanstvo je neko dejstvo, neka enotnost, toda usoda in življenje sta izoblikovala iz nje sorodno, a le individualno razvito družino narodov, izmed katerih ima vsak svojo naravo in različne pogoje za svojsko kulturo. In komu bo prišlo na um in kdo se sploh more odreči svoji osebnosti samo zaradi tega, ker je član neke rodbine?

Še drugo, zelo lepo teorijo si je v duhu vseh teh novih jugoslovenskih smeri zamislil filozof Dvorniković. V letošnjem

prvem letniku „Jugoslovena“ je priobčil članek, ki razpravlja o tem, ali lahko v današnjem času nastajajo narodi. In si je za možnost jugoslovenstva zgradil tale sestav: „Ideja našeg nacionalnog stapanja stara je: spontana, organična ideja. (O tem smo že govorili.) U državi našoj ona je najzad došla i do svog ovaploćenja. Tu je jedan smer procesa: idejom nacionalnoj državi. Sada smo stupili i u stadij drugog smeru: od ostvarene države ka naciji. Historijsko-sociološki oba su smeru tvrdo proverena. Mi videsmo u prošlosti, i kod drugih naroda, da nacija vodi k državi, ali i da država vodi k jedinstvenoj naciji . . .“ Ideja nacionalnega stapljanja je bila stara, spontanska in organična na primer v Nemčiji ali Italiji, kjer so posamezna plemena že dolga stoletja pred strnitvijo v eno državo sprejela isti knjižni jezik. Zaradi tega je za obe imenovani državi lahko ugotoviti obe fazi, ki ju Dvorniković navaja: od ideje k državi in po državi k naciji.

Docela drugačna pa je na primer stvar v Belgiji ali Angliji. Tudi v teh dveh državah je morebiti kak ideolog ugotavljal obe Dvornikovićevi smeri in vendar država ni privedla do nacije. Nasprotno, Belgija je postala prav pred nedavnim dvojezična, navzlic nekdanjemu videzu enotnosti. Isto pa se je zgodilo tudi v Angliji, kjer se niso osamosvojili samo Irci, marveč tudi Škoti, in sicer ne keltsko govoreči Škoti, temveč oni, ki govore poseben angleški dialekt; ti zahtevajo, naj se to narečje prizna za jezik in naj se uvede v šole. In to svojo zahtevo so menda deloma tudi že dosegli. V obeh primerih gre za oddelitev dokaj različnih in nesorodnih narodov. Očitnejši pa je primer, ki ga nudi Španija, katere državnost ni mogla privedi do nacije mnogo bolj homogenskega ali vsaj sorodnega prebivalstva. Kajti Špancem zelo sorodni Katalonci so se po dolgem boju ob nedavnem prevratu narodno docela

izločili in so v mladi republiki dosegli tudi popolno federativno avtonomnost hkratu z Baski. Dà, tudi danes še nastajajo narodi, ali bolje rečeno prav danes se jih je mnogo prebilo na zlato solnce svobode in priznanosti, toda ti narodi nastajajo v obratnem smislu nego ga je imel v mislih jugoslovenski filozof. Dà, danes je pomlad malih, dolgo, predolgo zatiranih narodov in prav sedaj, ko se toliko plemen, ki so bila doslej komaj poznana, veseli svobode in razmaha svojih kulturnih moči, naj bi se mi Slovenci odrekli tistemu, kar nam je dajalo moč, da smo lahko prebili tisoč let suženjstva?

15. V imenu časti in vesti.

Prebrodili smo dovolj obsežno vrsto dokazov in protidokazov, vendar morda še nismo navedli najvažnejših. Razvil bom še dva, tri, ki bodo morda podkrepili dosedanje. Pričnimo s fikcijo. Recimo, da so nas dokazi naših ilircev in jugoslovenov prepričali. Obupali smo nad usodo slovenskega naroda, se odrekli svoji narodnosti, postali jugosloveni, privzeli srbohrvaščino in se pridružili kulturni sferi štokavščine. Recimo vse to in si zastavimo vprašanje, ki si ga je pri podobnem razmišljanju zadal Fran Levstik: Kakšna bi bila korist te odločitve za nas, za jugoslovanstvo in državo?

Toda, če hočemo biti stvarni in točni, moramo govoriti čim konkretnije. Najprej si predočimo odpad od slovenstva. Če si ga skušam predstaviti nazorno, si ga ne morem drugače nego nekako takole: Lahko si mislim, da bi bila vsa mestna inteligenca voljna (ali pa tudi sposobna?) učiti in naučiti se hrvaščine in jo sprejeti v vsem pismenem občevanju. Časopisi, knjige, vse bi pisalo štokavsko, govorilo pa bi se kajpada še vedno slovensko. Stvar, kakršna je jezik, zlasti izobražen jezik,

ki je bil nekoč celo že knjižno občilo, se namreč ne iztrebi tako zelo lahko, kakor bi človek mislil. Približen primer nam glede tega nudi analogna usoda zagorske kajkavščine, ki navzlic šoli in dosledni štokavščini v pismu živi le malo deformirana že sto let kot govorjeno občilo hrvaškega Zagorja in glavnega mesta vse Hrvaške — Zagreba. Približno imenujem to primero zaradi tega, ker kajkavščina ni bila nikoli v pravem pomenu besede literarni jezik, kakor je slovenščina. Skratka, slovenščina bi živela dalje po domovih in na cesti, nedvomno bi pa ostala edini jezik za deželo in za kmetiško ljudstvo. In kakor kaže navedeni zgled zagorske kajkavščine, bi to stanje utegnulo trajati dolga stoletja. Ali ni to takoj za prvi pogled nezdravo stanje, nezdrava in nesmiselna cepitev in oviranje izrazne sposobnosti.

Kakšen dobiček bi bil iz tega? Kaj bi pridobili mi? Postali bi sicer člani bolj razširjene jezikovne skupine, toda pripadali bi ji samo na pol, kajti v intimnosti bi ostala vsaj večini našega ljudstva vendarle tuja. Zakaj subtilnosti domačega jezika so nenadomestljive. Posledica tega bi bila, da bi večina Slovencev v resnici ne spadala k nobeni kulturni skupini, posledica bi bil upad kulturnega, zlasti knjižnega konsuma, ki je sedaj tolikšen, da na primer danes kot trinajsti del državnega prebivalstva izdajamo in konsumiramo tretjino vsega časopisja, kar ga izhaja v Jugoslaviji. S tem pa bi padel ves kulturni nivo. Še težje bilo s produkcijo. Možno se je sicer naučiti nekega jezika dovolj popolno, da lahko izraziš v njem marsikaj, toda zelo redki so primeri, da bi kdo mogel pomembno literarno delovati v tujem jeziku, zlasti v finejših literarnih vrstah kakor na primer v liriki. Spomnimo se Matoševih besed: „Da je Vraz svoje stihove pisao slovenački, bili bi bez sumnje življi i bogatiji. Da je Prešeren pošao tragom Vrazo-

vim, pretao bi biti pjesnik prvog reda.“ Trditev, ki jo je tako nedvomno dokazal Prešeren s svojimi nemškimi pesmimi, čeprav je nemščino obvladal docela. Skratka: koristi bi srbsko-hrvaška literatura od našega odpada ne imela skoraj nobene ali vsaj dolga stoletja nobene, vse življenje tega ljudstva, ki tvori danes slovenski narod, pa bi trpelo pri tem neizmerno škodo.

A stvar bi imela še bolj očitne posledice. Znano je, da stremi kultura, kakor vsak organizem k centralizaciji. Utopična jugoslovanska kultura, o kateri govorimo, bi se v najboljšem primeru centralizirala v dveh središčih, v Beogradu in Zagrebu. Ljubljana, v kateri danes kipi in vre veselo in čilo kulturno življenje, pa bi doživela tisto, o čemer poje narodna pesem: „Mest' Ljubljana bo pokraj'na, kranjska dežela turška drajna.“ Nobenega razloga ne bi bilo več in tudi ne potrebe, da naj bi bili v Ljubljani gledališče, univerza, konservatorij. V nič bi šlo vse, za kar smo se borili dolga stoletja in vsa kulturnost, ki je zdaj na naši zemlji tolikšna, da bi po mnenju nekega izobraženega Evropeca Slovenijo lahko prenesli na sredo Francije ali katere koli druge zapadne dežele, pa se ne bi neugodno razlikovala od svoje okolice. Slovenija bi postala gluha provinca in Ljubljana puščobno obmejno mesto brez večne luči, ki zdaj gori v nji. Torej izguba na izgubo glede kulturnih energij, ki jih je v kulturno šibki Jugoslaviji tako neizmerno škoda. Naposled pa bi se utegnilo zgoditi in bi se nekoč najbrže tudi zgodilo nekaj takegale: rodil bi se v tem malopridnem, po svoji krivdi dvojezičnem slovenstvu velik poet. Ne znal bi si pomagati drugače in bi pričel izlive svojega srca govoriti v jeziku, ki bi ga kot prvo sladko vest o materini ljubezni poznal in ljubil, nespametnik, od prvih ur zavesti. Pel bi v tem jeziku in omama njegove besede bi ogrela otrpla srca;

odprla bi se spet čaru domače govorice in slovenska zgodovina bi se pričela znova. Tako bi se končal ta poskus odpada brez koristi, zapravljena bi bila le velika energija, zapravljenih sto let muke in ponižanja.

Ne mi ne srbohrvaštvo ne bi imeli koristi od odpada. Morda bi imela kako korist Jugoslavija? Rekel sem, da Slovenci v svojem jeziku lahko ustvarimo mnogo več in mnogo pomembnejšega kot bi mogli ustvariti kot posili-člani srbskohrvatske kulture. Čemu tedaj zahtevati to nujno izgubo? Ali Slovenija ni v Jugoslaviji, ali nista njena kulturnost in kultura v prid in čast vsej Jugoslaviji? Zakaj tedaj vendarle želeti spojitev navzlic vsem razlogom?

Skušam si odgovoriti na to vprašanje in ne najdem, če odštejem vse majhne strankarske strahove in račune, drugega odgovora nego tegale: Zaživeli smo v novi jugoslovanski državi. Slovensko govorečega prebivalstva je poldrug milijon. Življenje ljubi preprostost in enotnost, državno življenje bi bilo lažje in preprostejše, če bi pisala vsa država en jezik. Ali če pregledam pojme, kakor sta preprostost in lahkota itd., vidim, da zadevajo kvečjemu administrativno udobnost in uradno priročnost in da se niti od daleč ne nanašajo na tako važne in visoke kategorije človeškega življenja, na kakršne se opira volja do zvestobe slovenstvu. Žrtvovanje slovenstva ne bi prineslo nič bistvenega niti v državnem oziru, ki je vsekakor v primeri s kulturo, ozir druge vrste. Jugoslavija ne bi postala zaradi te težke žrtve ne trdnejša v notranjosti, ne mogočnejša na zunaj, zakaj notranjo trdnost daje vsaki narodno še tako pisano sestavljeni državi samo zavest državljanov, da žive zadovoljno in svobodno, zunanjo moč pa njihova volja, ki naravno izvira iz tega občutka, za vsako ceno ohraniti državno tvorbo, ki izpolnjuje njihove potrebe in jim daje vse elemen-

tarne pravice, ne da bi od njih zahtevala kaj nečastnega ali protinaravnega. Ona zavest in ta volja in pa moralno zdravje prebivalstva, to so temelji državne moči. In najvažnejša izmed njih je ona, ki je izvor in pogoj ostalih dveh — moralno zdravje.

Toda če pridete po razpravljanju o opustitvi narodnosti do besede moralno zdravje, ali vam ne zastane pri nji misel? Moralno zdravje! Ali nismo govorili v tej knjigi o nekaki narodni morali? Ali nismo dejali: čim globlji si, tem intenzivneje čutiš samega sebe, in čim intenzivneje se zavedaš samega sebe, tem zvestejši si svoji narodnosti? Ali ni priznavanje narodnosti in vztrajanje pri nji v zvezi in odvisnosti od tvoje samozavesti, od tvoje časti, ponosa, od tvoje vesti in pietete? In, ali niso vprav samozavest, čast, ponos, vest in pieteta osnove moralnega zdravja? In kaj se pravi spričo teh svojstev, odpasti od narodnosti, obupati nad smislom svojega naroda? Ali ni to nečasten, poniglav in nepieteten obup, ki je hkratu tudi obup nad samim seboj? Pač, za njim tiči cel kompleks manjvrednih lastnosti, ki jih človek zmeraj sluti za pojmom renegatstva. Kako je v zvezi s temi svojstvi mogoče — moralno zdravje? Kaj naj bi imela katera koli država od poldruga milijona takih državljanov? Kaj govorim državljanov? Ne državljanov, tako ljudstvo daje samo podložnike . . .

Nedvomno. Če ne bi bilo zoper opustitev slovenstva nobenega drugega argumenta, če bi odpadli vsi drugi pomisleki, zaradi moralnega zdravja tega ljudstva bi morala biti nedopustna vsaka misel o čem podobnem. Ponavljam: Narodnost je vprašanje osebnega dostojanstva in pietete. Kdor se sam v sebi pregreši zoper to dvoje, pokvari dušo in naravo. In če bi kaj takega zagrešil nasproti sebi ves narod, kdo ve, po

kakšnih mučnih in nevarnih potih bi si njegova posiljena narava poiskala izhoda. Vsaka zatrta, odrinjena in posiljena človeška moč rovati po duši, ki se ji je zgodila krivica, in često opustoši baš njene najsvetejše hrame. Ali nam mar ni jasno, kakšna velika, tisočletna, usodna in neugonobljiva sila je narodnost? Ali je verjetno, da bi nasilje, storjeno nji, ostalo brez strahotnih posledic? Vem, marsikomu se bo zdelo to govorjenje prazno in prisiljeno. Toda dobro naj premisli, za kaj gre: kaj je narodnost, kaj človek, kaj je renegatstvo, in spoznal bo, kaj bi predstavljal renegatski narod v zboru ponosnih in časti vrednih narodov in v družini človeštva.

Komur je za kulturo, komur je za čistost življenja, komur je za državo, mu mora biti za moralno zdravje, tega pa ni, kjer ni ponosne narodne zavesti in ponosnega narodnega izživljanja. In še: kdor je moral enkrat odpasti od svoje narodnosti, pa bodisi zato, da je vstopil v najbližjo in najsorodnejšo narodno skupnost, mu tudi ne bo težko zamenjati nove narodnosti s katero koli drugo. In naposled veljaj za nas Slovence in za vsakogar, ki je v sličnem položaju, tale misel: Nedavno sem bral o godbi na potapljaški se ladji. Ljudje blazne in v grozi pozabljajo na svojo človeško čast. Ali prav tako jih čaka smrt v valovih kakor muzikante, ki igrajo, dokler jih ne zagrne morje. Kaj je bolj človeško, kaj bolj častno in lepo? Ali ne, biti obsojen na smrt in vendarle še poslednjič dvigniti glavo, ne se ponižati v grozi in se z vso neizmerno tragično lepoto ponosne kreature nasmehniti usodi, ki polaga svojo roko nate? Če bi se naša ladja res potapljala, kakor se ne, ali ne bi bilo edino pravo, edino vredno našega tisočletnega trpljenja, ponosno vztrajati, dokler nas ne bo pozvala usoda?

16. Sklep.

Pot, ki sem jo ubral s to knjigo, je končana. Dospeli smo do smotra, na katerem se lahko ozremo in pregledamo vso pokrajino za seboj. V prvi polovici knjige nas je zanimal predvsem pojem narodnosti. Pojasnili smo si ga s kritičnim pregledom nezadostnih opredelitev in z opazovanjem velikih trenutkov v življenju narodov, kakršni so vzniki, prebujenja in smrt. To gradivo nam ni pojasnilo le vsebine pojma, ki smo ga raziskovali, marveč nam ga je osvetlilo še z nekaterih posebnih stališč in vidikov. Pokazalo nam je narodnost kot duhovno strukturo ljudstev, ki tvorijo narode. Videli smo njen izvor izven človeške volje v neznani zakonitosti zgodovinskih in naravnih moči. Po svojem smotru se nam je pokazala kot organ za kulturo, kot motor narodnih kultur. V človeški notranjosti smo jo ugledali kot usodno in nedotakljivo dejstvo, ki ga mora ponosen in vreden človek priznati in braniti, in še kot zakonitost osebne narave, ki je ni mogoče brez velike škode izkriviti in posiliti. Naposled se nam je pokazala še kot stvarnica najdragocenejšega umotvora, ki ga narod premore, kot stvarnica jezika.

S tem pojmovanjem narodnosti smo se okrenili k slovenstvu. Pojasnili smo si, da smo po pojmovanju, ki je pri nas domače in avtohtonsko, nedvomno narod, to je svojska kulturna edinica, in da se tega tudi v odnosu do slovanskega juga zavedamo že blizu štiri sto let. Pokazali smo prepričanje naših največjih mož o slovenski samobitnosti in smo kritično pregledali najvažnejše ugovore zoper slovenstvo, ki so se jih posluževali od Vraza vsi ilirci, novoilirci in jugosloveni. Razen pri Levstiku nismo posebej poudarjali važnega dokaza za potrebnost vztrajanja pri svoji narodnosti, namreč uteme-

ljitve z ogroženostjo neodrešenih rojakov na Primorskem in Koroškem. Pojugoslovanimo se in vse naše manjšine so izročene poginu. Nisem pa navedel tega dokaza med svojim razpravljanjem zaradi tega, ker se dandanes navaja povsod tam, kjer nekdo nima poguma odkrito povedati, da hočemo ohraniti svojo individualnost brez ozira na vse drugo, kratko in malo zaradi tega, ker se nam zdi edino naravno in edino častno, ostati, kar smo in za kar nas je naredila usoda.

Pri svojem razpravljanju sem se neprestano skliceval na sorodne nam pojave malih narodov, zlasti na Katalonce in Norvežane. Kajti človek resnično osupne pred dejstvom, da se pri nas javljajo tako trdovratni omahljivci v času, ko se vse povsod kakor gobe po dežju prebijajo iz nepoznanosti novi in novi narodi in narodiči: Katalonci in Baski, Bretonci, ki se srdito upirajo francoskemu centralizmu, Irci in Škoti, Flamci, Litvanci, Estonci, Lotiši, Beli Rusi in cela vrsta drugih, doslej popolnoma neizvestnih narodov, ki so razsejani po ruskem ozemlju. Dandanes je pomlad malih narodov. Bodoči zgodovinar bo po tem pojavu morda imenoval vso našo dobo, kajti poleg socijalnega boja, s katerim je to kulturno osvobajanje malih narodov v tesni zvezi — kajti vsi smo hkratu tudi siromašni narodi —, je nedvomno ta pokret malih narodov najvažnejši proces današnjega dne. Ali verjetno je, da naša malodušna politična inteligenca prav malo ve in prav malo razmišlja o vsem tem.

Skušal sem tudi pokazati da je hkratu opustitev slovenščine in slovenstva kulturi škodljiva in da je duhovno neekonomska. Kar pa je škodljivo kulturi, mora biti škodljivo človečanstvu in nujno tudi državi, katero zadeva. Škodljivost državi sem dokazoval tudi z moralnim propadom, ki je nujno zvezan z odstopom od narodnosti, kajti moralno zdravje je temelj

državne moči. In še sem skušal pokazati, da je odpad od narodnosti in jezika za nas prav za prav praktično nemogoč, kajti asimilujočo moč imajo samo jeziki in narodnosti, ki pri našajo večje in pomembnejše kulture, česar pa o srbohrvaščini v primeri s slovenščino ravno ni mogoče trditi. Dà, mnenja sem, da je bil nekoč čas, ko bi bil iz sredobežnih jugoslovanskih delov lahko nastal enoten narod, ko bi bili, bolje rečeno, ti deli lahko ohranili svojo skupnost. Če bi bilo katero koli središče ustvarilo v davnih časih zelo visoko kulturo ali če bi bilo rodilo vsaj eno mogočno in veliko kulturno dejanje, bi se bil slovanski jug navzlic vsem nasprotnim silam osredotočil okrog njega. Toda zgodovinski položaj naših pokrajin je bil tak, da se kultura dolgo ni mogla razviti, skupna kultura pa sploh ne. Zato smo morali Slovenci ustvariti svojo, ki nam je pomogla, da smo ostali. Danes je, kar je, in naša dolžnost ni, ugibati, zakaj se je tako zgodilo in kakšne zavedne ali nezavedne moči so bile zapletene v to usodno dogajanje. Marveč je naša dolžnost, sprejeti odmerjeno nam usodo in pogumno stremeti in delati za kulturni smoter, ki je vsebovan in nakazan v našem posebnem narodnem značaju.

Smoter? Kakšen smoter naj ima naše narodno življenje? Mora ga imeti in ga nedvomno tudi ima. Ugibanje o njem ima nekaj oporišč. Na primer: majhen narod smo. Vsak narod je ustvarjen za to, da proizvaja kulturo, majhni še posebej. Vrh tega živimo na križišču treh kultur. To je prosvetno prav tako ploden in pobuden položaj, kakor je politično nevaren; ta položaj je nemara edinstven v Evropi. Nadalje: slovensko prebujenje je Prešeren. Vstal je kakor čudež sredi svoje nepredramljene in zaostale okolice. Ustvaril je knjigo poezij, v kateri je strnjeno najvišje mojstrstvo evropskega pesništva z zdravo in pobožno-zemeljsko dušo slovenskega kmeta. Iz narodnih pre-

bujenj smo sklepali na misije narodov, pomenljiva so za njihovo nadarjenost in bodočo smer. Zato nam je Prešeren veliko jamstvo in znamenje našega poslanstva, ki je nedvomno povsem umetniško. Ali pomnite Cankarjevo zgodbo o beraču z belo krizantemo, „belejšo in svetlejšo od snega“? Prišel bo čas, ko se bomo do kraja zavedeli svoje naloge, pričeli bomo z veliko vnemo in vestnostjo delati zanjo. Slovenija bo postala, kar je po svoji prelepi naravi — hram lepote in duha. Strnili bomo v svojih umetnostih najdragocenejša umetniška dognanja svojih velikih sosedov in jih prekvasili s svojo duhovnostjo, kakor je to storil Prešeren v liriki. Ustvarili bomo na svojih tleh nove Atene ali novo Florenco.

Sanje? Morebiti. Ali kdor dvomiš, pomisli, da je morda vendarle dano v naši usodi nekako poroštvo ali vsaj nekak obet za to bodočnost. Majhen narod smo in na nevaren kraj postavljeni. In vendar smo se obdržali brez vsake pomoči v tisočletnem boju zoper dva velika tuja naroda, med katera smo potisnjeni. Navzlic pritisku na mejah smo bili v notranjosti tako močni, da smo asimilirali nemajhne nemške jezikovne otoke na svojem ozemlju, četudi smo živeli v odvisnosti od istih Nemcev. Brez pomoči smo si ustvarili kulturo in jo v svojem ogroženem položaju razvili do visoke popolnosti. Ali ni vsa ta — ne rečem slavna, a vendarle tihega junaštva in neprestanega napora polna preteklost dokaz velike vitalne sile in jamstvo ter pobuda za bodočnost? Ali naj se tolikšen trud res izgubi v nič ali v tako Pirovo zmago, kakršno bi slavili, če bi se zadovoljili s tem, da smo za ceno slovenstva rešili svoje slovanstvo? Ali je mogoče, da bi se naša radoživost izčrpala, preden se bo približala smotru, preden se bo bela krizantema razcvela v vsem razkošju?

Naši jugoslovenski ideologi menijo, da smo izčrpani, da je čas prekrižati roke, da smo izpolnili svojo nalogo. Tako obletavajo tudi človeka črne misli o smrti in o minljivosti vsega, vsega; ali otrese se jih in z radostjo v srcu si nalaga vedno nova in vedno pomembnejša dela. Naj nam krakajo pogin in nam grene ure oddiha. Med Norvežani je danomanska stranka baje še danes zelo močna. A kakšna je njena usoda? Vitalna moč naroda je navzlic njihovi črnogledosti ustvarila sorazmerno ogromno literaturo; šla je svojo pot, ne da bi se ozirala na preroke smrti. Tako se bo zgodilo tudi pri nas. Očitno, zdvajanje mora biti, ali lepše, ah, neskončno lepše je, plavati na kipečih valovih mogočne narodne življenjske sile, nego stati ob strani brez vere, brez moči in brez živega, pozitivnega, osrečujočega smisla, kakor je usojeno vsem, ki so se odtujili ali tudi samo v misli odrekli svoji narodnosti, četudi zaradi najspoštljivejše — utopije.

V S E B I N A

Predgovor 5

I. Narodnost.

1. Nezaostne opredelitve 9
2. Poskus zaostne opredelitve 14
3. Vzniki narodov 19
4. Prebujenje narodov 24
5. Umiranje narodov 31
6. Zaključki 35
7. Odpornost 41
8. Narodna morala 44

II. Slovenstvo.

9. Groteskno poglavje 49
10. Trubar, Vodnik, Prešeren 54
11. Levstik in Cankar 60
12. Nauk zgodovine 66
13. Bleda misel 71
14. V narodni državi 77
15. V imenu časti in vesti 83
16. Sklep 89

Aleš Debeljak

KONEC SLOVENSTVA?
NE, HVALA!

KULTURA KOT »DRUGA NARAVA«

Današnji čas, popularno imenovan tudi *fin-de-millennium*, je neizogljivo čas vsakovrstnih koncev, kot nas skušajo prepričati mnogi svetovno znani, če že ne razkričani misleci, kot so na primer Francis Fukuyama s svojim »koncem zgodovine«, Jean Baudrillard s svojim »koncem družbenega«, Daniel Bell s svojim »koncem ideologije«, Michael Foucault s svojim »koncem subjekta«, Roland Barthes s svojo »smrtjo avtorja«, a tudi Eric Hobsbawm in drugi levičarski misleci s svojim »koncem naroda«. Težko bi se jim pridružil. Odgovoru na vprašanje po razlogih za tesnobno vztrajanje vsaj pri pomenu nacionalne identitete, ki me zanima predvsem v širšem kontekstu premisleka o Vidmarjevi knjižici *Kulturni problem slovenstva* (1932), se bom skušal približati po ovinku osebnega izkustva.

Skromna bidermajerska komoda, ki stoji v utesnjeni dnevni sobi, v kateri pišem te vrstice, je iz izložbe antikvariata najprej poklicala mojo navdušeno ženo, ko sva se na enem od pogostih jesenskih sprehodov skozi stare ljubljanske ulice kmalu po vrnitvi iz Amerike ustavila pred meščansko palačo s pastelno klasicistično fasado na Mestnem trgu 17. Kadarkoli pogledam to komodo, se mi iz motnega leska njenih zaobljeno zglajenih predalnikov zasvetlika opomin trpke bolečine, s kakršno sem se takrat zavedel, da so meje mojega jezika tudi meje mojega sveta. A nimam v mislih preproste lingvistične sposobnosti. Ne.

V mislih imam predvsem tisto *celovitost simbolnega, kulturnega in socialnega izkustva*, ki se nalaga v plasteh historične

nacionalne eksistence in kolektivne mentalitete, kakršno povzema jezik – ne kot nekakšno mehanično sredstvo sporazumevanja, ampak najpoprej – kot metafizični pogled na svet, kakršnega moji Newyorčanki nisem bil sposoben posredovati.

V obledelem šarmu meščanske arhitekture je videla to, kar zainteresirana Američanka z velikimi simpatijami do Slovencev in Slovenije, njenega novega doma, pač lahko vidi: privlačnost enostavnih mer, blago opozorilo preteklosti, usedlino zgodovine. A na tak način najbrž vidi tudi druge meščanske hiše, ki se vrstijo ob stavbnem prstanu vzdolž leno tekoče Ljubljance.

Kako težko mi je bilo razložiti, da je moj pogled nujno širši in globlji, ker se napaja pri virih kulturnega izročila, kakršnega pozna sleherna nacionalna identiteta in si ga na primer za Ameriko tudi sam ne morem v celoti prisvojiti, četudi sem dolga leta študiral njeno kulturno in socialno zgodovino.

Kako težko mi je bilo razložiti, da Erbergova palača, v kateri je tiste dni *Slovenski filmski in gledališki muzej* ravno gostil razstavo o gledaliških uprizoritvah Shakespeara v srednji Evropi, pred mojimi notranjimi očmi nehote priklicuje spomin na baročnega slikarja Fortunata Berganta, ki je tu umrl leta 1769, hkrati pa tudi spomin na petošolca Franceta Prešerna, ki se je tu najprej drenjal z mlajšima bratoma, da bi se po enoletnem stažu domačega učitelja pri družini Pagliaruzzi v tivolskem Cekinovem gradu spet vrnil na isto dvorišče, le v sosednjo hišo, nato pa se kot uslužbenec v advokatski pisarni Blaža Crobatha s sestro in gospodinjo Katro končno vselil v najeto stanovanje, kjer je ostal pet let.

V letu, ko je v Sarajevu pod streli Gavriła Principa omahnil habsburški prestolonaslednik Ferdinand, pa je v študentski sobici v tretjem nadstropju stanoval tudi Miran Jarc, nemara prav tukaj snujoč zgodnje pesmi iz svoje – z nemirno bolestjo razrvanega duha in nedoločnim kozmičnim navdihom prežete – pesniške knjige *Človek in noč*.

Kako bi ji sploh lahko povsem nedvoumno povedal, da pri tem ne gre samo za umetniške osebnosti kot take? Konec koncev se pozorno zvedavemu študentu vsekakor more prikazati osnovni pomen posameznih imen, ki se rahlo kakor na obrabljenem filmskem traku premikajo skoz menadre mojega kulturnega spomina.

A razvejana tekstura umetnostnih podrobnosti, razkošni katalog zgodovinskih podob in možnosti plodnih stikov v *asociativnem nizu*, ki ga sproži pogled na Erbergovo palačo, katere hodniki hranijo begave odtise stopinj teh umetnikov, vse to bogastvo duhovne topografije je preprosto *preveč obsežno in kompleksno* za kakršen koli povzetek, saj jih razgledani slovenski slehernik vsrka vase že s šolsko lektiro in kulturno izobrazbo, razpenjajoč okvir te zgodovinske freske med baročni kolorizem Fortunatovega portreta Jožefa Antona Codellija s slikarjevim značilnim podpisom na robu mize, na kateri sloni samozadovoljni meščan, vihravo raztrganino novomeškega literarnega ekspresionizma in pretanjenost romantične lirike, v kateri se skriva *sled sence zarje onstranske glorie*, te nedosežno sijajne pesniške figure za bežečo transcendenco, ki pa je bržkone ni mogoče niti prevesti v angleščino, ne da bi Prešeren zvenel kot drugorazredni byronovski epigon.

Prav v spontanem mrgoljenju kulturnih podob, ki utelešajo moje slovensko predstavno obzorje, se bržkone razodeva tista *differentia specifica* nacionalnega izročila, ki me zavezuje v svoji eksistencialni razsežnosti bolj usodno kot sicer dobro mi znana kultura svetovne »globalne vasi« ali pa moje dolgoletno izkustvo vznemirljivo naporenega jugoslovanskega mozaika pač zato, ker mi samogibno ponuja *smiselni okvir za prepoznavanje lastnih upanj in bolečin*, kakršne je najbrž mogoče na povsem pristen način izraziti le v govoricu, ki se napaja iz »primarne socializacije«, iz ponotranjenih slik sveta, v katerem imajo vse stvari svoje ime. To pa je istočasno že tudi drugi izraz za dom, za absolutno resničnost prostora, v katerem *kot Slovenci* razumemo podobe in ideje, asociacije in metafore na *samogibni*, tj. na *nereflektirani način* »druge narave«.

SMISEL ZGODOVINSKE PRIPOVEDI

Pomislite: vitezi okrogle mize in kralj Arthur, saga o Nibelungih, dolgi pohod ruskega kneza Igorja, sprhnele kraljevske kosti, ki iz grobnice na krakovskem gradu Vavel še danes zavezujejo Poljake... Velika večina evropskih narodov zna v nedrjih lastne preteklosti prepoznati metafizični smisel pripovedi o zgodovini, ki v trenutkih krize podpira njihova posvetna prizadevanja, kulturno samozavest in nacionalno identiteto.

Zgodovina pomeni najpoprej zgodbo ali pripoved. Dokaži za to trditev so nazorno prikazani – vzemimo naključno izbrane primere – v jezikovni natančnosti hrvaščine z besedo

povijest in angleščine s svojo *history*, v katerih zgodba tako-rekoč »od znotraj« pomaga oblikovati prostor zgod(b)ovine. Nič čudnega ni torej, če se filozofija jezika ujema s paradoksalno splošnim spoznanjem o teži posameznikove biografije, ki pa bržkone lahko pride do polnega izraza šele v okviru nacionalne kulture.

Sodobna teorija mentalitet nas potemtakem pooblašča, da ponovimo, kako *ni zgodovine brez zgodbe*, ki s svojo dramatično napetostjo šele zmore vnesti smiselni red v kaotično vrenje dejstev. Up in strah tako posameznika kakor tudi kolektiva sta nam torej dostopna samo na način pripovedi, s pomočjo kateri »iz roda v rod duh išče pot«. Zato se bomo bržkone zlahka strinjali, da je *tekoča pripoved o preteklosti usodnega pomena za samorazumevanje skupnosti danes, pa tudi jutri*.

Vendar obstajata dva načina pripovedi: zgodba zgodovine in vizija umetnosti. Umetnost je vedno pripoved o posameznem in konkretnem, ravno zato pa je resničnejša od zgodovine, torej od pripovedi o splošnem, kot nas uči zavezujoče izročilo Aristotelove *Poëtike*. Ne poznam razloga, da bi dvomil v to starodavno resnico.

Zato se namesto v vrednostno brezbržnost politične ekonomije in prilagodljivo državniško retoriko mnogo raje popapljam v pesmi in romane, da bi v lirskih metaforah in epskih slikah kot *vrhunski kristalizaciji kulturnega izkustva* nemara le zaslutil streznjeno milost posebne luči, v kateri »... življenje bogati najbolj tista pripoved, ki je pravična do kompleksnosti in večpomenskosti zgodovine, ki odpira kar največje področje človekovi ustvarjalnosti, ki z eleganco svoje oblike doseže neke vrste transcenco in apelira na boljše razsežnosti našega

bistva«, kot je leta 1993 lepo opozoril ameriški kulturni kritik Neil Postman v svojem slavnostnem govoru na frankfurtskem knjižnem sejmu.

In Slovenci? Tiho brbotanje navdiha, s katerim merimo *daljo in nebesno stran* kolektivne mentalitete, se nam ne oglašale iz pozitivizma kulturne zgodovine, ampak morda najbolj silovito iz »nacionalne mitologije«, s katero pravzaprav mislimo »le« na lepo Vido, Črtomira, Petra Klepca, Kralja Matjaža, Martina Krpana, navsezadnje pa tudi na Jermana in Martina Čedermaca. Same literarne postave. Njihove usode in boji so po mojem mnenju še vedno dober vir navdiha tudi za sodobno orientacijo, ker v prisposodbični zgostitvi razkrivajo, kako je *eksistencialna dilema Slovencev vedno že povezana z metafizično dilemo kulturne identitete*, ki za njihove nasprotnike ni samoumevna, tako kot ni bila samoumevna za Nemce ali Srbe: s prvimi smo dolgih enajst stoletij, z drugimi pa sedemdeset let v neenakopravnem položaju živeli pod neprijetno »skupno streho«.

Junaki naše kulturne mitologije so si morali identiteto namreč šele prisvojiti, nato pa poskrbeti, da je bila tudi širše in javno priznana. Tako se v slovenski kulturi, v njej pa predvsem v književnosti kot vrhunskem mitološkem nadomestku, pravzaprav dogaja bistveni arhetip *obredov prehoda*. V tem arhetipu pa počivajo tudi namigi, ki so nam še vedno potrebni. Še več: zdi se, da so nam zlasti izrazito potrebni prav danes, ko že skoraj pol desetletja živimo v samostojni državi, četudi nimamo dolgoročne politične vizije, kaj z njo sploh početi, kratkovidno pozabljajoč, da smo jo ustvarili konec koncev predvsem zato, da bi *bolje in odločneje zaščitili nacionalne in-*

terese, ne pa samo zato, da bi si bolj elegantno in brez večjih ovir privoščili kratkotrajne užitke v *ex Occidente luxus*. Se pravi, državo smo si Slovenci ustvarili zato, da bi zmogli res celovito *biti*, ne pa le površinsko *imeti*, če naj parafraziram danes morda nepopularno, a zato nič manj natančno misel Ericha Fromma.

Metaforično rečeno je država tu namreč zato, da slovenščina, z njo pa kultura, ki jo izraža jezik kot temeljna struktura mišljenja in čustvovanja, ne bi bila namenjena le prezirljivemu cesarskemu sporazumevanju s konji, kot v svoji sijajni pesmi *Lipicanci* poje profetski glas Edvarda Kocbeka. Slovenščina je torej več kot le jezik, ki ga po naključju govorimo. Ko se zanemarja, omalovažuje ali krči njena javna uporaba, gre v izgubo nek kompleksen simbolni svet, v izgubo gre posebna resnica kolektivne mentalitete. *Kar je slabo rečeno, je tudi že slabo mišljeno*, trdi Theodor W. Adorno.

Dobro, se pravi, z vsem svojim bitjem, pa najbrž lahko mislimo le v tistem jeziku, ki nam ponuja intimno sposobnost, da znamo v njem *ljubiti, moliti in peti*. S tega vidika ni težko razumeti, da je osnovna prvina kulturne identitete, o kateri v *Kulturnem problemu slovenstva* govori Vidmar, namreč materin jezik, ki ga ne uporabljamo za vse pretanjene izrazne oblike (trženje, gospodarstvo, znanost, uprava, medicina itd.), v katerih šele lahko pride do besede pretanjeni pogled na resničnost, pravzaprav še vedno le jezik nerazvitega naroda, ki sicer – naj nekoliko pretiravam – utegne imeti svojo nacionalno državo, ne pa tudi svoje specifične identitete.

O tistih, ki tega nočejo ali ne morejo razumeti, ima znani filozof in povsod spoštovani socialni mislec Isaiah Berlin tole

zgovorno stališče: »Zdi se mi, da tisti, ki – ne glede na svojo siceršnjo pretanjenost – ignorirajo eksplozivno moč, ki jo daje stik med neozdravljenimi mentalnimi ranami, ne oziraje se na razloge njihovega nastanka, in med podobo nacije kot družbe živih, mrtvih in tistih še nerojenih (četudi je zlovešča, kadar se prižene do točke patološkega obupa), izkazujejo nezadostno razumevanje socialne resničnosti«.

JEZIK KOT POGLED NA SVET

Kako usodno sta povezana problem jezika in problem nacionalne identitete, se pravi, »podoba nacije kot družbe živih, mrtvih in tistih še nerojenih«, so v slovenski zgodovini – kot je dobro znano – najbolje vedeli prav pesniki od Prešerna naprej. Prešernov odmik od nemščine, ki jo je sicer znal suvereno gnati do osupljivih estetskih višav, namreč nima značaja enostavne zamenjave izraznega sredstva: zanj je pomenil *ekstencionalno in politično odločitev*.

Tudi Kocbek je Prešernov dedič. Zato ne razume materinščine kot nevtralnega znakovnega sistema. Kocbek namreč izhaja iz prepričanja, da je jezik *pogled na svet*, zasidran v plašnih kolektivnega nezavednega, skozi katere spregovarja posebno metafizična perspektiva, ki je ni mogoče povsem brez ostanka izraziti v tujem jeziku.

Šele v tej posebni perspektivi so samoumevno prisotne vse kulturne, politične, geografske, simbolne in družbene konstante zgodovinskega nacionalnega izkustva. Kot posameznike nas jezik torej presega, saj je starejši in večji od časa, ki je spet starejši in večji od prostora, kakor jasno vidno

pripominja Josif Brodski v svojem sijajnem pesniškem eseju *Ugajati senci*.

Spričo naključij osebne biografije sem vrsto let preživel v Ameriki. V svojem ljubljanskem stanovanju – večinoma, a ne vedno – še naprej govorim ameriško angleščino s svojo ženo, ki se slovenščine šele uči. Svoje eseje in razprave za tuje časopise (ne pa tudi pesmi!) mirno pišem v govorici sodobne »planetarne vasi«, tej *lingua americana*, kot bi se ironično utegnil imenovati jezik svetovnega intelektualnega sporazumevanja.

Vendar kljub temu ne morem slediti mnogim slovenskim »mobitel poslovnežem«, politikom ekonomskega redukcionizma in malomestni jari gospodi, ki brez zadrege zborovsko vzklikajo, kako jih odrekanje materinemu jeziku, petsto besed osnovnošolske angleščine in domačnost z univerzalno logiko satelitske televizije že avtomatično vodijo *bližje k Evropi*. Ne zato, ker ne bi verjel zatrjevanju, da se prevajanje slehernega dokumenta in pogodbe v tuje jezike vendar »ne splača«. Z izključnega vidika ekonomske logike se konec koncev tudi majhna samostojna država »ne splača«.

Ne morem jim slediti zlasti zato, ker vem, da *človek iz mesa in krvi*, kot pravi celovitemu načinu biti Marjan Rožanc, ne živi samo od kruha. A ne razumite me narobe: to še ne pomeni, da se zavzemam za privilegije stradanja. Nasprotno: če je res, da je življenje brez svojega duhovnega prostora, v katerem se eksistencialno izkustvo posameznika in naroda lahko polno izrazi, v bistvu le nekakšno nesrečno vegetiranje, potem mora *zgodbo o ekonomskem uspehu* nujno spremljati *kulturna zgodba* o simbolni in materialni veljavi

jezika, etičnih vrednotah, usodnem bremenu zgodovine in mitskem izročilu, ki nam omogoča, da smisel svojih življenj ugledamo kot člen širše nacionalne usode oziroma *velike verige bivanja*, ki se ne bo končala z nami; ki nam omogoča, da v dobi sedanjega evropskega združevanja, ki na kulture malih narodov gleda kot na nepotrebno nadlego, ravno tako ali še bolj kot v obdobju brez države ohranjamo nacionalno kulturo in jezik. Ti dve prvini sta »edino, kar nam daje individualnost in identiteto«, kot pravi v svoji izvrstni, a morda premalo znani kritični knjigi o sedanjem trenutku nacionalne zavesti *Zaveza slovenstvu* (1993) Peter Kovačič-Peršin, emfatično zatrjujoč, da »čim močnejša je zahteva po socializaciji k univerzalnim civilizacijskim vzorcem, tem večja je človekova potreba po lastni individualnosti, identiteti in zakoreninjenosti v duhovni domovini«.

Da, seveda slišim glasne pomisleke, češ, zakaj neki bi bilo treba nacionalno kulturo in jezik ohranjati še bolj intenzivno, če pa vendar imamo vse svoje državne institucije, vzpostavitev katerih je navsezadnje pomenila fokus in hkrati cilj nacionalnega gibanja, ki se je z realizacijo te ideje potemtakem izčrpalo? Mar ni »kulturni problem slovenstva« z vzpostavitvijo samostojne države torej že avtomatično rešen?

Kajpak je danes zlahka mogoče trditi, da naj se kultura umakne iz prvih vrst nosilcev nacionalne identitete, saj naj bi bilo urejanje *res publica* zdaj končno le še izključna stvar profesionalnih politikov in mreže razvitih političnih institucij, ki jih danes dejansko imamo v taki meri, kot jih nismo imeli še nikdar. Vendar se mi zdi, da je širše vzdrževanje kulturne zavesti tudi v neodvisni državi potrebno ne le zato, ker

je preveč pomembno, da bi ga prepustili le politiki, ampak vsaj še iz enega razloga. Namreč zato, da ne bi zdaj, ko smo končno prispeli na cilj dolge *via dolorosa* slovenskega življenja v objemu južnoslovanskih državnih povezav, prehitro spet postali *dunajski konjarji*, kar je morda nekoliko zaostrena, a zato nič manj dramatično učinkovita prisposodba za naš sedanjí pretresljivo klečeplazni odnos do »izgubljenega evropskega paradiža«.

Spričo sedanje vojne na Balkanu, v kateri je totalitarna ideja, da se mora srbska država raztezati povsod tam, kamor je nekoč stopil osvajalski opanek srbskega vojaka, postala vodilna zvezda na mračnem nebu sodobnega srbskega fašizma, smo Slovenci hitro pripravljene pozabiti vsaj to, da smo ob nastanku prve Jugoslavije leta 1918 morali na slovenskem ozemlju znotraj nove države najprej s pomočjo uradnih ukrepov dobesedno *posloveniti* tako rekoč vse srednje šole, saj so bile razen privatne škofijske gimnazije v ljubljanskem predmestju druge gimnazije povsem prežete z nemškimi kulturnimi in jezikovnimi modeli, prav tako pa je bilo treba posloveniti vseh osem učiteljišč, od katerih jih je bila pred letom 1918 polovica dvojezičnih, polovica pa nemških, kot poroča Ervin Dolenc v članku *Slovenska kulturna politika v kraljevini SHS 1918-1929* (Zbornik zveze zgodovinskih društev, 1994). Šele v Jugoslaviji smo Slovenci dobili svojo univerzo, ki so jo s petimi fakultetami ustanovili v Ljubljani poleti 1919. Prav tako smo šele v Jugoslaviji dobili svoje radijske postaje in nacionalno knjižnico, akademijo znanosti in umetnosti itd.

Lastnih nacionalnih ekonomskih, kulturnih in političnih institucij pred nastankom jugoslovanske državne tvorbe in slo-

venskega prostora v njej tako rekoč sploh nismo imeli. Dobili smo jih šele – četudi ob godrnjanju beograjskega dvora – v jugoslovanski navezi, da bi po zlomu okupatorskih sil in koncu druge svetovne vojne vendarle dosegli tudi ustavno pravno podlago za slovensko državnost v (resda socialistični) Republiki Sloveniji.

Hočem reči: navdušeni nad bližino Evrope in polni upravičenega odpora do sedanje srbske politične blaznosti na Balkanu se seveda danes zlahka *predajamo samopozabi* o tem, kako dolgotrajni in tradicionalni vpliv nemške kulturne paradigme na slovensko mentaliteto sploh ni nedolžen, saj ima globoke zgodovinske korenine. Ker je politika srbskega militarizma tak očiten anahronizem, saj se zateka k bobnenju topov kot nasilni obliki prepričevanja v lastno večvrednost, pa vendarle še ni že kar avtomatično nujno, da bi izgubili izpred oči dejstvo, da se v sodobnem svetu filozofija post-modernega gospostva ne izraža več z orožjem, ampak šepeta zapeljivo in na videz povsem benigno pesem »etnično nevtralne« ekonomije, trans-nacionalnega kapitala, »univerzalnih« kulturnih vzorcev in počasnega množično medijskega *homogeniziranja* sleherne posebne mentalitete.

Če hočemo Slovenci obstati kot narod tudi v obdobju velikih in neizogibnih ekonomskih integeracij ter mnogokrat votle retorike združene Evrope, v kateri zaenkrat ne vidim kakšne posebne milosti za najmanjše člene v verigi, potem za naš obstoj niso *odločilnega pomena* le ustanove slovenskega gospodarstva, ki so sposobne dejavno sodelovati na mednarodnih tržiščih, ampak tudi nacionalna Opera in Drama; ne le prizadevanja slovenskih izvoznikov in uspešnih obrtnikov, ampak tudi mrgo-

lenje nacionalnih radijskih in televizijskih postaj; ne le uspehi slovenske politične pameti, ki trdo gara v državniških salonih Evrope, Amerike in Azije, ampak tudi dosežki nacionalne ustvarjalne in intelektualne energije, ki zaradi jezikovnih posebnosti nemara res ne sežejo zlahka onstran nacionalnih meja, zato pa nas na tej strani Karavank toliko bolj zgovorno opominjajo, da naša dilema vsaj od osamosvojitve naprej ne more biti več rutinsko izražena v tradiciji defetističnega (nekateri bi seveda raje rekli »real-političnega«) Levstikovega dictuma: ali bomo Rusi ali pa Prusi! Zdaj smo končno zares lahko sami svoji.

Drži: občutek, da smo bili kot Slovenci kulturno, gospodarsko in družbeno bolj razviti v primerjavi z ostalimi narodi dveh bivših Jugoslavij, nam danes, ko naš neposredni politični kontekst ni več jugoslovanski, ampak vedno bolj zahodno-evropski, kajpada ne pomaga prav nič več. Z drugimi besedami: iz *prvih na vasi* (Jugoslavija), smo postali *zadnji v mestu* (Zahodna Evropa). Namesto nasilne okupacije s spremljajočo politiko italijanizacije, germanizacije in srbizacije, ki se ji je bilo možno in nujno v skrajnih primerih postaviti po robu celo z orožjem predvsem zato, ker je bil nasprotnik jasno definiran, smo zdaj zbegano soočeni s situacijo, ko pravzaprav nimamo razvidnega nasprotnika, saj bi toliko zaželeno »Evropo« najbrž le težko videli v oblikah podedovanih refleksov.

KAKO MISLITI EVROPO?

Vendar: kakšno Evropo? Mislim, da je treba tukaj upoštevati predvsem nujnost zavesti o *bistveni razliki* med projektom integracije evropske skupnosti, v kateri imamo opravka

izključno z *ekonomskim kriterijem* združevanja, ki je za Slovence brez dvoma zanimiv, še več: potreben cilj na eni strani, in *Evropo duhovnega prostora* na drugi strani. A za kakšno ceno prva Evropa spodriva drugo?

Ni namreč odveč poudariti, da se sodobna evropska epifanija ne ponuja zainteresiranemu očesu le v obliki žlahtnih izročil rimskega prava in grške filozofije, renesančnih umetnin in romantične poezije, univerzalnih človeških in državljan-skih pravic, pač pa je današnja Evropa – ne slepimo se – tudi Evropa sodobnega *smehljajočega se fašizma*, kakršnega profesionalni dediči lorda Chamberlaina vneto prodajajo kot malikujoče zagotovilo globalne tržne ekonomije, za katero nas skušajo bruseljski evrokрати prepričati, da je poslednji, če že ne edini smoter moderne eksistence.

Sodobna zahodna Evropa po zrušitvi Berlinskega zidu in združitvi obeh Nemčij kljub mrzlični dejavnosti tržnega povezovanja namreč ne more prikriti svoje metafizične osiromašenosti in idejne sterilnosti, notranje gnitje njene politične in moralne hrbtenice pa z vojno na Balkanu, v kateri prav sramotni postopki evropske diplomacije preprečujejo bosanskim in hrvaškim žrtvam temeljno pravico do obrambe, *ne-prijetno spominja na trideseta leta*, ko se je stara celina pred zlomom v barbarsko grgranje svetovne vojne še slepo ponašala z arogantno avtoriteto »bolne...tajne diplomacije, ki kupčuje z ozemlji malih narodov in miri uporne poglede z Zvezo narodov, v kateri sedijo ravno tisti ljudje, ki so ta ozemlja prodajali, ravno tisti ljudje, ki ta ozemlja zatirajo«, kot piše Srečko Kosovel v svojem daljnovidnem predavanju iz leta 1925 *Razpad družbe in propad umetnosti*, z gnusom in upanjem

opisujoč evropske razmere v svojem času, s pesniško strastjo pa hkrati napovedujoč tudi našega.

Danes ignorirati neprostovoljno, a pristno preroško Kosovelovo držo pomeni zato ostati nepripravljen in začudeno odprtih ust, ko se utegne odpreti apokaliptična knjiga sedmih pečatov.

Navdih za načine odporniškega *biti sam svoj*, za katerega so se zavzemale tolikere generacije slovenskih intelektualcev, umetnikov in končno tudi politikov, moremo torej še vedno črpati iz bogatega izročila inovacij in eksperimenta v slovenski kulturi, če že ne neposredno v književnosti.

Skromna tolažba, se strinjam. A ne morem se znebiti vtisa, da je tudi edina, ki jo imamo. Politična alternativa, ki ob vstopu v »evropski klub« ne bo upoštevala odgovornosti do duhovne in kulturne razsežnosti slovenske nacionalne identitete, bo namreč obsojena na to, da bo poslušala nemara sicer dobro plačano, v resnici pa *žalobno hrzanje cenene delovne sile* za razvito zahodno Evropo.

Josip Vidmar je dobro vedel za nevarnosti, ki izvirajo iz – prisilne ali prostovoljne – pozabe kulturnega spomina, saj mu ni bilo neznano, da je Mnemosina mati Muz. Zato tudi njegova več kot šestdeset let stara knjižica z legendarnim naslovom *Kulturni problem slovenstva* danes še ni povsem zastarela, ne glede na to, kaj si mislimo o Vidmarjevi povojni vlogi maziljenega *arbiter elegantiae* slovenske kulture, o njegovem prizadevnem sodelovanju pri oblikovanju komunističnega družbenega reda, njegovem politično uničevalnem napadu na Edvarda Kocbeka in Vitomila Zupana, ali pa o njegovem proslulo prezirljivem »to ni nič«,

namenjenem pomembnim umetninam slovenskega modernizma in avantgardne estetike.

Brez posebnega pretiravanja je namreč mogoče reči, da se na nek način razkriva Vidmarjev vizonarski, četudi seveda brezupno mesijanski, sentimentalno vzneseni in romantično lirični pogled, ki ga neustrezno zanima izključno duhovna, prav nič pa socialno-ekonomska razsežnost slovenske identitete, v pravi luči šele danes, ko spričo samostojne države slovenstvo ni več samo po sebi razviden problem, s tem pa je za mnoge enostavno »odmrlo«.

In vendar prav s svojim izrecnim, pa čeprav še tako enostranskim poudarkom, ki ga daje duhovni karakteristiki slovenske identitete, utegne preskrbeti nekaj tiste danes več kot potrebne protiuteži za dvigajočo se Meduzino glavo povsem *ekonomističnega pristopa k slovenstvu*, v katerem se kakor v živahnem brbljanju evropskega merkantilističnega trušča polagoma izgublja transcendentalni smisel kulturne dediščine in njenih simbolnih vrednot, ki jih še tako obilno naphani bančni računi ne morejo nadomestiti, saj v daljšem časovnem okviru bržkone puščajo v posamezniku in kolektivu le slabo artikulirani, a vendar – prepričan sem – resnično obstoječi občutek čustvene izvotljenosti, zgodovinske oslabelosti in duhovne praznine.

Brez zavesti o zgodovini nacionalne identitete se nam namreč zlahka utegne zgoditi, da bomo postali taki kot tisto pleme otrok, ki ostane brez spomina in skrbi, zato pa tudi povsem nezaščiten, ko se mora soočiti s podzemskimi kani-balističnimi otroci teme, kot v svojem delu *The Time Machine* s silovito brutalnostjo umetniške vizije H. G. Wells opisuje posledice izgube smisla za zgodovino.

ZGODOVINSKI KONTEKST VIDMARJEVEGA ESEJA

V času, ko je Vidmar napisal in objavil *Kulturni problem slovenstva*, ki kljub očitnim pomankljivostim že samo spričo radikalnosti svoje estetsko utopične *promesse de bonheur* gotovo sodi med ključna literarna besedila nacionalne samoza-vesti, pa je slovenstvo še vedno *bilo* problem oziroma vprašanje.

Prikličimo si torej pred oči osnovne poteze socialnega, političnega in kulturnega konteksta, v katerem je nastal ta spis.

Potem, ko sta leta 1928 v klopih jugoslovanskega parlamenta v Beogradu pod streli črnogorskega poslanca Puniše Račića padla poslanca hrvaške kmečke stranke Pavle Radić in Stjepan Basariček, je kralj Aleksander dobil že vse od Vidov-danske ustave iskani izgovor, ki bi mu preskrbel primerno opravičilo za uvedbo odkrite diktature. Šestega januarja 1929 je »v enem nonšalantnem zamahu« razpustil parlament, odločno suspendiral ustavo in delovanje političnih strank, kar si nista takrat upala storiti niti Mussolini niti Hitler, nato pa leta 1931 vzpostavil še oktroirano ustavo, v kateri se je še bolj razbohotilo »zmajevo seme« jugoslovanskega centralizma.

S tem se ni zmanjšala le politična, ampak tudi kulturna svoboda, katere neposredna posledica je bila kajpak nekakšna *paraliza družbenega in kulturnega življenja* na Slovenskem. Diktatura je namreč dajala represivnim institucijam države povsem proste roke za brezkompromisno preganjanje zlasti tistih strank, ki so se opredeljevale za tak idejni program, ki je bil po svojem karakterju bodisi verski bodisi »plemenski«, kar je v tedanji politični retoriki pomenilo pač omalovažujoče unitaristični sinonim za »narodni«.

Politika državnega unitarizma, skušajoč uveljaviti tradicionalno zamisel o treh plemenih enotnega »jugoslovanskega« naroda, ki bi seveda po logiki tedanje (velikosrbske) stvari same govoril srbo-hrvaško, je kot zagatna nočna môra legla na slovenske intelektualce, politike in umetnike. Mnogi med njimi, zlasti učitelji, so bili v skladu s strogimi režimskimi dekreti postopoma prestavljeni na delo v provincialne šole pod vznožji Šarplanine, med pšenična vojvodinska polja ali na hercegovski krš, da bi bili tako tudi *fizično ločeni* od nacionalnega tkiva, beograjski šolski nadzorniki pa so iz slovenskih učbenikov vneto trgali nacionalno radikalna poglavja iz Cankarja in Preglja.

Taka družbena atmosfera, ki si je podajala roke s poglobljajočo se gospodarsko krizo, je seveda nujno sprožila *reakcijo kritičnih odmevov*, ki so najprej mrmraje, potem pa vedno bolj odločno preraščali skromni okvir drobnih, četudi simbolno brez dvoma pomembnih potez, kakršna je bila na primer odločitev urednika Frana Albrehta, da je ob petdesetletnici kulturne revije *Ljubljanski zvon* tudi z izrecnim podnaslovom dal *urbi et orbi* vedeti, kako gre tukaj za »slovensko« revijo.

Med prvimi je na intelektualno zares presunjen in – smeli bi reči – pesniško vznemirjen način pobral vrženo rokavico jugoslovenarstva Josip Vidmar s svojo knjižico *Kulturni problemi slovenstva*, ki jo je v redni zbirki »Slovenske poti« leta 1932 izdala pod uredniškim vodstvom Juša Kozaka ljubljanska založba Tiskovna zadruga.

Odzivi na esej so bili različni. Pisateljeve meglice nezgrešljivega romantičnega idealizma, zanos intuitivnega liričnega

nacionalizma in sentimentalne poudarke kulturnega mesijanstva so kritizirali zlasti Božidar Borko, France Vodnik, Juš Kozak in Lojze Ude, marksistično kritiko Vidmarjevega pristopa pa je leto kasneje objavil tudi Edvard Kardelj.

Kljub upravičeno kritičnim pripombam pa se v vzratnem ogledalu časa zdi, da se je skozi veliko večino mnogovrstnih intelektualnih odmevov vendarle vlekla rdeča nit *tihega odobravanja*, ki je videlo v Vidmarjevem eseju predvsem tisto prvino, ki jo je bilo v tedanjem dodobra polariziranem socialno-kulturnem kontekstu nemogoče zgrešiti, njen vizionarski pomen pa po mojem, četudi z reflektirano rezervo, pozdraviti še danes: namreč *zavračanje ideologije centralizma in unitarističnega integrizma*.

Paradigmatični primer take naklonjene kritike je nemara ravno spis Lojzeta Udeta, v katerem je zgovorno pokazal, kje se skriva poglobljena ost Vidmarjevega prispevka k slovenski nacionalni debati, ko je v brošuri *Kriza Ljubljanskega zvona* (1932) zapisal, da »... z občudovanjem priznava(m) Vidmarju duha velikega poguma, velikega, če merim po času, v katerem je ta knjiga izšla, še večjega, ... če ga merim po brezobzirnosti, s katero se otrese neljube družbe slovenskega oficijalnega naprednjaštva in se postavlja po robu njegovi mrtvaški ideologiji«.

Oficijalno naprednjaštvo in njegova mrtvaška ideologija sta za Udeta pomenila to, kar sta pomenila tudi za predstavniki horizont tedanje slovenske intelektualne in politične družbe. Ti dve oznaki sta namreč merili na nacionalno docela zgrešeno politiko predvojne liberalne stranke, ki se je v gospodarskem okviru sicer res zavzemala za podjetniško svobodo in rast

finančnega kapitala, zato pa je v registru kulture obsesivno zagovarjala kratkovidno *politiko državnega unitarizma* in *monarhističnega centralizma*, če ne zaradi drugega, pa zaradi nasprotovanja tedaj v slovenskem prostoru najmočnejši Slovenski ljudski stranki, ki se je kljub nenehnemu političnemu cincanju in nenehni razpetosti med željo po sodelovanju pri državni oblasti in kulturnim avtonomizmom vsaj enkrat, namreč s svojimi znamenitimi *punktuacijami* decembra 1932, postavila na nacionalno avtonomistično stališče.

Liberalno držo je že jeseni 1918 ob združitvi kratkotrajne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo morda na najbolj zgovoren način razkril strankarski prvak, pisatelj Ivan Tavčar v svojem članku *In necessariis unitas*. V njem je jasno in glasno povedal, da si ne more zamisliti take države, v kateri »...bi nastala posebna slovenska, posebna hrvatska in posebna srbska skupina«. Jugoslovanska država, v kateri ideji, da v novonastali državi »živi več narodov, na noben način ne pustimo veljati«, bi se potemtakem po Tavčarjevem mnenju morala že takoj ob svojem rojstvu izoblikovati kot »en sam narod«.

NOTRANJE SLOVENSTVO KOT ALTERNATIVA

Motili bi se, če bi mislili, da je bilo tako politično stališče v predvojni Sloveniji osamljeno. Posredna iskra vzpodbude za vnetljivi poseg v tedanjo kulturno atmosfero pa je – paradoksalno – priletela od zunaj, izza Atlantika. Poleti 1932 je skupaj s svojo ženo Stello Sanders-Adamič namreč potoval po Sloveniji – in kajpada tudi po Jugoslaviji – za nas vsekakor

znameniti rojak, slovensko-ameriški pisatelj Luis Adamič. Ta mojster socialnega realizma in plodovito spreten časnikar, prijatelj pomembnih umetnikov Theodorea Dreiserja in Henrya Louisa Menckena, se je po devetnajstih letih izseljeniškega življenja v Ameriki, kjer je iz petnajstletnega grosupeljskega dečka brez znanja angleščine zrasel v spoštovanega ameriškega pisatelja, vrnil v »stari kraj« zato, da bi s pomočjo štipendije prestižnega Guggenheimovega sklada o svoji nekdanji domovini, njeni književnosti in politiki, napisal esejiščno knjigo, ki jo poznamo pod naslovom *The Native's Return* (1934).

Z Vidmarjem se je sicer srečal le bežno, pa tudi Vidmar sam je imel občutek, da se njuni interesi zares ne ujemajo. Zato pa je skupaj z ostalimi sodelavci *Zvona* s tem uspešnim pisateljem, ki se je na tak spoštovanja vreden način prebil v »velikem belem svetu«, družabno prijateljeval Oton Župančič. Pesnik bi bil moral za slavnostno dvojno številko poletnega *Zvona*, ki je bila v čast Adamičevemu obisku v celoti posvečena ameriški književnosti in pisatelju samemu, napisati esejiščni prispevek. Župančič pa je besedilo napisal prepozno, da bi na uredništvo prispelo še pravočasno. Tako je njegov spis izšel šele v naslednji, septembrski številki.

Druženje z Adamičem je Župančiča po vsem sodeč izredno prevzelo, hkrati pa se tudi ni mogel ali znal otresti sebi lastnega prislovičnega oportunizma, ki ga je v svojem protislovnem spisu *Adamič in slovenstvo* sicer maskiral s pojmom splošnega liberalnega »svetovljanstva«, kakršnega pa ga je bilo v razmerah tedanje diktature beograjskega dvora pač zelo težko razumeti drugače kot le sprevrženo obliko »jugoslovenarstva«. Članek je sprožil pravi plaz burnih javnih komentarjev, ki pa

so v medsebojnih konfliktih na svojevrsten način vendarle pomembno *prispevali k javni debati o usodnih zadevah slovenskega nacionalnega vprašanja* in jasno izkristalizirali kulturne ter politične drže posameznih ustvarjalcev.

Župančič, ki je tedaj užival ugled pesnika z izrednim javnim vplivom in duhovno avtoriteto, je v svojem spisu namreč z veliko prizadetostjo kritiziral predvsem nevarnosti globoko zakoreninjenega *slovenskega provincializma*, za katerega se je bal, da utegne najti še preveč mobilizacijske moči v mesijanskih idejah, kakršne je zagovarjal Vidmar. Pesnika je skrbelo, da ne bi *duhovna utesnjenost*, ta naglavni greh izključno slovenske kulturne in nacionalne eksistence oziroma »samoslovenstva«, kakor so pri liberalnem dnevniku *Jutro* v napadih na Vidmarjevo knjigo imenovali osredotočenost na slovensko nacionalno vprašanje, spodkopala plodnih tal za velike ustvarjalne dosežke, kakršne naj bi bilo menda mogoče uresničiti že samo z opiranjem na nekakšno »notranje bistvo« slovenstva. Le-to naj v zadnji posledici niti ne bi potrebovalo svojega posebnega jezika, marveč bi se zmoglo izraziti tako, kot se je prignalo v svoj estetski višek v Adamičevih delih, tj. v posvojenem mediju ameriške angleščine.

Takole med drugim pravi Župančič: »Pri nas so vstali zadnje čase budni stražarji, ki so v silnih skrbah za to notranje slovenstvo, ki je sploh neizgubljivo... Res, v tem budnem stražarstvu vidim jaz nevarnost za našo miselnost, da naj se družijo in spajajo in plodijo naše ideje po nekakšnem duševnem incestu, ki nas utegne dovesti v osamljenost in ozkosrčnost, da se bomo smatrali kakor Izraelci za izvoljeno ljudstvo in vse, kar ni prebilo izkušnje pred stražarji, za nečisto in zavrženo«.

Župančičevemu argumentu z današnjega vidika *ni mogoče* kar v celoti *odrehati* svojevrstne *pojasnjevalne privlačnosti*, četudi ni nikakršnega dvoma, da ga je izoblikoval v kar se le da neprimernem času unitarističnega pritiska, ko je bila nevarnost izgube nacionalnega jezika realna možnost in hkrati potencialna katastrofa.

Če je bilo spričo dolgoletne zgodovine načrtnega germaniziranja sicer neučinkovito, a morda vsaj deloma tolažečo »naknadno racionalizacijo« za prostovoljno odpoved nacionalnemu jeziku in kulturi namreč še možno iskati predvsem v dejstvu, da je prestop v nemški jezik predpostavljala prestop v razvitejšo in kompleksnejšo kulturno mentaliteto, kakor so tak korak na primer tolmačili številni germanizirani Judje, pa bi tedanja slovenska jezikovna in kulturna predaja srbohrvaškemu izročilu v obliki *novoilirizma* in *jugoslovanskega unitarizma*, proti kateremu je upravičeno grmel Vidmar, pomenila sestop v ekonomsko manj uspešno tradicijo, ki niti kulturno ni bila nedvoumno in sama po sebi superiorna.

MAJHEN ALI MALOŠTEVILEN NAROD?

Vendar pa Župančičev spis kljub svojemu neprimernemu kontekstu vsaj do neke mere prinaša, *mutatis mutandis*, pomembno spodbudo tudi za »današnjo rabo«. Res je namreč, da se Slovenci po osamosvojitvi le z muko in težavo privajamo jezikovnega ekumenizma do tistih državljanov Slovenije, ki ne govorijo slovensko, to pa predvsem zato, ker je bila slovenščina pač po stoletni tradiciji *naroda brez države* dolgo v podrejenem položaju; kot ogroženi narod, v imenu ka-

terega je govoril Vidmar, smo tujce večinoma gledali neprijazno, saj smo se zaradi mnogih zgodovinskih pikov bali tudi zvite vrvi.

Kljub temu pa vseeno ni mogoče zanikati pogosto spregledanega dejstva, da so si v skromnem naročju hiš pod ljubljanskim Gradom ustvarili – v neki perspektivični skrajšavi – stalno ali začasno gnezdo vsaj francoski pisatelj Charles Nodier in izgnani poljski folklorist Emil Korytko, »bela Rusinja«, slavna igralka Marija Nablocka in avstrijska, kasneje pa slovenska pesnica Lili Novy, češki filmski režiser František Čap in hrvaški gledališčnik Branko Gavella itd.

Hočem reči: zlasti v slovenskih umetniških krogih vendarle obstaja tenka, a prepoznavno *žlahтна tradicija odprtosti do tujcev*, ki se uveljavijo z znanstvenimi sposobnostmi in individualno ustvarjalno močjo, na ta način pa dodajo svoj nepogrešljivi prispevek k poganjkom slovenske kulture. Ne gentilistično sklicevanje na privilegij »krvi in tal«, ampak dejavno sodelovanje v mehanizmih kulturne ustvarjalnosti so torej tiste odločilne prvine, ki vključujejo posameznike v širši simbolni svet, v katerem se zmorejo polno prepoznati njihove eksistencialne izkušnje.

Če naj zavoljo argumenta to še zaostrim: ne bi bilo nemogoče trditi, da v kulturnem smislu pravzaprav tujec ni tisti, ki se ni rodil na Slovenskem, ampak tisti, ki ga slovensko nacionalno izkustvo zavezuje manj od – na primer – vsemogočne logike profita, katerega razprostranjenost zlasti danes, v dobi množičnih begunskih, znanstvenih, umetniških in ekonomskih migracij in razburljivih tokov mednarodnega kapitala, spodbuja nadvse privlačno iluzijo, da se je morda res lažje kot nekoč

prostovoljno odpovedati jeziku, ne da bi ob tem hkrati doživeli tudi kulturni *rigor mortis*.

Vendar to ne pomeni, da ustvarjalni *prepih* in *dialog*, pa tudi *napetost*, ki ga v sleherno državo prinesejo tujci, ni dobrodošel. Ravno nasprotno. Kadar smo zaradi življenja ob in skupaj s tistimi, ki se niso rodili v istem mestu ali nacionalni kulturi kot mi, prisiljeni s *pozornejšim očesom opazovati naša lastna življenja*, takrat šele postane stik med tujim in domačim res ploden, s tem pa uspešno spodreže korenine župančičevskemu strahu pred provincialno zaprtostjo v slovensko *toplo gredo* in iz manipulantskih rok narodnjaško zariplih »budnih stražarjev« iztrga sleherni resni argument.

Tuja pesem, tuj simbol in tuja govorica nas namreč nehotite vabijo, da ponovno *preverimo kriterije in vrednote, ki jih imamo za samoumevne* prav zaradi izključne osredotočenosti nase. Tak dialoški način življenja seveda ni enostaven, je pa brez dvoma politično ustrežnejši, duhovno bogatejši in eksistencialno plodnejši. Kultura oziroma narod, ki živi v izolaciji, pa četudi si jo sam(a) izbere, se bo nujno začel(a) pogrezati v mulj pozabe: najprej postane dušeče *provincialna*, nato nasršeno *plemenska*, na koncu pa *izgine*.

Narod z jasno izoblikovano identiteto seveda *zlahka sprejeme izzive in vplive od zunaj*. Slovencem samo nenehno dotikanje različnih mentalitet lahko prepreči, da bi se vdali sicer vabljevemu petju siren nacionalne samozadostnosti. A s tako predajo bi šlo v nič eno od osnovnih spoznanj sodobnega sveta: da *drugi* postanejo sovražniki le takrat, kadar mi sami nismo prepričani v lastno identiteto.

Zgodovina nas uči, da je mogoče zaradi velikih dosežkov slovenskih ustvarjalcev vendarle biti prepričan o vrednosti lastne identitete, četudi smo maloštevilen narod. Maloštevilen narod namreč *ni isto* kot majhen narod. Še več: narod je majhen natančno do mere, do katere *ne verjame* v lastne ustvarjalne potenciale in v bogastvo lastnega kulturnega izročila.

Vidmar se je dobro zavedal takega argumenta številčk, saj so ga v njegovem času, sledeč jezikovnemu voluntarizmu v ilirski tradiciji Stanka Vraza in Ljudevita Gaja, trdovratno zagovarjali tedanji »jugoslovenarji«, danes pa ga radi uporabljajo predvsem tisti nosilci politične tehnologije, ki v svojem ihtavem pridruževanju Evropi *napačno* mislijo, da smo lahko direktno Evropejci, ne da bi bili najprej, to kar pač smo: Slovenci. Vidmar je pravilno opazil, da je prav argument maloštevilnosti položil že tudi temelje za možnost samorazumevanja Slovencev kot kulturno majhnega naroda. Pravi namreč, da je Vraz »...ustvaril tradicijo, kajti malodušno opozarjanje na maloštevilnost slovenskega naroda je postalo poslej bleda misel tega ljudstva, ki je vznemirjala skoraj vse poznejše generacije«.

Vendar pa se mi zdi, da je treba zadevo odločno obrniti. Mar ni ravno številčna šibkost prisilila poganjkov nacionalne kulture na Slovenskem, da se je *ustvarjalno soočala* s tujimi strategijami mišljenja, jih predelala po »lastni volji in postavi«, ne da bi jih zgolj trpno prevzemala? Konec koncev zaradi *številčne majhnosti*, pa tudi zaradi izredno plodne, čeprav naporene *geografske lokacije* na križišču romanskih, panonskih, germanskih in slovanskih kultur – zgodovinsko vzeto – pravzaprav ne moremo govoriti o nekakšnem idealu bukolično

»čiste«, vase zaprte in nekontaminirane slovenske kulture, v kateri bi se v luči lastne namišljene veličine sončil nacionalni *ego in Arcadia*.

Od protestantske jezikovne samozavesti, spodbud italijanske renesanse, blišča srednjeevropskega baroka, argumentov francoskega racionalizma, elegancije nemške romantike in razdraženega ekspresionizma, historicistične dunajske arhitekture, pa do ritmov angleškega rock'n'rolla, osvobajajoče sproščenosti ameriškega pop-arta in avtorskih filmov francoskega »novega vala«, če že ne tudi žanrskih matric Hollywooda, s(m)o slovenski ustvarjalci vselej plodno živeli v skladu s kulturnim evangelijem zahodne civilizacije.

Že zelo zgodaj v zgodovini slovenske mentalitete se je namreč izoblikovalo pomembno prepričanje, da sta slovenska umetnost in kultura kot folklorni okrask politike naroda, ki sam po sebi, če živi kot izolirani otok, ne more zagotoviti polne eksistencialne svobode in sproščenih vzponov imaginacije, namreč obsojena na tako *umiranje na obroke*, s kakršnim je v prekomorskih deželah v pretežnem delu žal zaznamovana izseljenska »kultura« potic, klobas in harmonike. Vidmar se zgovorno zaveda neizogibne odprtosti v širši svet, ki jo mora v lastno simbolno ekonomijo še posebej nujno vključiti mali narod, saj slikovito pravi, da je majhen narod »... kakor močno razčlenjen polotok: vsepovsod pljuska morje na njegove bregove in osvežilni veter neprestano preveva vso njegovo površino«.

NACIONALNA KULTURA KOT VIR KOZMOPOLITIZMA

Prav to, ta tesna, samoumevna in dejanska vpetost v »ve-ter« srednjeevropskega čustvovanja in »morje« civilizacijske izkušnje Zahoda je vsaj meni osebno pomagala, da sem kot ustvarjalec *in* kot Slovenec opazil, kako nemogoče bi se mi bilo odpovedati celoviti zakladnici dosežkov nacionalne kulture, saj sem se polagoma dokopal do spoznanja, da je pristno svetovljanska osebnost lahko le tista, ki zmore *suvereno drseti čez svetovne meridiane*, istočasno pa se *ne pusti zapeljati poza-bi lastnega nacionalnega vira*, iz katerega črpa, pa četudi živi v Parizu ali New Yorku.

Imena, so imena res pomembna? James Joyce, ki je že zgodaj brez upa vrnitve zapustil Irsko, to »svinjo, ki žre lastne otroke«, a je kljub temu z obsesivno vztrajnostjo pisal v Trstu, Puli in Zürichu eno samo zgodbo, zgodbo svojega mračno lepega in odvratno privlačnega Dublina; Pablo Picasso, ki je znal spretno mobilizirati skrivnostno virilne potencialne svoje španske mentalitete, četudi je svoje enigmatične slike prodajal na levem bregu Sene; Rainer Maria Rilke, avtor znamenitega vzklika, da so »vse domovine prazne«, je kljub izvrstnemu obvladanju francoščine, v kateri je ustvaril pesmi, ki so navdušile strogo Valeryevo uho, vendarle pisal krhko liriko nezgrešljivo nemške tradicije, dišeči vrtovi karibskega kozmosa v pesniških delih Dereka Walcotta, ki nastajajo v ameriškem prostovoljnem eksilu itd.

To *prežemanje kultur*, v kateri se moja slovenska identiteta nujno krepi ob *soočanju s tujimi kulturami*, me je paradoksalno šele zares naučilo *zares ceniti mojo lastno*. Prav zato lahko

še danes spoštujem nekdanjo Vidmarjevo navdahnjeno advokaturu slovenstva.

Ko med vsakoletnimi pohajkovanji po »moji deželi« spremljam angleške novinarje, ki jih zanima slovenska glasbena scena; ameriške pisatelje, ki se (skupaj z mano) ne morejo načuditi raznolikosti mnogovrstnih kulturnih in intelektualnih publikacij; neutrudne vzhodno-evropske prevajalce, ki predstavljajo svojim zvedavim bralcem strastno imaginacijo Draga Jančarja in formalno dovršene verze Borisa A. Novaka, epska pričevanja Borisa Pahorja in vrtoglavo svobodo Šalamunove lirike, takrat na najbolj neposreden način ugotavljam, kako ploden je lahko tovrsten dialog kultur.

Pogled od daleč, ki nam, domačinom, mnogokrat nehote razkrije tiste razsežnosti lastne kulturne zgodovine, ki se jih sami ne zavedamo (več), nas nemara utegne spodbuditi k ponovnim prisvojitvam nacionalnega izročila. Naše vedno boljše poznavanje oblik in silnic svetovne anglo-ameriške kulture v tem kontekstu postane *nujen, ne pa tudi zadosten pogoj* za celovito zgradbo slovenske kulturne zavesti, v kateri je najbolj vredno to, kar je *posebno, drugačno in neobičajno*.

Prav tisto, kar nam je najbližje, pa tudi najhitreje postane manjvredno zato, ker je na videz že do obupane naveličanosti znano: se pravi, samoumevno. *A kar je znano, še ni spoznano*, zatrjuje Hegel. Blagoslov zdravilne distance, ki nam ga prikladno prinaša soočanje s *tujimi pogledi*, nas tako utegne opozoriti, da utesnjujoča fizična in pogosto tudi duhovna omejenost socialnega občestva, ki določa naše neposredno izkustvo, poleg razdiralnih posledic nestrpnega provincializma, filozofije zavisti in prakse nepotizma, na katere

je povsem upravičeno namigoval Župančič, prinaša tudi prgišče prednosti.

S tega vidika namreč ni nemogoče opaziti, da – segel bom v anale popularne glasbe, da ne bom privilegiral le književnosti – naš najpomembnejši sodobni godec etno-glasbe, Vlado Kreslin, ki drhtečo lepoto slovenske *ljudske pesmi* domiselno spaja z univerzalnimi *rockerskimi ritmi* na privatni zabavi pod jablanami in na javnem koncertu v ljubljanskih Križankah z isto ustvarjalno zanesenostjo, uteleša rockerskega pesnika na mnogo bolj pristen način od ameriških zveznikov, zaprtih v limuzine in obdanih s telesnimi stražarji.

Povezan je namreč s skupnostjo istočutečih, ki jim ponuja kolektivno transcendenco na *strasten, preprost in neposreden način* – po Johnu Miltonu je to definicija prave poezije – do mere, ki je na MTV ekranih bržkone nezamisljiva, a je prav zato tudi še kako zanimiva. S tega vidika bomo morda tudi razumeli, da je treba *najprej pripadati svoji nacionalni skupnosti*, da bi šele lahko zmogli postati kozmopolitski *državljan* sveta.

Osebne pustolovščine življenja izven Slovenije in nenehna literarna potovanja po svetu so me namreč izkustveno prepričala, da se brez zavestnega spoznanja o veljavnosti in teži nacionalne identitete *ni mogoče samozavestno gibati* po mednarodnih koordinatah duha in geografije. Ne komunistični *internacionalizem*, ki prezirljivo zavrača silo nacionalne identitete, ker naj bi bil posameznik pač doma v družbenem razredu, ampak kulturni *kozmpolitizem*, ki se zaveda lastnih korenin in iz njih črpa ustvarjalne navdihe, v katerih lahko domišljija lokalnih posebnosti poleti do univerzalnih višin večne umet-

nine, kakor je to storil Prešeren: če sploh v čem, potem je nemara prav v tem naša prava *via Europeanea!*

Američanom taka identiteta manjka. Nekateri pravijo, da je šele to prava svoboda. Jaz pa se kljub dolgoletnemu bivanju v »deželi tisočernih možnosti« šele zdaj dobro zavedam, kako je *svoboda le drugo ime za to, da nimamo ničesar več, kar bi lahko izgubili*, kot pretresljivo, vendar še kako natančno poje Janis Joplin.

ATENE, FLORENCA, AMSTERDAM

Iz tovrstne strukturne in zgodovinske zavesti o eksisten- cialni nujnosti kulturne pripadnosti so bržčas morale vznikni- ti tudi številne reakcije na Župančičev provokativni spis. V izrazito polemičnem tonu so se nanj odzvali Ferdo Kozak, Fran Albreht, Stanko Leben in seveda tudi Vidmar sam. Ven- dar po hitrem posredovanju založnice revije niso smeli svojih kritik objaviti v oktobrski številki *Ljubljanskega zvona*, za nameček pa je založba preprečila tudi natis Lebnove knjige *Problem slovenske vzgoje*.

Oktobrska številka tako ni izšla, osebno prizadeti in politično zavrjnjeni pisatelji pa so skupaj z Albrehtom, ki je spričo takih zaviralnih postopkov ogorčeno odstopil kot ure- dnik *Zvona*, revijo zapustili, nato pa še istega leta v naglici objavili brošuro *Kriza Ljubljanskega zvona*, potem pa v začetku leta 1933 ustanovili tudi novo revijo, ki so ji dali ime *Sodobnost*. Ta revija je nato vse do vojne predstavljala dejaven kulturni in politični forum za glasove demokratične levice, ki se je – drugače kot takrat ilegalna komunistična partija ali par-

lamentarna liberalna stranka – vendarle zavedala pomembnosti slovenske nacionalne identitete.

Tudi naša današnja sodobnost lahko dobiva navdih iz mislecev in pisateljev tedanje *Sodobnosti*. Bodisi zavestno ali iz nezavednih vzgibov tisti mnogi intelektualci in umetniki, ki danes odgovorno sledijo/mo svojemu ustvarjalnemu hrepenenju, svojemu »individualnemu talentu«, a tudi »tradiciji« opisane-ga zgodovinskega slovenstva, v svojih umetniških eksperimentih in teoretičnih inovacijah pravzaprav postopoma, a vztrajno gradijo/mo materialne in metafizične temelje za to, da bi tudi po epohalnem dejanju osvobodilne desetdnevne vojne, ki je v hipu postavila Slovenijo na svetovni zemljevid, »moja dežela« tam ostala. Ne samo zaradi enkratnega zgodovinskega poguma, ampak zaradi *trajajočih dosežkov duha*.

Vidim vas, kako se držite za glave: pa menda ne bom zdaj kar nekritično posvojil Vidmarjeve priznane romantične, če že ne povsem sentimentalne želje, da bi »ustvarili na svojih tleh nove Atene ali novo Firence«? Vidmar je pri tej svoji programski usmeritvi odločno zavrnil možnost, da naj bi šlo le za hrepeneči sen. Kljub vsemu pa se mi vseeno zdi, da je v tej njegovi tezi vsaj *zrno soli*, ki ga razbiram predvsem do mere, do katere je vzpostavil utopični prostor nacionalnega smotra, ki se mu morda res ne bo mogoče docela približati zaradi ekonomskih omejitev in fizične majhnosti, vendar nas utegne voditi kot asimptotično nedosegljivi cilj, ki pa ga sleherni narod najbrž mora imeti, če naj se ne raztopi v površinskem vegetiranju, v katerem se vsi le *zabavamo do smrti*.

Tako kot mora sleherni umetnik, preden se spoprime z lastnimi strahovi in snovjo lastne eksistence, iz katere raste

pristno umetniško delo, bržkone vsaj na prvinski emocionalni ravni izhajati iz ambicije po »veliki umetnini«, četudi mu *racio* prišepetava, da kaj takega v srečnem brbljanju postmoderne epohe brez slehernih kriterijev morda ne bo možno doseči, tako mora tudi narod imeti nek smoter lastne zgodovine, lastne zgodbe, ki ga vleče naprej, da se ne preda prehitro *demokratični melanholiji*, kot francoski esejist Pascal Bruckner ostrovidno pravi stanju brez metafizičnih ambicij, interesov in smisla, ki je *negacija življenja samega*, se pravi, tistemu duhovnemu stanju, ki danes že v marsičem zaznamuje zahodne demokracije tehnološkega napredka in komajda omejene prosperitete.

Zato pa utegne biti v tem kontekstu nemara na mestu neka druga zgodovinska primerjava, ne utopične Firenze ali Atene, namreč primerjava, ki nam daje priložnost za premislek, kako se vsaj na programski ravni izogniti tej *demokratični melanholiji*: Amsterdam sedemnajstega stoletja!

Poglejmo: v cvet se je prignal po zatonu do tedaj vladajočega Antwerpna in hanseatske zveze trgovskih mest, močno bančništvo in politična neodvisnost pa sta mu preskrbela status svobodnega, odprtega in znanstvenim ter umetniškim eksperimentom naklonjenega mesta. Ta metafora za današnje slovenske potrebe le ni tako zelo hudo iz trte zvita, kot se bržkone zdi na prvi pogled.

Paralela je vendar preveč očitna, da bi jo prezrli: politični in gospodarski monopol Beograda nad slovenskim življenjem je danes povsem izginil. Trgovska in politična naveza mest, Ljubljana-Zagreb-Beograd-Sarajevo, je v krvavenju bosanskih in hrvaških mest surovo razpadla. Številčna majhnost, omejena

ekonomska in vojaška moč pa nam kot narodu nalagajo tako rekoč imperativno usmeritev v specializirane, inovativne in prefinjene dejavnosti (računalniški software, visoko zahtevna elektronika, umetnost, individualni športi itd), v katerih mor-da le lahko razvijemo tisto, česar imamo največ na voljo: *človeškega, kulturnega in znanstvenega kapitala*. Priložnost in hkrati odgovornost za Slovence sta torej tu. Ne da le ostanemo neodvisni kot država, marveč da pokažemo, da smo kot samostojna celota več, kot smo bili prej kot del Jugoslavije. Da smo torej *vredni samega pojma svobode*.

Naši novopečeni managerji trdijo, da ima Slovenija izredno strateško lokacijo za zahodni kapital, željan odskoka na širše vzhodno-evropske trge, ki jih menda intimno poznamo spričo dolgoletnega trgovanja in neposrednih stikov. Amsterdamske meščane še danes lahko gledamo na čarobnih slikah holandskih mojstrov. Bogati sponzorji in mecenji so se namreč zavedali, da je umetnost tisti prapor, ki plapola najvišje. Umetnost so podpirali iz ponosa in širokogrudnosti, kakršno pozna realizirani in prosti človeški duh.

Če pa je tako, potem na preizkušnji ni samo slovenska ustvarjalnost, ampak tudi *vizionarstvo kulturne politike*, ki bo morala znati pritegniti, stimulirati in omogočati poleg nujne in neizogibne državne podpore tudi t.i. privatni kapital. V razvitih deželah Zahoda, ki nam jih novopečeni MBA-ji mehanično ponujajo kot idealni model zgledovanja, je poroka med kapitalom in umetnostjo namreč sestavni del normalnega družbenega življenja.

Trditve, da naj umetnost v samostojni državi živi samo od prodajanja na majhnem tržišču, na katerem bi bila povsem

ekonomsko utemeljena kultura, zlasti književnost, ki je onstran jezika ni, obsojena na počasno smrt, lahko zato trosijo naokrog samo vrednostni daltonisti politične ekonomije, povzpetniški *nouveau riche* ali pa samopašni kralji na Betajnovi lokalnega podjetja, ki se nočejo (več) zavedati, da je kultura za Slovence še vedno, kljub samostojni državi, tako pomembna. Temu tipu ugovorov nemara utegne iz davnega leta 1932 še vedno opozorilno odmevati Vidmarjeva jedko poantirana misel, da taki argumenti »...zadevajo kvečjemu administrativno udobnost in uradno priročnost in ... se niti od daleč ne nanašajo na... važne in visoke kategorije človeškega življenja«.

Te *važne in visoke kategorije človeškega življenja* pa so najlepše zajete prav v jeziku kulture, ki jo na vrhunski način reprezentirajo umetniška dela. V njihovi notrini je mogoče odkrivati tisto milino estetske svetlobe, spričo katere Czeslaw Milosz v svoji knjigi pesmi *Nedosegljiva zemlja* zmore za nekatere morda res staromodno, zame pa s prepričljivostjo izrednega umetniškega talenta peti tele verze: »In ko ljudje nehajo verjeti, da je dobro in je zlo,/ jih bo samo lepota poklicala in rešila,/ da bodo še vedno znali reči: to je resnično in to je lažno«. Kaj je resnično in kaj je lažno, nam torej lahko pripoveduje zgoščeno historično izkustvo umetnosti, v katerem poslednja Masada resnice stoji prav na svobodni lepoti ustvarjalne imaginacije.

Če se bodisi nočemo prepoznati v sodobni sprevrženosti kartezijanstva, kakršno je danes edino še razumljivo svetovnim množicam: *nakupujem, torej sem!*, bodisi jalovo klecniti pred nedoločno ogromnostjo dejstva, da živimo v času pretresljivih tektonskih premikov na političnih in socialnih zem-

ljevidih Evrope, potem se po navdih morda še vedno lahko obrnemo – z dvomom, a ne brez upanja; resno, a brez pove-
ličevanja – k *transcendentalnemu smislu kulturne tradicije*, ki
ji pripadamo z vsem svojim bitjem, da bi nemara bolj razločno
vedeli, kje stojimo, ko se trudimo dešifrirati begajoče signale
sodobnega pred-katastrofičnega sveta, v katerem spričo te-
rorja politične in ekonomske samovolje ne izginjajo le posa-
mezniki, ampak pod pritiskom *ideologije hladnega miru* kop-
nijo tudi narodi, kot nas usodno opozarja bosanska tragedija.

Tako spoštovanje tradicije navsezadnje ni samo naša ek-
stencialna potreba, marveč tudi svojevrsten imperativ etične
odgovornosti: nacionalne kulture namreč *nismo podedovali od*
svojih prednikov, ampak smo jo izposodili pri naših vnukih.

CIP – kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.72(497.12)

323.1(497.12)

VIDMAR, Josip

Kulturni problem slovenstva / spisal Josip Vidmar ; [spremna beseda
Aleš Debeljak]. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1995

Izšlo ob stoletnici avtorjevega rojstva. – Izv. izd.: V Ljubljani:

Tiskovna zadruga, 1932

ISBN 86-361-0961-2

53780480

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, št. 415-41/95, z
dne 19. 4. 1995, se od te knjige plačuje 5% davek (po 13. t. tar. št. 3 Zakona
o prometnem davku).

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000069080

CIOB1SS 6

JOSIP VIDMAR

KULTURNI PROBLEM SLOVENSTVA

Izšlo ob stoletnici avtorjevega rojstva

Spremna beseda

Aleš Debeljak

Urednik

Andrej Blatnik

Oprema

Mojca Darsiš

Izdala

Cankarjeva založba

Ljubljana 1995

Za založbo

Jože Korinšek

Natisnila

Tiskarna Kurir

ISBN 86-361-0961-2

9 788636 109618

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

459748

